

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Никола Шанта, Павле Орбовић,
Светислав Шљукић и Драгица Ужарева (лектура и коректура)

Досадашњи уредници

Ђорђо Сладоје (2005-2009), Небојша Деветак (2010-2017)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас
21460 Врбас, Маршала Тита 87
Тел/факс +381 (21) 707-566
e-mail: casopistrag@sbb.rs : casopistrag@yahoo.com
www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Фотографије

Владимир Зубац

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас и Секретаријата за
културу АП Војводине*

САДРЖАЈ

пјраї поезије - финалистџи 50. ФПМ Врџас

Слађана БУШИЋ.....	5
Милан ВЕСЕЛИЦА.....	8
Александар ГАБОНА.....	11
Ксенија ГОЛУБОВИЋ.....	14
Ајтана ДРЕКОВИЋ.....	20
Анђела ПЕНДИЋ.....	22
Петар РАКОЧЕВИЋ.....	25
Схимон ТСУБОТА.....	27
Амина ХРНЧИЋ.....	30
Фарук ШАХАТ.....	34

пјраї прозе

Александар Б. ЛАКОВИЋ.....	37
Чедомир ЉУБИЧИЋ.....	41
Лела МАРКОВИЋ.....	58
Момир ВУЧИНИЋ.....	61
Милан МИЦИЋ.....	67
Милисав МИЛЕНКОВИЋ.....	72

пјраї на пјрају

Ана М. ЗЕЧЕВИЋ.....	77
Љиљана ПТИЦИНА.....	92
Милена КОПРИВИЦА.....	101

пѣраї друѣиѣ

Валериј ДВОЈНИКОВ.....	110
Збигњев МАСТЕРНАК.....	117

пѣраї целулоида

Зоран КОПРИВИЦА.....	133

пѣраї пѣапѣра

Драгослав ГРАОЧАНКИЋ.....	140

пѣраї од ѣекѣиѣ

Владимир ЗУБАЦ.....	143

пѣраї иѣѣиѣаѣаѣа

Будимир ДУБАК.....	148
Зденка ВАЛЕНТ Белић.....	153
Душан СТОЈКОВИЋ.....	156
Стеван ТОНТИЋ.....	162
Ранко ПАВЛОВИЋ.....	165
Бранкица ЖИВКОВИЋ.....	168

пѣраї наслеѣа

Владимир УВАЛИН.....	174
Бранко ЂУПУРДИЈА.....	187

Слађана БУШИЋ, Београд

ОЧИ ПУНЕ ПЧЕЛА

Са бреза у нашим недрима
ува ветар,
Не мирише багрем под ноктом,
из колена, не цвета шљива,
кад савијем главу
и прстом те по коси поздравим...
Не крију се
под очима пчеле.
не купам тишине
да бих нас у песму обукла.
Кестен ћути...
Док причаш
немам храбрости
у глас да ти сиђем
или те предухитрим
кад тражиш кутију за нас.

РАСТЕГЉИВИ ЖАР

Колико је планина
подигла крило?
Непца изникла у жар.
Језик је растегљив у реч,
у немир, у кљун,
растегљив у љубав
кад се ћути...
За литицу закачен очај пева,
у устима земља се обрушава,
куће Ти,

суши блато душа
 док мери тежину очију из некрета,
 штака ваздуха
 лагано подиже мрљу света
 и пушта крет,
 мирује у метковима свет...
 Мрави су снег исплакали
 и заспали,
 а Ти
 (хоћеш ли дисати
 кад тачки нестане,
 а оловку не будеш имао)?!

ДАН У НЕДРА

Пролази други мртав,
 немо ухо
 и смрт ме поздравља...
 Пеца нас риба из ока
 пун Титаник у груди се топи
 и кормило каже:
 „Склопи очи”.
 Затвара недра пулсирајући
 у грлу грч,
 зуб памет што оштри
 и у стих што се извија.
 Прост за некрет

 неповрат за рат
 у зеници смрт крчи
 и око мене мртав трчи...
 Висина у недоглед.
 Колико ли је од мене далек?

КРПОКОСТ (НИЈЕ ПАРАДОКС)

Да ти опростим,
украо си свемиру напрсло ребро;
увек је добро
извињење тражи
пре него што се срушиш.
Ако ми у капак упаднеш
на југу сунца знај да оћутиш.
Нећу се вратити немирима,
и једна главу ми појела
Мир!
На кост закрпа легла,
а ти се цепаш речима
док год се у стих не ушијеш
и под оксимороном наду не усниш
ил' нас док се у једно цепамо.

Милорад Мића Михајловић

Милан ВЕСЕЛИЦА, Кула

ЕГЗОДУС

Унео сам јутрос мало светла у собу.
 Разузданим играма одраслих
 Дао сам истину знања.
 Очи су се пуниле презиром и жудњом
 За обесправљеним мраком
 И новим дневним чудом.
 – Осећам вам страх, рекао сам гласно.
 А речи су се одбијале по зидовима
 И пуниле пукотине фасада и глава.
 У самарима сам тискао Једно
 И, ипак, нисам био задовољан
 Својим трудом.
 Јер је тог септембарског дана,
 Када је истина, високо уздигнута,
 Успела на светлост да крочи,
 Лебдело питање нејасно за мноштво:
 Јесам ли остао насамарен ја
 Или, ипак, њихове очи?

РАЗГОВОР ПОСВАЂАНИХ ЧУЛА

Предлажем да не гледате ову песму,
 Јер очи су призма која ломи сјај.
 Од ње се неће расцветати дуга
 И на концу неће самовати срећа,

Већ бескрај, лудост суицида
 И провидност живота
 На лицима других.

— Знам да нисам сам.
Са њом, опијен од дугих разговора,
Заборављах тело и пространство коже.
Било је лако бити
И постојати изван својих оквира.

Туга се звала дужица ока,
Осмех је омеђавао дан.
Знам, и јасна је ваша сумња:
Моја је телесност била део свести,
Али она је можда била само сан!

И сада срећан, на концу ове песме,
Остајем веран свом лукавом чулу.
Осећам себе, трајање, век,
И њу, коју звах својим именом,
Свестан да може да постане човек.

И спреман да је предам
Стиховном расулу.

ЧАША

Одлажем празну чашу на сто.
Преда мном стоји облик од стакла
Коме сам малочас доделио име.
Опијен суштином коју ове ноћи
Испијам у кратким, горким гутљајима
И која мајчински доји моје риме,
Препознајем речи: видети и проћи,
Препознајем себе у другом кругу пакла.

Видети течност у вртлогу мисли
И проћи поред истине о себи и свету,
Пораз је за све што живи од спектакла.
Зашто сваком облику дарујемо име,
А затим патимо од болне суштине,
Кад већ нисмо бића што могу да пију
Без спознаје себе у облику од стакла?

Вечерас се неће играти по нужном.
Вечерас ће пакао да игра за нас,
Да мисли о потреби флуида у телу,
Да разуме усуд нових глагољаша.
И онда ће знати зашто пишем песму,
Посматран од мноштва безимених чаша.

АПОТЕОЗА БИЋА

Умишљаам да сам само човек.
Уживам, свеж и сув, у сузама
Које несвесно гутам.
Можда сам тужан.
А можда само мој ид у људима види
Нови лаки плен.
Али обришем ли његове лучевине
Остаће само сен.
Постојим као космос,
А волим мрачне стазе мњења.
Уздижем поглед у небо.
На облацима проналазим биће
И схватам како имам кратке руке,
А знам да то није ген.
Зато несрећан посматрам како
Божанство постаје сен.

Јован Солдатовић

Александар ГАБОНА, Нови Сад

ВРАЋАЊЕ ТИШИНЕ

Потиснути облици говорили су вриском.
У паду сутона пулсирао је наш одјек.
Ненавикнут на растанак,
држао се кришом
оног што смо кроз неки исконски нагон
као излаз, памтили тек у гласинама.
Чинило се јасно – данас протиче један век
и сада смо доказ издржљивости
пронашли у нама.

Када су светови пали,
ја сам ти прећутао жељу,
распарену на два незауздана дела
да сам као онај хладан и тихи простор
у коме се, замотане у шапат, окрећу звезде.
Са њима били бисмо макар ближи
једном погрешном осећају два тела,
разапета између навика
где се страхови од самоће
множе и гнезде.

Неосујећени временом.
Носећи у себи летњи спокој благих киша.
Чекамо неке другачије сутоне,
ношене дивовима ветра и сунца,
крај којих је пустош стварности све тиша.
Тамо, пронаћи ћемо вечност,
довољну таман за нашу младост,
откуцај неба и враћену тишину оног јула
када си мирисала на тек упаљену свећу,
цимет и врео дан,
крај мојих загрејаних
па минулих чула.

ВИНО И ВОДА

Док певаш на ветру,
црвеној равници радује се бескрајна даљина.
Нечујна као што је ова.
Ниче тишина,
између твоје убеђене нежности
и моје тек догореле жеђи
која вапи за пољима расцветалог мака.
Иза напукнуле, безбројна јутра,
усидрил су се у питоме луке нерасањених сањара
и гомиле неостваренх снова.
Сада тамо најгласније говори тишина,
жељна младе кише
и светлих плодова мрака.

У туђини неприступачног света,
кришом, својим препуклим бубњевима
неко призива кише.
За нама, растегнутим између бурних мисли
и ишчезлих уздаха ветрова,
ноћ нема, расте, плави и дише.
Сплетови провидних дана вуку ме за рукав.
Испод очајања земље, тек замрлог иза свода,
будиш ме и увераваш,
да ће можда и данас, опет,
вино постати сва вода.

БЕЛА КОШУЉА

Притисак ормара.
У прабини огрезлој мирисом нафталина.
Док прозори ћуте о улицама,
под сенкама голих грана затегнутог гласа.
Окружен хладним простором,
слободу узима и пружа нага тишина,
нехотице, подсвест оцртава платно,
топлим челом као табула раса.

За ведрим јутром, лутају бледе вечери.
У ходу, спуштене главе,
дрхте кроз улице.
Празнина дише, огрнута у белу кошуљу,
слажући делима искрзане мреже ружења.
Испод крика неба,
крај мртвих портрета,

сан за јаву мењају само бескрилне птице,
надајући се да ће прекречена соба
бити и даље дом молитве и богослужења.

ОЛОВНИ ВОЈНИК

Убрзан уздах изгубљеног детета.
Крај гвоздене пустиње,
у два потеза повлачи свој шах-мат.
Маршом просутих година,
сувише пустим за немире, спокој и бдења,
губи истрошену прилику
као непрепознат живот који му никад и није дат.
Борбом светла и ноћи,
на раскршћу између црних и белих поља,
открива у себи симфонију супротности
кроз сан у игри ватре и дима,
спајајући осмех и сузе крај спаљене Москве,
раскопане Картагине
и једног опет освојеног Јерусалима.

Окружен лишћем
које је потценило долазак снега,
са већ заборављеним плодовима,
последња жртва битке слути свој понор и шум.
Притиснут неповратом,
наслућеним још од успаваних мириса
непроцветалих и угажених изданака детињства,
Пировом победом обасјава свој хум.
Док корача непроходним морем,
и избегава опиљке с ликом човекове душе,
оловним ногама поражено јеца.
Потопљен узнемиреном пожудом
за животом без огледала иза нас –
гони га та просута истина
да у вечност могу само деца.

Ксенија ГОЛУБОВИЋ, Нови Сад

НЕ ЗАБОРАВИ ДА ДИШЕШ

Заменио си ме цигаретама,
Мој новембарски дах за маглу у плућима.
Моју кожу за неки белји и чистији папир.
Твоји немирни прсти добили су нов задатак,
А твоје празне руке
Илузију да нису празне.

Заменио си моју ватру ватром из упаљача,
Моје светло за наранџасто треперење.
Моје зубе за бачене опушке на тротоару.
Твоје тешке очи навикле су се на мрак,
А твој се камени поглед
Ушушкао у незаинтересованост.

Заменио си моје прсте опекотинама на шакама,
Моје ране за ситне ожилјке.
Моје очи за провидне пепељаре.
(Сада у њима гасиш снове)
Твоји капци постали су платно за црно-беле филмове,
А твоји ириси калейдоскопи
Који се више не окрећу.

Заменио си ведро небо облацима прашине,
Криву линију мојих леђа за кругове од дима.
Моје пустиње за оазе од асфалта.
Твоја леђа више не носе цео свет,
А твоја колена
Не клечају ни пред чим.

Заменио си кишу за сушу у устима,
Укус соли са моје коже за укус пепела.
Моја мора за мртва корита.

Твој смех претворио се у удар грома,
А твој глас
У нешто болније и од тишине.

Заменио си време за број комада у пакли,
Мој врат за онај који се не извија кад га пољубиш.
Моја мека рамена за јастучасте филтере.
Твој језик постао је минско поље,
А твоје речи наоружани војници,
Са наредбом да ћуте.

Заменио си чист ваздух за пожар у плућима,
Мој парфем за мирис паљевине.
Мој глас за неразумљиво викање у даљини.
Твоја шума ће изгорети,
А твоја се ребра
Савити сама у себе,

А ја ћу се кроз грло спустити у твоја плућа,
Отворити све прозоре
И истерати дим.
Угасићу ти последњу цигарету
Наслоњену на пепељару на столу,
А онда ћу ти на парчету сопствене коже исписати поруку:

“Не заборави да дишеш.”

КРУГ

Моје срце има очи на леђима.
Не умем да ходам у назад,
Саплићем се.
Не верујем рукама које не хватају.
Моје руке су слепе,
Хватају се за ваздух
Већ удахнут
И издахнут.
Никад за нешто ново,
Опиљљиво.
Прашина у плућима голица кад се померим.
Не померам се.

Моје срце има покварени компас,
Магнет који вуче у прошлост.
Игла се врти кад закорачим напред.
Моје ноге су тешке,
Утону у бетон,

Већ осушен
И тврд.
Не уем да користим временске машине,
А проналазим их свуда,
Покварене.
Не уем да их поправим,
Не покушавам.

Моје срце има празне просторије.
Врата која шкрипе од пречестог отварања.
Обијене браве,
И кључе изгубљене
У задњим џеповима фармерица.
Промјаја је истерала свакога.
Неплаћена ноћења је нервирају.
Мој врат је укочен,
Помера се за свега пар степени
Напред
И деведесет степени
У назад.

Моје срце има сат који касни.
Секунде које се растежу
И сате који прескачу временске линије као ластише.
Зарђале механизме,
И заглављена сећања.
Моје кости су шупље.
Ударају о казальке,
Већ напукле
Или сломљене.
Не уем да чујем поруке у одјецима.
Стављам руке на уши,
Не слушам их.

Моје срце има навику да се врти у круг.
Замути себи поглед
И добије вртоглавицу.
Уврне вене и поруши зидове.
Данима долази к себи.
Моја плућа се скупе
И призивају ветар.
Рациклирам ваздух
Већ удахнут
И издахнут.
Круг није симбол за вечност већ за стајање у месту.
Стојим у месту.

Не померам се.

ЖЕЉЕ ПОД ЗУБИМА

Чула сам твој глас али не знам како се смејеш
И то ме нервира данима.
Прислушкујем људе у аутобусу
Заборављам им лица али памтим како причају
(радим то годинама)
Сакупљам гласове и поредим их
Поређам сличности и чудим се
Нико други не примећује да она жена поред врата прича исто
као моја мајка.

Можда се неко овде смеје као ти.

Чула сам твој глас али не знам како причаш,
Које речи користиш
И како их наглашаваш.
Не знам којом брзином ти скачу са усана,
О чему скачу најбрже,
Према коме ходају обазриво, на прстима
И на који би начин ходале према мени.
 сну си ми причао, и смејао се
Али ја нисам могла да те чујем

Можда неко овде прича као ти.

Чула сам твој глас али не знам како шапућеш.
Какав звук производи твој језик у судару са непцем
Када говориш само једној особи на ухо.
Да ли пазиш да не пробудиш тишину,
Већ је само благо заталасаш,
Тек да не заборави да си ту?
Да ли ти је јутарњи глас груб
Или храпав,
Или нечујан док га не залијеш првом кафом.
И да ли би ћутао са мношвом док се не разбудим?

Надам се да нико не шапуће као ти.

Чула сам твој глас али не знам како дишеш.
Да ли се цела просторија растопи у тишину,
А зидови почну да дишу са тобом,
Као да су се и они претворили у плућа?
Да ли би то постао једини звук у мојим ушима,
И поред буке гласних људи
Који причају једни преко других?
Умеш ли да избројиш колико пута удахнеш у минути
И да ли би се тај број повећао кад бих покушала да те
пољубим?

Можда дишем исто као ти.

Чула сам твој глас али то није све што знам о теби.
Знам како пишеш.
И знам како не пишеш
(неке тишине су насилне чак и кад их сама изазовем)
Не користиш апострофе,
И погрешно пишеш множину за оно чега има више од 5
Знам твоје речи боље и од мојих,
И знам да се без њих лако изгубим у својој глави.
Ако ме њима подмитиш,
Заборавићу сва ова питања и нећу их помињати.

Јер
Нико (ми) не пише као ти.

И ако то од мене затражиш
Прогутаћу све своје себичности,
Изгришћу сву жељу из руку,
Смрвићу је шакама и појести на суво,
Закопати јој кости негде између плућних крила.
Постаћу девојка која једе своје жеље.
А ако ми се нека од њих заглави међу зубима
И крене да јури преко усана до тебе
Ухватићу је за задње слово,
И испљунути је теби пред ноге

Па ти уради са њом шта желиш.

ТРИ ТИ

 је камелеон,
Тело које зависно од позадине мења боју.
“Ти” је маса без облика,
Кинетички песак који се трансформише под прстима.
“Ти” је недефинисани простор
Чија се површина мења по потреби,
Бесконачност која стаје у два ока.
“Ти” је место које настањује 7 милијарди људи
Или једна особа,
Никад није празно.
“Ти” је ткиво које се обнавља,
Тесна кожа која спречава да се разлијеш,
Универзални калуп рађен по мери.
“Ти” је откривање морских дубина,
Телескоп који допире у други универзум.
“Ти” је планета у чијој атмосфери није увек могуће дисати,

Екосистем чији су услови променљиви под утицајем времена,
Никад нису погодни за свакога.
“Ти” те може избацити кад год пожели,
Испљунути те назад у ништавило.
“Ти” је огледало са много лица,
Некад једно лице сачињено од многих,
Мозаик сваког кога си икад волео.
“Ти” је чињеница променљивог значења,
Унос у речнику са више дефиниција,
Концепт који свако тумачи другачије.
“Ти” је ремек-дело које повериш сопственим рукама,
Чак и након што те безброј пута изневере.
“Ти” је разлог због којег видиш уметност у људима,
Боје које се разливају испод капака кад протрљаш очи.
“Ти” је тајна сакривена на највидљивијем месту,
Шифра чије решење држиш под језиком.
“Ти” је зона комфора коју градиш у туђим рукама,
Процес петварања непознатог у познато.
“Ти” је чаршав који чува од чудовишта у мраку,
Кров јазбине у којој си сигуран.
“Ти” је најинтимнија реч којом некога можеш назвати,
Или најтамнија сенка која те прати у стопу и након што
упалиш светло.
“Ти” је кнедла у грлу коју не можеш да прогуташ,
Укус на језику који ни вода не спере,
Најкраћа замена за име које одбијаш да изговориш.
“Ти” је скуп свих лоших избора
Или најбољих одлука,
Често је подскуп оба.
“Ти” је 1) жеља,
“Ти” је 2) тупи бол,
“Ти” је 3) питање без одговора.
“Ти” је кутија из које снови не могу да побегну,
Чак и након што обију браву.
“Ти” је суштина коју сами дајемо,
Једина ствар чије значење одређујемо
И чије значење заузврат одређује нас.

Ајтана ДРЕКОВИЋ, Тутин

ВРАТА

***

Послеподне, жега.
Један за другим
два човека ходају,
можда размишљају.

Не знам где иду
и дали се познају,

ни да ли тек случајно
онај други човек

ходајући

понекад нагази
дугу сенку
малог човека пред собом

***

Нагнут над акваријумом,
дечак усхићено открива
како са сваком новом капи
свет рибе постаје већи.

Преко пута њега – и напред
и назад – редови ничег.
Али он их не види

Њима своје играчке,
околује се њима на средини собе
и верује да је у средини свега.
Он, мала рана ништавила.

***

Сањам...
у полуиспијеној шољици кафе
два прстена.

Седи израстак женског темена
и речи неразабране.

Исцрта на платна зидова.
Не оставља другог простора.

Иза стварности стварност.

Зачуђен,
у тишини јединог угла собе,
Фонтана седи, одмара

***

Пролазећи кроз један град
упитах за велику масу
на малом тргу.

Сахрањују председника – рекоше –
у маси су његови пријатељи
и његови непријатељи,
његови следбеници и његови противници,
породица и наследници – све их је окупила
заједничка смрт.

Дуго посматрах сва та лица
не разликујући пријатеље од непријатеља,
следбеника од протовника

и наставих свој пут
ужаснута сазнањем
да нас у туђим смртима
само сопствена смртност погађа.

Анђела ПЕНДИЋ, Београд

ГЛАС БОЈЕ

Видим свој длан положен по пољима
нећемо проћи нећемо ходати
за нас ће остати нетакнута
довољно љубичаста
довољно уснула и нова.

Стојимо стварни насупрот пољима
између њих границе трења стварају путеве
на којима се љубичастом указује
свака унутрашњост
или лик тополе.

Видим свој длан и једно поље
преводим у додир невиност дрвећа:
„Пуни смо росе
тек рођени“

НА КОПНУ

Боја камена објављује садашњост љубави
боја дрвећа њено истовремено постојање у волим
и волећу -
у томе се састоји њено стрпљење
њен страшни суд. Одлазимо,
у наслеђе нам оставља превише плаветнила.
Ипак, нећу се плашити
шта ћу осећати сутра
кад уместо линије дланова
затекнем удолине, вољу таласа.
Светлост доласка и светлост одласка
образују мреже,

оне падају меко
преко стена-ћутања и крошњи-утеха
а остављају дубоке урезе на кожи
оних који крећу у сретање
који рашчлањавају светлост на боје
у потрази за њеним пореклом
и говоре: све нам је потребније
и све болније
небо.

У ВОЋЊАЦИМА

Непромењена остаје реч
иако је прилагођавамо именима птица, риба –
свака је као своје препознала
саучествовање у нашој болној радости.
Преображеним чулима схватамо воћњаке
(живимо) и њихов говор:
„пре нас су овде били понори као услов одјека
после нас гласови човека
као њихово оправдање,
сада смо заједно, унапред чујемо
њихов плач и накнадно обнављамо избор огња.“
Не плашимо се раздобља тишине,
цела твар ћути јер припрема васкрсење,
наслућујемо је на кори, и по њеном обрасцу
свест о смрти преображавамо
у нагост пред Сунцем.
Чувамо покрете не стајемо,
не памтимо увек значења
везана за цвет
а ипак га слаavimo као откриће.
Никада не напуштамо ове обале,
неко други међу расута стабла уноси дух воћњака,
сакупља плодове:
зрна нара расута
по привидној цикличности времена
вишезначна
у свом односу са творевином,
једнозначна у својој
боји крви

(ЗАЈЕДНИЧКА РЕЧ)

А онда смо кретање времена
 преузели на себе
 и зачудили се, били
 чисти, задивљени својом бојом,
 материјалношћу своје боје
 радовали смо се што ју је открила
 тобом-светлост;
 престали смо да се правдамо својим границама
 и објавили смо простор између нас – нама,
 знајући да смо спасени јер дугујемо једно друго
 истом имену.
 Стајали смо пред светом
 искрено,
 није нам било важно чега су пуне руке
 а чега гласови
 јер ионако ништа није било наше:
 сунце је мењало свој говор
 да бисмо ми имали шта да кажемо једно другом,
 и кретали смо се
 јер је вазДух дисао-хтео.
 Јер теби сунце даје говор, говорим
 грлим те јер ваздух ствара твоје покрете.
 И постајемо као растиње нетакнути –
 не морамо скупљати снагу као људи
 препуни жеља, нека сила изван нас
 нас усправља.
 Ничему слични – нисмо згрчени у напору
 да се отворимо што пре
 нити у страху да се никад нећемо
 довољно испунити света.
 Негујемо прозрачност дана и његову густину
 као тело које сазнаје себе
 након што сазна чији је део,
 као ране тако васкрслог тела.

Петар РАКОЧЕВИЋ, Подгорица

ЖЕТВА

Пуцао је ас као кичма, и моја се глава теснила
у сну; усахлим брегом летело је дрвеће, из

Зле воде је блистао гроб. Као колевка земља се
љуљала, док невидљиве жене од умора певуше;

Си но око потиснуто корење и ужасна бука: А
моје чисто тело разносе, сишу у топлим рупама.

ВИДИК

(Ивану В. Лалићу)

Из дубоког поља, из мяса земље: Као хо
великих и ружних у светлу моје крви; (С рене

Главе са широком раном сунца у себи; И
смртоносних пипака воде.) Главе без љубави,

Које се котрљају и гноје над градом; То
биље чекања здробљено видом, мртво и благо.

ВИСАК

Затворите своје прозоре: У по[ ] се пене језиве речи. Спустите тихе завесе; И[ ] ле су очи рањиве

Као гума; В[ ] то мерите своје малене кутије, и једноока ноћ још увек вас притиска. Место звезда

Блистају главе паукова; [ ] сенка која брижно певуши док приноси ми висак, моје ново кандило.

ПОХОД

Где год, пронађу ме; Г[ ] из цреп котвама газе, стотине њих, сићушне левке у собу уносе.

Они долазе и главе су им блиске, једнаке: Сијасет гладних утrobiца које ме добро препознају.

Тад уз моје руке, као вода, до тамних брегова на којима се госте, тихо сишу дозреle ми речи.

Ласло Силађи

Схимон ТСУБОТА, Београд

ЖЕНА У ФАЈУМУ

Узми ово зрно песка.
Ову месечину древних ловаца
и зелене очи њихових кћери,
соколове и реку са његових дланова
и дечије руке прожете кроз
тиркизно ткиво пролетњег сумрака.
Узми ово младо тело тишине. Сачувај је
у свим одјецима, у гримизном ћилибару
самоће. Никад нећеш бити старија од времена.
Никад нећеш бити млађа од смрти, мила моја.
Довољно си одрасла да би слушала
о чему говори море. Пустила си ми руке.
Разумеш шта значи када неко прави
пешчаник и како ће изгледати свет када
прво зрно песка падне у стаклени понор.
Гледала си како робови нечујно улазе
у језеро и краља како грли своју супругу.
Твоја бледа кожа постаће снег туђих шака.
Твоје очи од финог смарагда – неми јесењи
ветар над срушеним храмовима и градилиштима
гробница. Твоја лепота ће бити прва
дечачка туга и нечији живот.
Твоје тело постаће вода.
Узми ово зрно песка. Овај крик рањеног
бизона, бескрај Сахаре и последњи тренутак
овог свемира. Крени својом стазом.
Ја те не могу пратити. Пустила си моје руке;
а моје су руке киша кроз пукотине
старе клепсидре.

ОДЈЕК, СФУМАТО

Вечерас ће нас превести преко реке.
Ритам црвеног дрвета које се прожима
кроз ветар до белог подножја дланова.
Танка светлост свећа открива им упале
образе. Смеју се. Не знам шта нас чека
кад стигнемо на супротну обалу: знам само
да река никад неће пресушити. И разумем
зашто ћутиш. Знам да то није мудрост,
већ страх. А ниси кукавица, иако се претвараш
да то јеси. За неколико тренутака ће нас
одвести у чамцу од влажног кестеновог
дрвета и повијених новембарских ружа.
Иза нас смењиваће се безброј цивилизација,
настајаће нови народи и река више никада
неће бити иста. Она то себи не може да приушти,
да буде непомична и тиха. Том тишином би
дозволила да је свако разуме: и носачи соли
и жртве рузмарина.
А шта уколико нас неко пронађе, са друге
стране, путем одјека наших корака, наших
речи? Шта ако неко од њих створи музику?
Шта ако неко од њих створи опроштај?
Ми нисмо сами. Никада и нисмо били.
Одјек надмашује простор. То је једина
ствар у коју се можемо поуздати.
Митологија вечног преласка.
А кад неко чује наше гласове, биће прекасно.
Свиће. Чујеш ли како нам прилазе?

ОСМЕХ У ДРЕЗДЕНУ

Ушла је у спаваћу собу
нечујно, пажљиво,
на врховима прстију,
одевена у бардо кишни мантил
купљени у јесен 1987. у Мадриду.
Фини набори румених водопада
као руке брушене дисањем
и августовске кише у свитање.
Ципеле се суше на јучерашњим
новинским хартијама, испод радијатора.
Низ замагљено прозорско стакло капљу
импресионистички обриси праскозорја.
Касне јесење шетње на *Augustusbrücke*.
Приморје њене косе увијено низ прсте

и тихи разговори о Бодлеру и Шилеру.
Елиза, да ли ти недостаје Montparnasse?
 Она ћути. Ватрогасна кола јуре булеваром.
У пожару, да ли би спасила једну
Рембрантову слику или једну мачку?
Рембранта, рекла је стидљиво.
Заиста, питам је. Не знам.
 Као да се налази са друге стране овог зида.
 Чујем је како плаче, како једе, како одлази
 у купатило, како се додирује, како листа
 књиге. Неко звони на вратима.
Чије то тело додирујеш кроз моје?
Не маше ми. Затвори очи, Елиза.
Сви ће возови стати. Јутро нас претвара
 у мермерне фигуре сумерских додира.
 У подне, краљичин гамбит и осмех
 који се претвара у јато дивљег шафрана
 поред Елбе, и песак.
А шта ће остати после нас, љубави?
Шта ће остати после нас?

Саудаде

Четврти новембар.
 Пет сати поподне.
 Снег је покушај воде
 да имитира Сахару,
 сломљено стакло у
 скерлетним дубинама додира.
 Носим у рукама успорене покрете
 завеса и андалузијско цвеће,
 и наједном осетим: нешто далеко
 се одломило и тако стекло
 сопствени пулс. А ово степениште је
 тако познато. Дебиси у теби гради мостове.
 На писаћем столу: прах сасушене глине
 од које си желела да створиш галебове
 за мора између наших прстију.
 Неуобличена вода чека на одјек сутона.
 У нашој белини срне умиру.
 Из писаће машине лептири излеђу
 обгрљени белим месом твог смеха.
 Претварамо се у одразе. Сваким покретом,
 сваким пролећем, сваким додиром.
 Безброј лабудова улеће у мансарду
 у намери да поново открије ватру.
 Не улази у ноћ. Украшће ти глас
 у јутру од камелија.

Амина ХРНЧИЋ, Маглај

ЕКВИЛИБРИЈУМ

Не насједај.
 Ти ниси правило које тек требаш научити,
 Образац са шалтера који треба да се попуни,
 Схема за гоблен који нека жена треба извести,
 И ниси духовна животиња коју тек требаш открити.

Ти си човјек. Ти јеси Ти.
 Нешто попут сунцокрета што подсећа на сунце,
 Којем се окреће, без којег не може.
 Живо и жуто,
 Метафора у метафори.

Снажна машина која ти пумпа у грудима,
 Твоје срце, је дар.
 А сваки дар је пролазан,
 Чак ни то ниси ти.
 Тијело је ово од воде,
 Што живот израња и утапа,
 И ништа од овог свијета није твоје,
 И тијело остављаш. И вода остаје.

...

Ако се успијеш довољно смирити,
 Открити ћеш у себи малено Ја,
 Што сједи, негдје у далекој шуми,
 Потпуно мирно, обрасло маховином,
 Тамно од земље, једно с природом,
 Која јесте, којој јесте.

...

Тај изоловани
 Мир
 И дах слободе...

И чиста

И гола
Душа

То јеси Ти.

АФРОАМЕРИЧКА

Ако умијеш прихватити
Свијет који плаче због
Одсјечене златне косе пјевачице,
Више но за хиљадама уплакане дјеце,
Више но за гладним, но за уплашеним,
На другој страни планете...

Ако умијеш прихватити
Тамне дјевојчице
Које бирају свијетле лутке,
Јер мисле да су оне које личе на њих
Ружне,
И надасве зле...

Ако умијеш прихватити
Колико је заправо култ лијепог,
Јачи од култа доброг,
И све наметнуте стандарде...
Ако си уз то свјетлије пути?
„Бољи“?
Имаш ту привилегију да ти
Све ово заправо није ни важно?

Покушај заборавити.

Покушај заборавити
Људски лошке вртове са средине двадесетог,
Бебу из Сомалије у кавезу са почетка двадесет и првог
вијека,
Безруке бове из Конга,
Својо рно робље, и колоније...
Покушај заборавити на њих.

Али треба још много читати,
Праве књиге читати.
Праве скептике читати,
Да се прихвати оно што се не може промијенити
Хисторија исписана црном крвљу мање злих,
И неизвјесна будућност што виси
У још увијек нејаким
Дјечјим рукама.

ЧОВЈЕК КОМ РАТ НИЈЕ УПРЉАО РУКЕ

*Људи могу постати добри или зли.
Сви се рађају као празан бијели папир.
Све заставе су обојене, кржаве и прљаве.*

У земљи у којој добри анђели
У својој бјелини
Успију пронаћи сиједу влас,
А сама Сатана на лицу нове боре,
Све стране су старе и уморне
Од исте борбе ја се своди
 једну територију заједничких интереса,
Који воде ка апсолутном злу.

Могла бих се правити да знам
Који су овдје добри, а који не
Да нисам имала вршњака
Коме је пољско цвијеће рончићи-
Отело обје руке.
И да га нисам гледала
Обогаљеног, гдје расте,
Без прстију, шака, и лактова
У неког ко је способан да се бори за
Идеологију туђе прљаве борбе
За једну земљу истока, тамо далеко
Као да му последице овог нашег
Нису биле довољан разлог
Да треба вољети
Рат.

Плаше ме још више умни богаљи
Тијелом читави.

Страх рађа мржњу,
Мржња   љу за осветом
-Р
Отвара вишестољетне ране
Које носе са собом нешто,
Што не могу,
Е умијем, не желим,
И нећу никада моћи
Разумјети.

*Људи могу постати добри или зли.
Сви се рађају као празан бијели папир.
Све наше заставе су обојене, кржаве и прљаве.*

ДВИЈЕ СТАЗЕ КА СЛОБОДИ

Из тебе вришти живот-

Док ходаш улицама,
Магла је у ушима,
И чујеш само ужасну буку се играју дјеца,
А старци у љетним баштама пију кафу у девет ујутро,
И чекају врелину, да их отјера.

И завидиш и дјечи и старцима јер-
 ед њима нису одлуке, или су све одлуке већ
донијели.

Из тебе вришти живот

Док тупим корацима идеш бесциљно,
И размишљао о професору који је једном рекао
Како би имао вољу за животом, када би предавао
Онима који воле оно о чему прича онолико колико ти
в ш,
И кад би сви имали твој сјај у очима...

Сјетиш се блиједих лица својих колега са факултета,
И питаш се:
Професор м су такођер отели сјај
У свом окружењу ли је налик професорима који
теби предају?

Колико погрешних одлука је довољно,
Да купиш карту за неповрат?
И гледаш у ципеле.
И питаш се, камо су кренуле...?

*Камо сте кренуле?
Зар сте одлучиле?*

Један је сигуран пут ка слободи...
Али то је уједно и последњи пут.

*Не осуђуј, рече ти професор,
И пиши о оном чега се стварно бојиш.
Пиши о ономе чега се највише бојиш.
Двије су стазе према слободи.*

Фарук ШАХАТ, Сарајево

ВЕНЕРА

Отјерајте сад Венеру, умријеће на пенцеру.
 Нису ови вјетрови за љубавних балада.
 Временом ти се трује, за вјеру и невјеру,
 Али не, није створена за оваква града.
 Отјерајте сад Венеру, умријеће на пенцеру.
 Ах, јадан нам час и хип када она угледа
 Дим наших сулинара под звијездом хрђавом,
 И одлучи јадна да је ту за њу бесједа
 Да се овјековјечи са смогом као славом.
 Зашто не идеш даље, ти паклено створење?
 Зар твоја харфа само овом поднебљу свира?
 Напамет твоје ноте већ зна и коријење
 Што под бетоном постанак свој дешифрира.
 Зашто не идеш даље, ти паклено створење?
 Иста је теби болест, што и нама си дала,
 Да волимо. Да волимо, што бјеше створено,
 И мада си руке од носталгије опрала,
 У Сарајеву је нешто неизговорено.
 Не тјерајте сад Венеру, умријеће на пенцеру.
 Нек се мало угрије, јадна, озебла је сва.
 Иако јој сазнати никад нећеш намјеру,
 Ко год толико воли, у њему никаквог зла.
 Не тјерајте сад Венеру, умријеће на пенцеру.

МИЉАЦКА

Жељезна вољо, очи модроплаве
 Ледених усана и варљиве жестине
 Колико их више неће да оставе
 Твоје каскаде притајене црнине?
 На плећима твојима спавају свирачи

Предали се мајци у дубоком сну
 Свака ура са тобом остане да коначи
 На шљунковитом ријечном тлу.
 А и ти сањаш, издајнице
 Лажеш у сузама, а кривицу знаш
 Ко ти не зна твоје лијепо лице
 Његово име ти не зазиваш.
 Не, ти не зовеш сретне бајрактаре
 Ни черге које уз те тутње као олуја
 Вјенчане и рођене, мемљиве сањаре
 Што као сјеме маслачка срећа им лелуја
 Тебе траже остављени, гујо,
 Што им и крчма стара изазива муку,
 Гледају те јадно, ти другарице, ти кујо
 А ти их њежно узимаш за руку.
 На крилима пламен-птице
 Душа никад да се врене
 Због Миљачке невјернице
 Уз њу свако свјетло трне.

ПУШКИНОВКА

Чиме то живот обилује,
 Којим то праисконским жаром?
 Чиме се дневни човјек трује
 Као чашћу или шићаром?
 Од времена крв наша пјени,
 Љето жути, јесен румени.
 Крила су нам само за птице
 Што играју изнад оштрице.
 Као ватра богата пружем
 Што пуккета од свјетла ведра,
 Богато бију наша њедра
 Оплемењена надахнућем!
 Живот се временом опија,
 А надахнуће клија, клија!
 Јутро се гордо води зором,
 Сумраком се поноћ кријепи.
 Но нема зида пред умором,
 Па биће од сна вјечна стрепи.
 Сигурно вама није страно
 Прољеће тихо разбуктано
 Када пијете из пехара
 Кратко живућега бехара;
 Но трулеж су те брзе страсти
 Што се младости њима диче,
 И док дочекамо откриће

Шупљи ће дани све украсти.
Пазите се, јер кратко траје
И иза вас то не остаје.

ПЕРЗИЈА ИЗГОРЕ

Плаве су и звијезде на своду Кандахара,
Плава је ноћ кријесом испрскана,
Плави је лапис ова грудa одабрана,
У плавој мојој Азији Перзија изгара.
Жути су дукати у трговца номада,
Жута је пустиња, њен истанчани камен,
Жуто је Сунце водич каравана и стада,
Жуту свијећу држи њежна Шехерзада,
И од те жуте свијеће Перзија хвата пламен.
Зелене су оазе, ријетке у пуштахије,
Зелени су украси хајдучког сјечива,
Зелени је барјак на леђима спахије,
Зелене су очи мистичне Арабије,
А зелена спомен Перзије у пепелу плива.
Црвене су руже у авлији султана,
Црвени је сутон, што зазива "Босфоре!",
Црвени су фењери капицика од хана,
Црвени је одсјај из стамболских кафана,
Е црвени мој друже, Перзија изгоре.

Данило Вуксановић

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ТЕРМОС

Година 1999.

Пролеће бомбардовања.

Једно вече, нешто пре поноћи, јавили су нам са Командног места да је погођена ракетна батерија, смештена северно од Панчева, у селу Јабука.

Минут свито смо, осим дежурних у санитарском воду, улетели у цивилну “ кап-флориду” и војно санитарско возило (гломазно, али са четири носила). И кренули ка Јабуци.

Закопчавали смо се и запертали и успут. Као да смо то увежбавали месецима. Нико од болничара ништа није заборавио да понесе. Нисам имао кад да будем задовољан брзином и усклађеним покретима свих резервиста из мог санитарског вода.

Имали смо преко двадесетак километара пута.

Успут, кршећи војна правила информисања, преко мобилне телефоније добили смо податак да нема мртвих (хвала, коме све не), али да има неколико рањених. Лакше, претпостављали су. И ми.

Ободом Панчева смо се кретали у флориди брзином преко сто километара на час, али смо се осећали безбедно. Не би нам сметало и да је возач могао да развије и већу брзину.

Неизвесност нас је разарала, а време се, готово, није померало.

(Тако нам се само чинило).

Неколико сам пута заустео да питам возача још колико имамо минута вожње, али смо то обојица већ знали. (Десетак пута сам већ прошао тим путем).

Коначно Јабука.

Пошто је место смештаја погођене батерије, на крају села, било на путу до борбеног положаја, десетак километара даље, свратили смо да евентуално поведемо неког од резервиста или официра да нам покаже пут до борбеног положаја батерије.

Истрао сам из флориде.

Њихов ме је дежурни официр, без знакова панике, обавестио да су они већ кренули овамо. Сви су на окупу, изузев неколико стражара (стража је, по распореду, даноноћно обезбеђивала борбена средства

батерије, и су активни и кад су ван функције).

И ндир батерије, мајор по чину, рекао ми је да сачекамо:

– Док, брзо ће они – био је убедљив.

– Немате потребе да им идете у сусрет. Мрак је. Боље да их сачекате овде. Брзо ће они. Само што нису стигли – мајорева препорука деловал ми је као команда.

И остали војници из батерије деловали су зачуђујуће опуштено. овали су свом дежурном официру.

И ндиру, нарочито.

(Без поверења нема ни добре војске).

Морао сам да их послушам, мада сам се чудио онако смирујућем тону мајора.

Чак и превише умирујућем.

Ипак је погођен радар у ракетној батерији.

Замишљао сам каква све може бити реакција рањених и осталих.

Помишљао сам и на панику и хистерију узимајући у обзир страхоту експлозије изазване поготком у радар батерије.

(Наиме, противрадарска ракета, у чијем је имену, гле – цинизма, и реч срце, сама се лансира са летилице, када препозна неки од сигнала са радара, и креће муњевито ка њему, а пилот је само активира, када установи да је пронашла циљ. Неактивирана, она погоди радар као мали метални пројектил, без већих последица обично. Међутим, уколико је активирана, она на метар-два испред радара се успорава и убрзо распрскава у хиљаде гелера, који својом муњевитом брзином кретања сеју смрт околно).

Почео сам да спремам стерилни завојни материјал, растворе за обраду и дезинфекцију рана, као и седативе, како бих одмах реаговао. Распоређивао своје болничаре, успут им дајући још нека посебна упутства, када су повреде и понашање психотрауматизованих у питању. Техничарима сам наредио да провере остали део опреме за транспорт. Ћутке и бешумно смо се врло озбиљно спремали за интервенцију. Можда и преозбиљно.

И неприлагођено, што тог часа нисмо знали.

Сва прилика да је наша предострожност узнемирила наше домаћине.

Прво су нас гледали са извесним чуђењем.

Мислили су дотада да је све ово непотребно, уколико је истина оно што су чули о последицама погађања радара.

и тога, и раније су их погађали,

ше, без веће штете, изузев хаварије радара, који су мајстори на борбеном положају оспособљавали за дан-два.

Полако, њихово чуђење, због нашег понашања, прерастало је у видну узнемиреност.

Почели су да сумњају у информације дежурног официра.

у страху да се није десило нешто страшније, негодовали су код андира, који их је, и даље смирен, молио да сачекају још неки минут, када ће и видети да је све у реду.

(Страх је и иначе заразан, нарочито у ратним условима)

У том часу, наше мучно ишчекивање и већ општу нелагодност прекинуо је бруј возила, а мрак су нарушили фарови, што је означило повратак борбеног дела јединице са ватреног положаја.

Истог трена, чуо се и жагор војника и резервиста, грохотан смех и шаљива добацивања.

Изгледали су као да су се нетом враћали из кафане, а не са места тешке хаварије.

Као да нису допричали причу у кафани, па је настављају успут.

Тада сам заиста осетио велики стид пред тим момцима.

Рањен је био гелером само заставник. Гелер му прошао кроз мишић леве подлактице. Кост није захваћена.

Превили смо га, пошто се вратио од командира којем је детаљно реферисао о тежини хаварије.

Одбијемо да га превеземо да се додатно обради рана у панчевачкој јединици.

Сутрадан ћемо, одговорио ми је заставник. Вечерас можемо само унутрашњу дезинфекцију да обавимо и да прославимо што нико други није теже рањен (при оваквим погодима, ако су рањени само чланови посаде радара, то значи да су сви остали официри, војници и резервисти поштовали правила заштите, а што све само говори о уиграности и оспособљености јединице).

Ваља се, сложио сам се.

И наздравио.

И мајору, који нам се, у међувремену, придружио.

После наздрављања и пробања заставникове ракије, известио сам команду о стању у јединици.

Јавили смо се и нашем дежурном болничару.

У наставку смо сви скупа израчунавали да ће заставнику Меди (како га је од милоште звала војска) ово бити трећи или четврти рођендан. Још увек нису знали одговор на питање са колико ће укупно рођендана заставник дочекати крај рата.

Превио сам још неколико резервиста са ранама на кожи шака и потколеница, углавном, накнадно задобијених приликом ужурбаног паковања опреме и наоружања под окриљем мрака и страха, који су ми уз шеретске осмехе и погледе ка заставнику објашњавали да је највећи губитак у томе што су шрапнели који су пробали недавно импровизовану додатну вишеслојну заштиту (челик-гума-челик) на вратима улаза у радар пробушили и заставников термос за кафу, који су, подразумева се, сви на положају користили. Каква штета, узвикивали су уз смех, који је одзвањао просторијом у којој смо се налазили.

Тражили су, шалећи се, од мене да превијем термос. Да извршим имобилизацију. И споља и изнутра. Да зауставим крварење термоса. И шта све није падало напамет овим младим и храбрим момцима, иако су само пре пола сата били изложени смртној опасности.

И мајор се придруживао војницима и резервистима у пошалицама.

Заставник је мирно прихватао бројне пошалице свих њих, које

су и њему и мајору, очито је, годиле, тог трена, јер су, и у оваквим тренуцима, осећали блискост међу припадницима читаве батерије.

А шта официри више желе и воле од тога.

Међутим, овакву њихову прилагодљивост на опасност, на опасност по живот, никада нисам могао претпоставити.

Ни у сну.

Питао сам се, да ли је све ово реално.

Да можда не сањам.

Испратио нас је мајор до наших возила, захваљујући нам се.

У повратку, ка санитетском воду, нисам ни реч проговорио.

Мање постиђен, а више усхићен.

Сава Стојков

Чедомир ЉУБИЧИЋ

МАНТИЛ ОД ПРЕВРНУТЕ КОЖЕ

Узалуд су психолози упозоравали, са научних композијума и са новинских страница, да је штетно рано устајање за особе млађе од педесет пет година.

Многима од људи који воле да већи комад јутра проведу у кревету, рано устајање је и више него трауматично и обично се деле на оптимисте и паничаре. Оптимисти у одложених десет минута устајања продужавају подсвесно изграђену наду да до устајања неће ни морати да дође. Јутарњи песимисти су проклета врста. Дуго времена по устајању налазе се у конфузном и растројеном стању, неорганизовани и хаотични дуго покушавају да, прво, дођу до себе па тек онда до свести о обавезама које их тог дана ишчекују, мирно, стрпљиво, попут смиреног ловца у ишчекивању капиталне дивљачи. Судбина (неки је из навике називају курвом, али ја, овом приликом не бих, из поштовања према курвама) према Растиславу Блоку, младићу из добростојеће породице и није била много наклоњена.

Размаженом и лежерном љубитељу спавања до подне није се нимало допала очева одлука да са израстањем првих младићких брчића, почне преузимати обавезе које су се родно наметале некоме ко би, за само неколико година, требао узети породични посао.

Од тада започињу бројне несугласице са оцем, Петром Блоком. Била су то два, сасвим супротстављена погледа на живот, обавезе и дужности. Док су за Петра Блока, читавог века, пожртвованост и ажурност били саставни део давно изграђених радних навика и који се тек, у позним вечерњим сатима уз ватру из камина опуштао уз чашу црног вина, Растислав је на сву ту пословну гунгулу и узаврелу радну атмосферу гледао из удобне фотеле, читајући књиге и новине, и са осмехом на лицу сматрао да се без већег напора могу спојити и животне радости, пословни успех и лагодан живот достојан сноба.

Споро је улазио у тајне апотекарства Да је Петар Блок пажљивије надзирао развој и одрастање сина ло му одавно јасно да младог Растислава не интересују много травке и мелеми. Још док је био дечак од неких десетак година тар Блок је у шумама широм

Србије, у потрази за лековитим травама, брижно показивао младом Растиславу сваку понаособ, објашњавајући му њихова лековита дејства. Неуобичајеном лакоћом је искусни мелемник долазио до хајдучке траве, гороцвета, вирка, сремуша, белог слеза, видовчице, копитњака, козлаца и красуљка. Растислав је, за то време, више волео да посматра птице, гледа у небо и прати развој облака који ће се, тамо негде, распукнути и излити по улицама, ораницама и главама. Апотекар се кући враћао задовољан јер је у ранцу имао многе састојке који ће помоћи онима који пате од кашља, конјуктивитиса, курјег ока, неуралгије, гушавости и болова у пети. Задовољно се спуштајући са пошумљених брда у равницу, у град, није ни могао наслутити да му је у руци нежна дечија рука будућег маштара који ће такође волети шуму али ће њој тражити другачије мотиве и надахнућа.

1936. година била је ванредно интересантна у целом свету. Готово да није било дана а да се није десило нешто што неће оставити далекосежне последице за читав двадесети век.

У јануару, те године, умро је британски краљ Џорџ V. У фебруару одржана је друга зимска олимпијада у Гармишу. Партенкирхену, а у америчким новинама појављује се стрип Фантом, први суперхерој са припијеним костимом и маском.

Почетком марта у скупштини краљевине Југославије посланик Дамњан Арнаутовић пуцао је у председника владе Милана Стојадиновића и промашио. Несрећни Дамњан уз Спасоја Стејића стаје у ред ретких српских атентатора који су промашили. Али, и то је живот.

У априлу откривен астероид 1605 Миланковић. У Бечу одржан априлски пленум ЦК КПЈ, којим су доминирали острашћени међусобни сукоби да би на крају те баладе стигао рефрен песме да Коминтерна распушта Централни Комитет Комунистичке Партије Југославије.

Негде око првوماјског празника 1936. године, Петар Блок је на комоди у спаваћој соби сина угледао неколико књига Карла Маркса.

– Сине, откада тебе интересују комунистичке идеје? питао је Петар Блок.

– Од када ме не интересује да будем апотекар говори Растислав Блок.

– Па добро, мајку му богову, шта би ти то, заправо хтео да будеш?

– Револуционар, тата, револуционар.

– Зашто, мајку му. Зашто? прекиданим гласа и сузних очију рече апотекар Петар Блок.

– Зато, тата, што лекови или лече или пружају наду да ће болесно бити излечено, а револуција, тата, револуција боље ме не даје наду него ситуацију и прилику, а сложићеш се са мном да, конкретна ситуација је најзахвалнија играчка одраслог човека.

У мају 1936. године Мусолинијева војска је ушла у Адис Абебу, а цар Хаиле Селасије напустио град. У њу етиопски цар говори пред Друштвом народа и лепо им каже: Дас смо ми, сутра

ћете бити ви

У јулу је отворен Београдски зоолошки врт. У августу одржавају се олимпијске игре у Берлину. Џеси Овенс осваја четири златне медаље. Леон Штукел освојио је сребрну медаљу у гимнастици за Југославију. Биле су то прве игре које је преносила телевизија.

У лахорној летњој ноћи на трему барокне куће на Сењаку, Петар Блок је завршавао дан уз чашу добро охлађеног белог вина.

– Знаш сине, имаш ти штофа за револуционара. Елегантно се облачиш. Са свим тим скупоченим перјем ког сам ти ја купио, ниједан полицајац не може ни помислити да си комуниста.

У том месецу 1936. године угинуо је последњи тасманијски тигар. У октобру је у Београду срушена кафана Албанија, да би на истом месту подигнута Палата Албанија. Два дана касније одржана је прва скупштинска седница у велелепном здању чија је градња почела 1907. године.

У новембру ВВС започиње са емитовањем редовног телевизијског програма. Месец дана касније Београд је проглашен за туристичко место.

Ах, да. У фебруару 1936. године левичарски народни фронт победио је на изборима у Шпанији. У јулу Шпанска Афричка армија покушава пуч. ње шпански грађански рат.

Како је рођен под срећном звездом Растислав Блок је успео да избегне све провале београдске полиције, јер је југословенска влада на све начине покушавала да спречи одлазак њених држављана у рат у Шпанији. Несумњиво је припадао оној врсти људи којима је божије провиђење уприличило таленат да препознају правог човека на правом месту. И није у такви риповестима, нимало неважан и један, сасвим другачији таленат особност да се онај који може помоћи, омађија појавом, ставом, разборитом причом о празнини иза које остаје ментално недефинисани осмех слушаоца.

Ништа га није могло спречити да донесе одлуку са далекосежним последицама, што за њега, иначе рационалног и колебљивог није представљао мали подвиг.

На путу за Мадрид, преко Трста, Париза, Фигуераса, Калелје и Барселоне, по први пут се у животу озбиљно уплашио. Тек у некој мрклој и обесхрабрујућој ноћи је са групом југословенских добровољаца прелазио француско панску границу, схватио је да не уме ништа друго да ради осим да се бави револуцијом; да врбује, агитује, држи ватерене говоре, критикује и позива на самокритику. Умео је, истини за вољу, да организује и неколико важних радничких штрајкова иако није могао ни имати појма шта је то, у суштини, пролетеријат. Тек тада је по први пут зажалио што није послушао оца и изучио видарство или ма шта друго. Умео је да се бије и пуца, а доказ да је успешно низовао раднике у побуну за остварење легитимних грађанских радничких права, није доживљавао као довољно јаку потврду да добије чин команданта над америчким добровољачким батаљоном Џорџ Вашингтон, у питорексној шпанској варошици Харама.

На само месец дана пред пут у кафани Златна моруна, на

Зеленом венцу, седео је са својим непосредним шефом, тајновитим уметником конспирације са високом позицијом у Централном Комитету Комунистичке Партије Југославије. Мада, ни то није било до краја сигурно и утврђено.

– Како могу ја да будем командант?

– Можеш. Креација уђеног је уметност задатог.

Из кафане којој су историја је то већ доказала у неким претходним примерима) суђени путеви без повратка, Растислав Блок се упутио у нешто што се, свакако, назива авантура али без имало слутње о њеној истинској суштини и консеквенцама. Но, имао је идеал и то је, у том тренутку једино било важно. На уласку у воз за Париз дуго је био потиштен јер није имао снаге да се јави оцу. Мајку је изгубио у раном детињству. Од првог организованог радничког штрајка типографских радника није се више враћао кући. Тек повремено би послао оцу непотписано писмо убачено у поштанско сандуче у Тузли, Бенковцу, Тетову, Приштини, Сплиту. Волео је оца и мрзео је себе што мора да га чини несрећним и неспокојним на такав, безосећајни начин. Тик пред полазак воза, дотурио је малишану који је на перону продавао кифле, смотуљак папира обавезавши га да од њега направи право правцато писмо куповином коверте и илним адресирањем. Једино што је успео да поручи оцу било је: а породица је пролетеријат читавог света. Моја националност је човечанство!

Тада је, само на тренутак, помислио да би, можда могао постати писац. Али, на кратко. Сетивши се лоших искустава са неколицином књижевних лудака, сујетних и користољубивих ништарија веома је одустао од такве намере.

сте Рус?

– Не, ја сам рађанин.

– Још то националност?

– Не, то је космополитизам у свом најсуровијем облику.

– Дакле ви сте тај?

– Не знам на шта мислите и не знам какве ја могу имати везе са вама осим што могу као новинару да вам спасем главу.

– Чини се да се ви у том вашем граду сировог космополитизма рађате са доминатно потцењивачким цртама. Друзе Блок, ја сам ратовао и не тако давно и не тако далеко одавде, за разлику од вас космополито у најсуровијем облику.

– Тачно је да су ми другови дали и поред командовања овом америчком јединицом и још један задатак, и још тежи. Прави разлог знају само они.

– Ни у најпијанијим опсенама нисам слутио да може изгледати тако неко ко га је Коминтерна послала да ме контролише и беспштедно беле ве идеолошки јасно обојене замерке мог још незавршеног романа ким звона звоне!

– Тешко ми је поверовати да сте се и ви господине Хемингвеј наватали на удицу реакционарне пропаганде, која труби да Руси командују шпанском републиканском армијом и итернационалним бригадама!?

– Не желим да вас вређам друже команданте, али мени је било пријатно када сам то чуо у Мадриду. Руси су добри војници, а из искуства знам шта за јединицу значи кад има доброг војника за команданта. Истина је да сам интернационалиста, али су ми, ипак, најближи ови амерички момци. Ови млади ђаволи из Њујорка, Пенсилваније, Илиноиса. Никада нисам упознао некога из тог, вашег, Београда али видим да сте одиста кочоперан народ, који свакако уме да се туче. А то је овде на Харамима и читавој Шпанији најважније.

Неколико деценија касније, када је, већ увелико био урођен у писање мемоара, чинило му се да је, након тог разговора, између Хемингвеја и њега пала бомба која је за дуже време избрисала сећање на разговоре и људе. И даље је командовао америчким добровољачким батаљоном Џорџ Вашингтон, али Хемингвеја није било нигде.

Изненадно пристиглим наређењем, под борбом, довео је америчке добровољце до Мадрида.

Незаинтересовано пролазећи поред групе која је седела поред логорске ватре и немилице трошећи поприличне залихе вискија и дубоко несрећан што више од шест месеци није чуо ни реч матерњег језика, упопао се изненађен што му је у слух увирао познат глас.

– Знаш и сам Џонстоне да је тешко да овде било кога убедиш да постоје американци комунисти. Њима је то неопходно татљиво.

– Немаш ти, новинарчићу, појма о каталонцима, каталонцима и баскима. Сви су били одушевљени када су чули да је комунистички покрет у Америци итекако јак и да сам ја један од његових челника.

– Ако вама, комунистима, ишта дође главом да ће бити ваша искривљена перцепција и одсуство реалности. Умео је Ернест Хемингвеј дај сиромашни и весели народ не заслужује да живи под фашистичком тиранијом. Много грешиш момче ако мислиш да ништа не знам о њима. Као свој деп познајем шпанске рибаре, сељаке, тореадоре. То су велика деца: безбрижна, весела, носталгична. Само они могу тако дубоко да осете бол и слободу. Не онакву, каква их чека код Франка ако победи, и не онакву какву би им дала ваша искривљена реалност. У њиховом осећању слободе лежи сама њена суштина.

Растислав се окренуо и јурнуо ка човеку са којим је једино уживао да говори на енглеском језику.

– Где си био Ернест?

– Свуда по мало.

– Када си стигао овамо?

– Када је избио онај генералски пуч и кад сам сазнао да се франкисти нису предали том олошу. Тад су ми све ствари биле јасне две ствари: ово је увертира за нови светски рат и да, под хитно, морам у Мадрид. Човек се у својој дугој историји глупости дочепао много глупости, а фашизам је, свакако, једна од најодвратнијих.

Само да је касније, у свитање, франкисти су покушали препад на положај Интернационала. Док је Хемингвеј хркао пред празне флаше, Растислав Блок се ставио на чело батаљона. Касно потом стигао му је курир и јавио како је Хемингвеј одгурнуо једног митраљесца и немилосрдно осуо паљбу по франкистима. Тек што је, практично сам, одбио јуриш, оставио је прегрејаног Максима, и сишао у заклон.

Закрвављених очију, од последње пијанке и у стању јачег мамурлука бесно је поставио питање команданту америчког добровољачког батаљона Џорџ Вашингтон:

– Која будала ти је овако поставила митраљез? Има сувише велики мртви угао улево!

Неколико пута је Растислав Блок покушавао да се домогне неке од југословенских добровољачких јединица. Тада је по први пут замрзео и одлично познавање енглеског језика и ратовотствене способности.

Уочи брунетске офанзиве, Блок је сазнао да се ноћар налази у Мадриду, у хотелу Флорида, и да је то одличан повод да зна колико времена, окупа, да разговарају и, наравно, напију.

Ерни је брзо закључио да југословенски добровољац, највероватније, има вашке и поучен коришћеним искуством из Великог рата, спалио је сав његов веш поклонисе му пицаму од свиле јер вашке не могу да се одрже на тој површини.

Још само једанпут су дошли у Мадриду када је америчка штампа грешком објавила да је Растислав Блок погинуо у јулу 1937 код Кањаде.

– Како си могао поверовати у такву глупост када сам на себи имао твоју амајлију! Твоју свилену пицаму.

Шпански грађански рат завршен је 1. априла 1939. године победом фалангистичких снага и предајом последњих републиканских трупа. Растислав Блок креће из француске луке креће ка Њујорку, а одатле на Кубу где се поново среће са Хемингвејем. На броду Норманџа откривен је као слепи путник који је на нелегалан начин покушао да уђе у Сједињене Америчке Државе. За време његовог заточења на острву Елис стигла је петиција с педесет хиљада потписа, у којој се тражило његово ослобађање. Протеривање на Кубу је било више награда него казна. Батистутина влада му је пружила гостопримство, под условом да не тражи запослење и не учествује у јавном животу.

– Та Харамас нас је командате мој зближила за сва времена. Пишем нови роман из шпанског грађанског рата и пишем га искључиво ноћу. Не мичем се са Кубе док га не завршим.

– Не плашиш се неке нове гужве која се овде може догодити.

– Чеге ја више могу да се плашим. И знаш да сам ја увек на страни гужве.

– Сладак живот је слadak сигурно је лепши од напорног рада, ознојеног и мало плаћеног али такви, попут нас морају опрезни, трезвени.

– Ма какви трезвени команданте, шта трућаш? Моје гесло је да треба писати пијан, а исправљати трезан. Оно што је за глупог пуританца пијанство, ја књижим као достојанство. Сутра идемо на сабљарке, њих је интересантније ловити дањ.

– Шта ћу ја у Кубу на сабљарке? Ерни глупирај се.

– Хеј човече ни да живиш и заборави носталгију. Она ће, свакако, учинити, своје. О сабљаркама ти не знаш ништа јер си само читао ту вашу коминтерновску литетатуру, а и она не расте у тим

твојим космополитским потоцима. Сви ви црвени слажете се један с другим, па макар то била и глупост. Само не знам ког се врага ја петљам са вама, кад сте тако блесави.

Хемингвеј је пио виски, са доста скоча и мало соде, а Растислав Блок коктел од рума са соком од зелених лимунова и млевеним ледом. Одвезли су се до сеоцета Кохимар, где је била усидрена јахта Пилар. Готово сваког јутра отискивали су се у Мексички залив према Флориди и бацали четири удице. Две на четрдесет две на осамдесет метара. Кад би сабљарка загризла мамац, Хемингвеј би пантерски скакао до столице поред дршке удице. Док је потезао и док се риба праћакала, обузимало га је задовољство победника спремно да авантуру плати главом.

Потпуно залудан на Куби, Растислав Блок био је стални Хемингвејев пратилац. По статуту Коминтерне, био је члан месне Комунистичке партије Кубе, која му је плаћала скроман пансион у Хавани. С Хемингвејем је после лова на сабљарке одлазио у његову вилу ван града и у башти поред базена излежавао се на сунцу с његовом будућом супругом Мартом Гелхорн. У базен су убацивали цакве леда да би се врела вода расхладила за купање. За то време Хемингвеј је нервозно шетао по кући и писао, увек стојећи, на машини која је стајала на сталажи у висини његових руку.

— Ау командате, па тебе је Коминтерна послала да ме контролишеш нављао је то Ернест Хемингвеј, већ неколико година, од првог сусрета у Шпанији па све до тог топлог дана крај базена.

И било је ту неке истине. Можда целе и потпуне.

И услед великог Хемингвејевог негодовања напустио је Кубу. У згради америчке амбасаде добио је пасош издате на рачун имиграционе квоте Краљевине Југославије.

За њим су у Америку стигли примерак романа За ким звона звоне с посветом аутора, и протестно писмо Удружења шпанских добровољаца, пошто им је Хемингвеј на њихове замерке сасвим мирно одговорио: Баталите, Ви се у то не разумете. Ваш командант, Растислав Блок, који се добро разуме у литературу колико и у роман је прочитао обрио. Не заборавите, глупани, таквих у историји светске кевности, има толико сви могу пребројати на прсте једне руке. И зато не једите говна знам баш саасвим тачно шта то значи, али то сам чуо од њега. Изгледа да се они са том реченицом и рађају).

Блок је одмах, по пристизању у Сједињене Америчке Државе преко Централног Комитета Комунистичке Партије Сједињених Америчких Држава спречио да у левичарским круговима почне кампања против Хемингвеја.

Није отишао на венчање Ернеста Хемингвеја и Марте Гелхорн.

Време каквог каквог слатког живота је неповратно прошло. Био је у праву Ернест. Носталгија ће учинити своје.

Сањао је родни Београд онако како се само слатко и неповратно умилно могу завоleti људи и градови о којима већ дуго нема никаквих вести, а сећања на њих из дана у дан губи некад

изоштрину јасноћу и прераста у обресе. Као реалиста и прагматичар Растислав Блок је знао да у најснажнијим аналитичким тренуцима разлучи могуће од немогућег, доступно од недоступног. А одлазак у Београд није био могућ јер је добродошлица друге стране непомериво стајала у реду у којем по обичају стоје недоступне ствари, градови и жене.

Безмало сваке ноћи је сањао Кубу и лов на сабљарке. Такви снови су долазили као додатна врста одмора јер је необјашњиво снажно осећао долазак новог, великог рата у његову земљу.

Њингвеј је са одушевљењем поскакивао са столице када би кадеш са сабљарка задрмала удицу. На риболовачком положају Растислава Блока увек је било много мање узбуђења.

– Чини ми се Ерни да је овај рат, из кога смо управо изашли био последњи у коме ће романтика пронаћи своје место.

– Мислим да је одвратно везивати рат и романтику али је то и неизбежно када схватимо какви ће бити следећи ратови као, на пример, овај који само што није почео. У модерном рату ћеш умрети попут пса без икаквог разлога.

– Баш тебе брига, ти си са својим ратовима, највероватније, завршио, а мене изгледа чека још један. Поче Растислав Блок док је коначно озарен вадио упецану сабљарку. Посматрао га је амерички писац са не баш малом количином чуђења и оном врстом посматрања којим искусни психијатри дарују своје безнадежне случајеве.

– Никад се немој кладити на моје неучествовање у неком новом рату, Али нешто ми говори, добри мој команданте, да си, управо ти, са својим ратовима завршио али и још нешто, дубоко интуитивно, ми говори да нећеш избећи таклене муке.

– О чему ти то говори?

– Када људи говоре сав се дај на слушање. Већина људи никада не слушају. Ови твоји црвени другови и земљаци научиће многе мрачне ствари много боље од својих учитеља. Чекају те гадни дани али нећеш бити поражен. Можда ћеш бити уништен али не и поражен. Јеси ли пробао моје пиће?

– Оно што си смислио у оном бару у Хавани.

– Да, у *la Bodequita del Medio*.

– Сјајно је. Шта је оно заправо?

– Сјајно је јер волим да пијем. Све што се ради с љубављу, а у припитом стању углавном испадне добро или одлично. Без обзира да ли се радило о стиховима или цртежима на кафанској салвети или о коктелу мохито, комбинацији сока од лимете и белог рума, украшен листовима менте и зачињен смеђим шећером и медом.

– Никада не бих могао да пијем колико и ти. Зајак и никада не бих могао да будеш револуционар. Авантуриста али револуционар никада.

– Много ви себи дајете на значају са тим вашим револуционарним поривом. Жалим људе који не пију. Када се пробуде ујутро, то је најбоље што ће осећати цели дан. Има у том пићу још једна сјајна ствар: увек ради док си трезан оно што говориш да ћеш урадити док си пијан. То ће те научити да држиш језик завезаним

весело је поскочио са столице и употребио сву своју немалу физичку снагу да би извукао капитални примерак сабљарке. У отимању са том рибетином просуо је и флашу вискија која му је стајала поред ногу. Чак су му и два папа за пецање склизнула у воду.

– Браво ни, браво - одушевљено ће Растислав Блок аш, не бих се баш добро осећао да сам данас имао у риболову више среће од тебе.

– Пустити то. Помози ми да скинем ову аждају са удице. Срећа, срећа... срећа код интелигентних људи је најређа ствар за коју знам.

– Кад те гледам тако озареног када упецаш сабљарку осетим потребу да напишем есеј о страстима које испуњавају једног истог човека.

– Хеј, команданте, то ти је сјајна идеја. О томе заиста вреди нешто записати. Истина, волим да пецам, да пијем, волим да путујем и скидам сукње али са писањем се ништа не може поредити. Све што радиш јесте да седиш за писаћом машином и крвариш. Не постоји правило како се пише. Некада оно надлази лако и савршено, а некада наликује бушењу стене и разношењу исте са експлозивом.

У аутомобилу Ернеста Хемингвеја на путу ка Хавани, Растислава Блока је ухватила необјашњива и њему неприлична нервоза. Улов је био фантастичан, чак је и коначно схватио да му пецање сабљарки може постати једна велика преокупација у наредним годинама. Но, ни то није помагало. Знојио се, чешао по глави, седео на предњем седишту Хемингвејевог Форда англиа као на јајима.

– Путује ти се?

– Путује ми се. Осећам ужасан страх да ће се у мојој земљи десити неке много важне ствари и да ће проћи без мене.

– Не пренагљуј са тим путовањем. Већ сам ти рекао да сумњам да би ти оно донело било шта добро. Уосталом, ако већ будеш морао, путуј са оним волиш.

– Ерн добро знаш да ми револуционари моћемо да се сродимо само са конспирацијом. Ми од ње немамо заљубљенију сапутницу. Не брини да ћу пренаглити у одлуци када треба да отпутујем. За нас дупле ваге оклевање је највећа божија казна.

– Оклевање је незахвална ситуација, Оклевање се повећава у односу на ризик у једнаком омеру са годинама. Људи су увек били ограничење среће, осим јако малог броја који су добри као само пролеће.

– Не смем да сањам о данима, инама још мање. Јуче ми је из Истамбула стигао телеграм Генералног секретара моје комунистичке партије у којем ми тражи да му пошаљем триста педесет америчких долара.

– Познајеш ли га? Хоћеш ли му послати?

– Не знам. Кад год почнем да размишљам о томе, салети ме мисао о томе како бити мајстор у занату избегавања непријатних ситуација и опасних људи. А овај што ми тражи паре је од оних којима заборав и опрост нису у опису ни карактера ни радног места.

– Сви смо ми само ученици у занату у коме нико није постао учитељ.

– Бојим га се ни, Видео сам га само једанпут пред одлазак у Шпанију. Треба се плашити људи ледено плавих очију, прорачунатог погледа и зацртаних судбинских одлука у фасциклама које лебде изнад глава саговорника.

– Не размишљај о томе. Једина ствар гора од метка у потиљку је дозволити страху да ти окупира мисао. Живот било којег човека се завршава на исти начин. Једина разлика су детаљи како је ко живео и како је ко умро.

– Да ли да му пошаљем тих јебених триста педесет америчких долара?

– Како год одлучио требао би, мој команданте знаш да свет свакога сломи, али напослетку испадне да су неки јачи на сломљеним местима. Шта је тричавих триста педесет долара за некога коме баш толико фали да би код чувених јувелира на Капали чаршији купио брилијантни прстен, на пример. Такве врсте одлуке могу само донети људи чија глава није далеко од пања. Храброст је гордост под притиском.

У заносу америчког сна, Растислав Блок шетао је по Њујорку размишљајући о последицама. Пио је кафу по задимљеним кафеима, дружио се под мостовима са бескућницима испијајући најјфинија, покрадена, црна вина.

Када се седмог или осмог априла 1941. године пробудио у неком неугледном и прљавом клошарском стану у са тешком главобољом и мамурлуком, сетио се Хемјнгвеја: постоји лов попут лова на човека. Они који су довољно дуго ловили наоружаног човека и то им се свидело, након тога их ништа друго не може привући. Чак ни жена.”

Можда је претерана тврдња да се изненада, али свакако заувек и неповратно завршила идила Растислава Блока на Карибима. Морало се десити оно чега је био потпуно свестан и онда када је живео животом удаљеним од постулата којима се посветио идејно и мотивационо. Морао се вратити на пут бескомпромисног револуционара, војника Комунистичке Партије Југославије.

У то мутно праскање је седмог или осмог априла 1941. године испод моста Verrezano- rows, Растислав Блок упознао је земљака зараслог у браду у сличном психо-физичком стању. Представио му се као човек совјетске тајне службе и као с ума сишавши геније. Растислав га је разумео. Конспирација је од људи захтевала и горе ствари.

– Могу се, пријатељу, и на питомом америчком тлу направити гулази. Зато сам овде.

– И? Јеси ли пронашао идеално место за ниткове и издајнике?

– Овде не, али у нашем завичају да.

– У нашем завичају? Где и зашто?

– На Јадрану постоји групација пустих острва на којима нема ничега. Једном је неко већ дао име, једном од њих, Свети Гргур, а овом другом, много идеалнијем и већем сам ја био кум,

– Како си га назвао?

– Голи оток. Као што си чуо, земља нам је окупирана али биће

 и ослобођена.

– У то се, друже, с ума сишавши геније, не сме сумњати ни тренутка.

– А када буде ослобођена треба бити приправан за стварање места за највећи број деловена који то никада неће постати.

– Не разумем те, друже, с ума сишавши.

– Нема ту шта да се разуме, друже Растиславе. Након почетног заноса, накотиће се незадовољници, притајени размажени анархисти и издајници партије, вешто замаскирани буржуји.

– И ти би све њих, друже с ума сишавши, тамо отпремио на летовање.

– Ми, друже Растиславе ми. Када остварујемо идеје великог октобра једнини не дајемо места, нити множини и колективу. Колективу који је увек у праву. Колективу који не греши, и колективу коме се не сме рећи да греши.

– Не сме – ма да ипак, друже, није то сувише брутално и радикално?

– Је ли теби стало да сачуваш оно за шта си се борио?

– Јесте, безбели, друже с ума сишавши.

– Е онда, поштуј директиве. И не мудруј. Мудровање остави за време када завлада време бесмисла.

– Шта нам је са земљом, у овом тренутку?

– Кидају је и распарчавају. Праве се државе које никада нису постојале и праве се грозоморни злочини.

– Над киме?

– Да ли си био на вртом конгресу у Дрездену 1928. године?

– Био сам.

– Онда знаш и над киме праве злочини.

– Зашто си пронашао оток? Зар не би сукоби међу друговима могли да се превазиђу разговором?

– Не би. Издаја се мора открити и казнити. Издаја се мора конзервирати на месту створеном за оне који издају властите идеале, који једу сопствено месо. Тамо ће савршено чути тишину и видети празнину.

– Па сад те баш ништа не разумем друже с ума сишавши.

– Једноставно је то живни мој Растиславе, Тишина је талас, галеп. Празнина је камен. Преваспитавање са посебним методама је растиње које ниче између тишине и празнине.

– Какво преваспитавање са посебним методама? По чему би то место требало бити посебно?

– Методе ће одредити стручњаци и тренутна ситуација. Место треба учинити посебним тако што ће пре издајничког шљама ту прво доћи психолози, психијатри, неуролози, неуропсихијатри, који ће науку и струку осмислити у негативном контексту, који ће на тој великој голој стени постати мајстори тамне стране свог заната, који ће умети да такво место и начин психичке и физичке тортуре употребе онако како шљама и припада ефистички.

– Друже с ума сишавши, мислим да сте усвојили превише радикалне облике револуционарног деловања. Не могу се сложити

с тим да од неког непознатог Јадранског острва кога нема ни у поморским мапама....

– Тачно је, Растиславе! Нема га ни у поморским мапама. То и јесте његова највећа чар село засакута друг с ума сишавши (геније).

– И ви ћете, заиста, од таквог места начинити полигон за дресирање животиња.

– Одлична дефиниција је Растиславе! Имаш, друже, запањујуће прецизну перцепцију- да још полетније заигра око испражњених флуида друг с ума сишавши геније подно њујоршког моста Vergezano grows.

– Друже, где ту има места за понос и радост?

– Има, Растиславе, итекако има. На тој пустојбени треба блокирати сваки механизам борбе са стресом, блокирати чак и оне примитивне механизме које су људи наследили од животињске врсте, а то је бег или борба. Када човека ставимо у такву ситуацију где он може да користи своје ресурсе, когнитивне, емоционалне, довешћемо га у стање научне беспомоћности.

– Брутално си учен, друже с ума сишавши геније.

– Морало је тако, Растиславе. Морало је тако. И наш Генерални секретар то веома добро зна.

– Познајеш га?

– Познајем.

– Какав је?

– Не заборавља никад, а опрашта ретко.

– Убија ли?

– Не могу да докажем ту, сада већ раширену тврдњу али знам да је другова који би изнели револуцију лакше него Сизиф камен, све мање и мање. А он, свакако, таквима не пада.

– Мислиш или, можда, знаш, друже с ума сишавши, да их је он ликвидирао? Јита, лако уздрхталог гласа, Растислав Блок.

– Ћути, Растиславе, ћути. Немој се тиме мучити. Боље размишљај о томе у чему би волео да уживаш, сада и овде.

– Волео бих да слушам музику која још не постоји.

Растислав Блок је други светски рат провео на територији Сједињених Америчких Држава као совјетски обавештајац и човек од посебног значаја за Народно Ослободилачки Покрет и Партизанске Одред Југославије. Генералном секретару своје комунистичке партије послао је све што је тај плавооки човек тражио, осим оних триста педесет америчких долара које је искао, неку годину раније.

У тој далекој земљи, игром случаја или боље речено, случајним преплетом више случаја фаталистичког карактера, сазнао је да је на свету остао потпуно сам. Отац и сви чланови шире и ближе фамилије побијени су у концентриционим логорима Бањица и Стајмиште. Новом југословенском амбасадору Станоју Симићу, који се залагао за споразум Тито-Хитлера, Растислав Блок је помогао да у још увек краљевској амбасадри промени готово комплетан персонал замени га људима из исељеничких породица. Делегацију пристиглу на оснивачку скупштину Уједињених нација, нашао је у најскупљем њујоршком хотелу што је свакако замерио свом старом партијском

пријатељу Сретену Жујовићу - црном. Овај је све пребацивао на Шубашићеву организацију, а тек касније ће сазнати да су паре за пут и смештај делегације на оснивачкој скупштини Уједињених нација прибављен тако што је Озна направила велику рацију у хотелу Москва међу шверцерима и проституткама. Од тог разноликог и веселог друштва је неколико хиљада долара. Таман да би се башкарили у Валд-Асторији, па и да би Сретену Жујовићу остало нешто пара при повратку у Југославију. Али поред свега тога све хотелске трошкове је платио Уједињени одбор југословенских Американаца.

Само дан ил након позива Ернеста Хемингвеја да га посети на Куби, где селио за дужи временски период гао је службени позив маршала Тита да се врати у земљу. Није се обрадовао али није се ни уплашио.

Вест је дочекао уз потпуно одсуство сваке емоције. дугом колебању између кратког боравка на Куби или отпочињања припрема за повратак у родни град, ипак и мало невољно се одлучио за повратак. Само неколико сати касније у поштанско сандуче за Менхетну склизнуло је кроз велики правоугаони отвор уличног поштанског сандучета писмо Растислава Блока упућено Ернесту Хемингвеју у Хавану .

Драги Ерн

Теби је бар лако написати писмо, а још лакше рећи да одлазим. Звао ме је лично председник државе и партије. Очекујем значајне партијске задатке али се прибојавам како ћу се тамо снаћи. Прибојавам се да ћу почети да пијем као ти јер ако си ти у праву када кажеш да је паметан човек присиљен да се опија да би лакше поднео друштво идиота, онда мени не преостаје ништа друго. Превише ми је Америка ушла под кожу. Адаптација мора бити болна онда када се од некога тражи да делује тренутно и брзо као да су му познате све промене које су се догодиле. Жудим, заправо, за нечим новим и за неким новим младим светом. Жудим за неком новом музиком коју чујем само ја .

Идем ни. Ваљда ћемо се већ негде срести.

Растислав Блок је извадио амерички пасош на своје име, пошто је претходно, приликом пријема америчког држављанства, утајио да је комуниста. FBI му није поверовао и агенти су га пратили све до њујоршке луке. Укрцао се на брод који је превозио америчку помоћ за Југославију. Т недеље с цаковима пшенице лелујао је на таласима Атлантика и оземног мора. У Сплиту је нашао брод за Бакар одакле је возом стигао у Београд.

На железничкој станици надобудно је рекао кочијашу: хотел „Москва”!

Ујутро је на рецепцији хотела изгледао као да је пао с а. Обучен по последњој америчкој моди, са шеширом широког обода на глави и зеленим пасошем у џепу, самоуверено је питао портира

где се налази Централни комитет Комунистичке Партије Југославије. Овај га је бело погледао, одмерио од главе до пете и рекао да таква установа у граду Београду не постоји.

Изашао је на Теразије и срео старог пријатеља из париских и московских дана обученог у униформу америчког официра.

– Смири се брече, лато погубљена, ухапсиће те нека ревносна пандурска буда. Више никад не тражи Централни комитет, него хотел Мадеру. Чече му стари пријатељ из Коминтерне обучен у униформу америчког официра.

Већ следећег дана је учинио он како су га саветовали другови Одозго. Преселио се у хотел Бал где му је на врата собе покуцао неки капетан. Сусрет са Титом у Белом двору био је крајње срдчан. Раскошан дворач, пас који га је њушио и седамнаест јела на ручку вратили су Растиславу Блоку сећање на њихов последњи помало заверенички сусрет, у некој кафаници на периферији Париза.

– А што ми ниси послао оних триста педесет долара које сам ти тражио из Истамбула? – рекао је председник младе источно европске комунистичке државе.

Озбиљно је прebleдео и сетио се да је нешто од казне већ одлежао. Хапшење на броду Нормандија, затвор, прогонство на Кубу, повратак у Америку, неспоразуми са нашим исељеницима, стварање Уједињеног одбора и помоћ партизанима. Сетио се и брадатог друга с ума сишавог генија,

– Ко бих могао озбиљно схватити да теби, друже Валтер зависи глава од тричавих триста педесет долара.

– Можда и није зависила али... Можда је толико коштао неки брилијантни прстен или каква врхунска проститутка, ко ће га знати послје толиких година? Но, припази, имамо доље у Далмацији једно мјесто гдје љечимо неозбиљно схваћање ситуације, криве дојмове и сличне ствари.

Договорили су се да у редакцији Бо узме једну просторију и најпре напише комплетан извештај из Америке. Хранио се у Борбиној мензи.

Негде је, вероватно у некој кафани препуној полицијских доушника, јавно замерио властима што су партизански кадрови претерано привилеговани и фаворизовани у односу на проверене кадрове Коминтерне.

Само неколико дана касније стигло је писмо из Хаване чији је пошиљалац био потпуно непознат цензорима у пошти Београд 2 код железничке станице. Неки Ернест Хемингвеј. Никад чули.

– Отварај.

– Отворено.

– Читај.

– Читам.

– Шта пише?

– Јебемлига. Страни језик.

Драги мој команданте

Штета што си отишао. Вероватно твој брод није одмакао ни неколико наутичких миља из њујоршке луке, а већ је била откривена

музика збојом си чезнуо и коју си само ти, у својој глави, могао
и. Роол, тако се зове то ново чудо. Свет је захваљујући
енролу постао много лепше место за живот и напokon је брзина
добила потпуни облик и смисао.

Гледај да се некако извучеш из тивила у коме немаш
никакве шансе и дођи код мене да живимо слободу. Не можемо писати
о животу ако га претходно нисмо проживели, не можемо свирати ни
певати о животу ако нас претходно није заболео, не можемо пити у
његово име ако су пиће склонили од нас.

Сунце је Јадранском водном плаветнилу уткивао огледала пред којим ни Богови нису могли видети колико неугледно
изгледају, зарасли у браде и дубоке, наизглед, уравнотежене мисли,
идеалној мери између добра и зла,

На Голом отоку је срео и друга с ума сишавшег генија.
Изгледао је уредније него под њујоршким мостовима. Није имао
браду, а неухрањен је био готово исто. Чинило се да је његов живот,
заправо, увек био неко огољено острво, само се на различитим
местима другачије називало.

– Изјаснио си се за резолуцију?

– Изјаснио. Не може мене из партије да искључује искључена
партија. А ти? Зашто си овде?

– Тражим начин да зарадим триста педесет америчких долара
да пошаљем на Дедиње али за сада ми не успева. Колико си добио
друже с ума сишавши геније?

– Довољно дуго да пронађем прилику за самоубиство. Ти?

– Довољно дуго да ненађем те проклете паре.

Устајало се рано. У свануће. За доручак је била хладна
стврднута кукурузна каша, приживена врелом дивком. ручак
парче хлеба, порција чорбе пасуља или гершла, ситуално,
кисели купус или кисела репа. Од такве исхране прво су натекли, а
онда нагло смршали, претворивши се у кост и кожу. Израсле су им
дојке и почеле да расту длаке свуда по телу.

Вести и гласови почесто нађу пут до онога кога се та вест или
глас тиче, лако и неопажено касида. Тако је од Управника логора
са острва Свети Гргур чуо како Хемингвеј није хтео ни да чује да
посети Југославију: Ја не идем у земље у којима људи као Растислав
Блок леже у затвору!

На слободи, оној о којој му је писао Хемингвеј, након
повратка са Голог отока наишао је на музику коју је он први чуо, у
заумним лагумима сопствене главе. Оставивши иза себе политику,
идеологију, идеје и заносе проналазио је у Београду младиће који су
свирали по игранкама и био им организатор, учитељ и човек од кога
су могли да науче много тога из свих сфера живота. Проналазио је по
периферијским учерицама и склепаним гаражама мке чија је највећа
жеља била да одсвирају игранку у Народном Универзитету Браћа
Стаменковић, Звездином кошаркашком игралишту на Калемегдану
или у фронтској сали у Цетињској 32.

Један од тих првих београдских десперадоса много касније
ће записати: У то време слушао се радио Луксембург и гледао

фестивалму Сан Рему. Тад сам први пут видео Андријана Челентана, који је отпевао оно... 24000 пољубаца, окренут публици леђима и то је било откачено и готово скандалозно у то време. Никога од нас не би било да није било чудесног менаџера младих бендова Растислава Блока. Био је заљубљеник рокенрола чија енергија би сама по себи била довољна када би га дали или слушали. Одједном је нестао. Мислим да је трагично завршио али не могу бити сигуран. Одједном је постало непожељно говорити о њему.

Један други рокенролер који је београдској и југословенској рок сцени оставио значајнију рок баштину сећао се да га је Растислав Блок позвао једне јулске вечери 1961. године у свој стан.

На столу у дневном боравку налазио се роман 'За ким звона звоне', флаша вискија и пушка. Мислио сам да ме је позвао због великог рок концерта најбољих југословенских рок група тог времена на београдском сајму. Међутим, сипавши виски и више него што је то бонтон прописивао, је да говори:

Убио се Ерн , мој Боже, убио се мој Ерн. Знаш, младићу, ти ниси идеалан саговорник или тек само неко ко ће да саслуша ову приповест али стар, потрошен и усамљен човек не може да бира ни друштво ни, чак, сличног пријатеља. Пре осам година је добио Нобелову награду за књижевност. Међутим, није могао да присуствује додели награде у Стокхолму. Уместо тога написао је говор који је прочитао Џон Кабот, амерички амбасадор у Шведској. Наиме, те године Хемингвеј и његова нова љубав Мери летели су цесном изнад Африке. Пилот је у ваздуху покушао да избегне јато птица, али је закачио телефонску жицу и озбиљно оштетио авион. Ерн и пилот нису имали теже повреде, а Мери је сломила неколико ребара. Потом су се вратили и узлетели новим авионом и с новим пилотом. Летећи изнад Уганде поново су доживели несрећу. Авион се запалио. Мери и т, мислим да се звао Рејналд Картрајт су успели да се извуку из авиона, а је отворио излаз ударајући главом у врата и зарадио тешке повреде: лобање и кичме, десне руке, рамена и лица, и оштећење слуха и вида.

Пре две године Мери и он су напустили Кубу и населили се у Ајдаху. Ускоро су по да га опседају идеје о самоубиству. Врло детаљно ми је писао е. Патио је од низа озбиљних физичких оболења, међу којима су били шећерна болест, артериосклероза, цироза, имп нија, ослабљен вид. Лечио се у психијатријској болници 'Ме где је лекар игнорисао очигледне узроке пишичевог пропадања и бавио се његовим, наводним, психичким растројством. Ерн је пао у дубоку ресију и почео да пати од параноје. Чинило му се да га свуда прати агенти FBI, да му прислушкују телефонске разговоре, да му читају пошту и редовно проверавају банковни рачун. У случајним пролазницима видео је агенте. Лечен је електрошоковима. После тридесет сеанси изгубио је сећање и способност да формулише мисли у писаној форми. Није могао да ради и све чешиће је говорио о самоубиству. Неколико дана након отпуштања из клинике 'Мејо', сад пре четири дана, извршио је самоубиство из његове омиљене пушке, исте овакве коју ми је он купио за рођендан када сам био прогнан

на Кубу. Није оставио никакву поруку. И био је у праву. Три хиљаде његових рукописа постаће необјављено? Како знам? Сазнаћеш убрзо.’ Када сам сишао низ степенице, зачуо се пуцањ из пушке. Покушао сам да уђем али врата су већ била закључана.

Већ скоро шездесет година нико не чује пуцањ. Полиција је у константној потрази за пушком.

Јанош Месарош

Лела МАРКОВИЋ

ОГЛЕДАЛО

Често сам имала прилику да посматрам како људи покушавају да саставе изломљене делове огледала. Једни су лепили суперлепком, други лепком за обућу, док су они најупорнији лепили стрпљењем и истрајношћу. Питала сам се како се залепљени делови држе. И још више, како изгледа огледати се у поправљеном огледалу.

Свако се једном нађе пред једним таквим огледалом. Оним у коме се огледа желећи да види како изгледа другима. Између добро уиграних покрета, запазио би у одразу свој прекоран поглед преко рамена, препун самоуверености.

Када би се превазишао тај угао гледања, почео би да тражи другачије огледало. Њега је било немогуће наћи, купити или наручити. Временом, схватио би да се оно крије у нама самима и да је права вештина изнети га на површину. Пред своје очи. Временом, та огледала би се отварала у људима који су желели да сагледају себе, изнутра. Што су више то желели, то се оно више отварало. Тако прво почеше да у њему препознају своја стопала и разумеју куда иду. Затим да виде своје покрете и разумеју шта раде. Потом обресе своје фигуре и схватају своје потребе. Да препознају и откуцаје срца испод блузе и увиде шта их покреће. Да увиђају и скривене речи, застале у грлу, неизговорене, неискаљене, неисповеђене, и уоче прећутано у себи... На крају, да погледају себи у очи и сагледају најскривенији део себе. То препознавање је умело да буде горко суочавање. Или нови почетак са новим ја.

Она трећа огледала су била посебна. Наиме, онај ко је током живота дуго тражио та посебна огледала, пронашао би у њиховом одразу блиску особу. А као да је видео себе. Био је то заиста диван приказ, пун сигурности и среће. Умирујући јер је давао осећај упловљавања у мирну луку...

Међутим, све што је направљено може и да се поквари.

Неспретним покретом при замаху шала, или руке, прва огледала би се поломила на пола.

Друга су умела да напрсну баш на месту на коме се оцртавала несавршеност људска.

Трећа пак, пуцала су када би један од њих двоје престао да жели да се огледа у другом. Та трећа су пуцала на много места јер је нестајала цела друга страна, па би површину прекрила мрежа напрснућа.

Није било потребно много труда око поправке првог. Или би га бацали или га лепили.

Друго би најчешће било задржавано пре поправке како би се прокљувало у ком грму лежи место несавршености на коме треба радити.

Ретки су били они који су се заиста трудили да поправе треће огледало. Оно је имало много напрслих места. А за поправку је било потребно двоје. Исто оно двоје које се савршено у њему огледало. Била је потребна иста жеља, покајање и праштање, велики труд и упорност, уз свако узмицање увек упорно ново покушавање... Све до тренутка када би се његово лице и наличје опет препознали. Тада би сви напрсли делови били зацељени а само би обриси ожиљака били зароњени у дубине заборавља...

Свако огледало има оног ко се у њему огледа. Једино треба открити ко носи огледало у себи, а ко обитава у њему.

СМОКВА

Свакога дана стојиш на истом месту, а ја сваког дана пролазим другачија. Ћутиш непомична, а у мени брује гласови, звече питања, шапуће молитва.

Некад ми се чини да ме пратиш погледом, расејану... Чудим ти се повремено. Пружаш листове ко дланове сунцу. Нудиш ми распукле гранате са којих капље рајско млеко... Некад усахнеш... ко и род овај због грехова својих...

Понекад ми у пролазу раме додирнеш да отресеш са њега мало јутарње таме...

На твоје се гране Закхеј попе, не би ли био ближи Христу. И приближи се Царству Небеском...

Гледам те и мислим како стојиш ту због мене, надамак Сабирног центра... Да ме сачекаш и испратиш. И ветар стане кад закорачим под крошњу твоју послушну поучу. Док ти још ћутиш, непомична...

Чекаш да ти се гране подмладе и олистају* ... да најавиш лето, и долазак Његов.

* „А од смокве научите поуку: Када се гране њене већ подмладе и олистају, знате да је близу љето“ (Мт. 24:32; Мк. 13:28).

ЖИВОТ НА ДАСКАМА

У току је велика представа. Једни у публици, други на бини. Они у публици прозивају оне на бини. Све до тренутка када реше да се попну на бину. На бини нема места за све, те ови досадашњи морају бити смењени.

На леп или ружан начин зависно од количине нагомиланог незадовољства. Смењени се враћају у публику. Одмах или после извесног одсуства зависно од количине нагомиланог незадовољства. Распоред улога је сада другачији. Ови горе диригују овима доле и враћају им мило за драго. Зависно од количине нагомиланог незадовољства. Неки од ових доле трпе, други се буне а остали смишљају повратак на бину. Зависно од количине нагомиланог незадовољства.

Распоред места на бини своди се на велику фотељу, три мање и 4 трonoшца. Велика фотеља је најдивнија. Толико да онај који на њу седне врло брзо постаје забораван. После извесног времена постане и равнодушан на захтеве које би могао да реши. Удобна столица успављује његову савест те власник фотеље убрзо добије онај исти, одсутан и поспани, поглед.

Власници мањих фотеља не могу бити исти. Неки од њих добро ротирају точкиће тако да могу сагледати целу бину а да им се не заврти у глави. Други пак, ни не покушавају то већ су толико срећни што су се углавили у своје фотељице, да углавном ротирају очима пратећи све око себе а устима непрестано говорећи колико је све другачије од када су засели.

Троношци служе да се омогући супер-визија на публику. Троношци који се држе за фотеље које се не ротирају, највише се љуљају, јер се ротирање очекује од њих.

И тако до новог нагомиланог незадовољства које омогућава да представа траје. Омогућава да свако дође на бину. И док је само то покретач представе, трајаће представа на бини са фотељама, у публици, иза завеса, у кулоарима, са маскама или без, са режисерима и суфлерима... са нама самима.

У супротном, била би живот у коме свако чини другима оно што би желео себи. И тада би све улоге биле исте.

Момир ВУЧИНИЋ

ВЕЛИКИ ПРОЛЕТЕР, НАДНИЧАР И ЉУБАВНИК

Иако се приближавао седамдесетој години живота, није пропуштао ни једну игранку по сеоским домовима културе широм Потарја, изграђеним радним акцијама непосредно после ослобођења, педесетих година прошлог века, у време великог елана и узлета омладине на изградњи земље. Стизао је и на игранке до Колашина и Бијелог Поља, а и даље, неки су причали. Привлачио је пажњу свуда где се појављивао, није било особе која га није познавала. Иако у годинама, био је витак и мало проћелав, танких кицошких брчића одувек, очуване спољашњости и лаконог. Вазда спреман на шалу и досетку, осмеха као крсташ орао раширених крила. Нарочито је привлачио пажњу тиме што је на игранке ишао јашући кобилицу коју је звао Шарац, вероватно по угледу на онога из народне поезије. Или се поистовећивао по нечему са јунаком који га је јахао.

Већ у то време, близу седамдесете, почео је изнутра да осећа неку ерозију и слабост, нешто се у њему крунило и осипало, нешто га је напуштало. Чудио се како још постоји у завидној кондицији иако је целог живота радио сеоске, тежачке послове – косио, копао, цепао дрва – и живео неуредним животом. А нарочито како га још није издала жеља да се ноћу ломата сеоским путевима и не пропусти ниједну игранку, далеку и по неколико сати хода. Знао је да за то понајвише дугује својој верној кобилици, ме Шарини, коју је тимарио и поштовао. Од сеоских домаћина ени би узимао јечам и зоб да јој зобницу напуни, док га она верно чека привезана за дрво поред неког од домова културе. А лети је одрађивао дугове косећи ливаде, под надницу, замишљајући јесен и верну кобилицу како га чека. Није се могао замислити ни један скуп широм Потарја, биле то игранке, вашари, разна весеља, свадбе или сахране, свеједно, без Јована, увек у некој од главних улога. Често је говорио, тобоже у шали, онима који су се спремали на пут да, кад одлуче, отпутују зими, у доконе дане, између првог и последњег снега, кад зајауче мећава око кућних врата, јер човек на миру може да покојника жали, заливајући жутиим шљивовим отровом сваку годину његовог живота, у дугачкој зимској ноћи.

Живео је у дрвеној кућици на врху села, испод храстовог гаја, коју је направио оне давне године када се први и једини пут оженио и отишао из очеве куће. Загледао се, негде на неком вашару или игранци, није могао тачно да се сети, у лепу црнооку девојку из неког села са Његовуђе. Угнездилa се у њега и никако није могао да је истера. Убрзо је купио све виђеније људе из његовог и околних села и пошли да је, о њом трошку, испросе и доведу. Њеним родитељима је причао бајке како је саградио велику камену кућу на два боја, како има велико имање поред реке, како има шест крава музара и преко педесет оваца. Све му је то дао отац када су се разделили, па да би одржао и увећао иметак и да не плаћа чобанина, решио је да се жени. А чуо је да је њихова ћерка радна и способна и да потиче из поштене куће. Док је Јован описивао своје бајколико царство, просци су гледали преда се и ћутали.

Већ идућег дана, док је премерила богатство, ноћу, пре петлова, пошто су је довели, девојци се губи сваки траг. Распитивао се о њој, чуо је да је два дана путовала избегавајући да било кога сретне, док није стигла кући.

Јован је са смешком одахнуо. После је причао да он у својој кућици на Дубрави, где је најмање боравио, живи сам са својим сновима и да му је брзо постало јасно да се снови ни са ким не могу делити и да он не може живети само са једном женом. Како толике друге препустити другима и никада их не помиловати.

Тако је почео. Својом лепом спољашњошћу, заводљивим причама о богатом домаћинском животу, маштовитошћу и убедљивошћу, почео је освајати жене и, најчешће ноћу са игранки и вашара, из удаљенијих места где га нису познавали на његовој кобилици, по месечини или мрклом мраку, доводити их на Дубраву. Пошто би брзо виделе шта их је снашло, већ наредних ноћи нестајале би без трага. Тешко је било раздвојити оно о чему је маштао и оно што је причао оном ко га није познавао. Чак је и оне које је познавао често успевао да убеди у оно што је причао.

Људски живот је само сан о животу, говорио је заносно, узвишено, увек са осмехом и раширених очију. У свачијем животу, а нарочито моме, на почасном месту су жене. Оне су божанства, оне су светице, оне су узвишена бића. Са најближим пријатељима, а њих је било свега неколико, поверавао се. „Говорим женама да су анђели, да су светице, да без њих нећу зору дочекати, да ће ми живот променити, да ће ме баш она смирити и усрећити. А када им се углавим између ногу – оне су поражене. Све моје приче падају у воду. Кад угледам лепу жену и кад почем да је лажем – отворе се небеса. Моје приче немају обала. Често се дивим себи откуд ми толика машта.

Дешавало се често да, у току ноћи, легенм крај једне, а осванем поред неке друге, често непознате, па је, тек када се извучем између њених бутина, питам како се зове. Једном сам, чак, у неким сватовима, убедио невесту да је девери, кад буду пролазили кроз Грубачке шуме на одређеном месту, пусте да сврати у шумицу и обави нужан посао. Ја сам је тамо већ чекао. Бого мили, тада сам видео како изгледа рај. Више пута, овога ми крста, говорио је, али ви знате да се не хвалим,

легнем са каквом часном и познатом домаћицом, а пробудим се поред девице која није ни свесна шта се десило. Онда је тешим по неколико дана све док се, у неко свитање кад ме сан савлада, не изгуби. Има снаша којима је, у почетку, теже прићи него змијама отровницама. Онда кренем изокола, отпочињем игру, док оне палацају језиком и сикћу. Убеђујем, причам, објашњавам, лажем, измишљам, уверавам како нико за то неће сазнати, како ја то радим тако добро како нико други не ради, како свака жена треба да проба и друге, како је свака промена чаробна, како не треба отићи на онај свет а не знати како је лепо водити љубав с другим човеком, поготову с виртуозом какав сам ја. Треба то доживети и на месечини, и у житу, и у снегу, и на цветној ливади, и у завали тек осушене траве са хиљаду мириса, друго је водити љубав у некој собици где много ушију прислушкује и не сме гласа да пусти.

Једном сам облетао дуго око једне жестоке снаше и таман је убедио и почео радњу, али она се предомисли и поче да дозива мужа. Касно, кажем јој. Убрзо поче да мекеће као коза и да помиње мајку. Има жена убојитих очију, кад погледа као да те пушка погоди. Кад бих се скинуо, видели би много рана на мени. Није лако подносити те куршуме.

Жене су као конзерве, лако их отвараш, трошиш са задовољством, а онда их шутнеш и бациш. Људи се грдно варају, говорио је гладехи брчиће, да су жене са селу мање појебљиве од оних у граду. Јадо мој, ове на селу по дан маштају хоће ли их ко срести негде за овцама, поред њиве, у некој шумици, на ливади, у долини и стрести им блато са опанака.

Свака жена машта да буде нечија љубавница, говорио је. Иако сам самоук, а то су ми говориле и искусне жене харамбаше, љубавницу треба тражити што даље од куће. Што даље, то сигурније, има лудих мужева. Њима је преко главе тих свакодневних и непопуларних професија – домаћица, чобаница, ткаља, али љубавница – е то нешто значи и годи. То је узвишено, то сјаји, то жену диже међу звезде, то јој даје већу цену, бар у властитим очима.

На сеоским вашарима на дан великих црквених празника, иако је то било време неприкосновене владавине Партије, по домовима културе широм Потарја, а у његово време свако село је имало свој дом културе, где се скупљала напредна омладина, одржавали састанци омладине, партије, савеза бораца, Јован је, између осталих, сусретао и жене које су, као и он, биле само „свој производ и свој потрошач“. И не само на игранкама, разним зборовима и окупљањима, имао је урођени предосећај где може успети. Често се дружио и са чобаницама које су се лети окупљале на чувеном зборишту које се зове глава, пошто би запландовале овце песмом су дозивале минута лета и драге ликове чији су се обриси све више губили. Јадикувале су о пролазности младости, о усамљеничком животу, дозивајући далеке и непознате крајеве, где је живот лепши од овога у песми. Гледајући са висине кањона доле у провалију како вијуга пут Мојковац – Жабљак који верно прати реку опомињући је да се не завуче негде у неки шкрип и нестане испод платије. Тим путем, певале су, тече живот о којем сањају, а који је њима недоступан и далек.

Често је посеђивао то култно место окупљања жалобитних чобаница и кад „навије“ сунце с неком од њих покретао овце из пландовишта.

Нема нигде на свету лепших ноћи од оних благих, јесењих, кад пустолов месец накриви шешир намигијући целом свету и узјаше Бјеласицу, а ми комешамо кукурузе... Ори се песма до пред зору, а онда крену кроз лугове, све двоје по двоје, кријући се од оних других, слусашу и ромор реке и чекајући зору и цвркут птица, говорио је, уздишући за оним временима. Или оне ноћи, у јесен, кад тражиш пуштене коње да се, најчешће пред зору, враћаш са сијела.

Дешавала су се често ноћу, док се враћам са игранки, или док тражим кобилицу коју су пуштали сеоски момци, а богами и снаше, на нечему завидне, да пред мене искрсне какво привиђење, или нека опсена и варка, па се дигне коса на глави, просто се чини да овај мој шешир на њој лебди. Ко ме да кажем ову бруку, а човек иде са игранке. Еј, како су тада биле дивне ноћи по нашим селима. Данас нема ни игранки ни привиђења. У први сутон шикнуо би млаз песме младалачке преко Свевиђа и Стрменице, прво би личио на лелек, кроз шуме потопљене месечином, а онда би се разиграо као коњи пуштени у сампац, преко вртача и долина, преко ливада и шума испод Лисе стијене, па преко Срменице замицао према Врелу и малаксавао као река у време летњих суша. И онда се гасио.

Туговао је само једном, често је понављао, због једног анђела, али нико из њега, ни коњским клештима, не једни реч више није могао да ишчупа. То је открио тек при крају живота.

Ретко је причао о својим љубавним подухватима, али никада, ни у асоцијацијама, ни једно име није поменуо. Увек су те приче биле другачије, па се онима који су га често слушали чинило да он гласно сања, да их домишља, да измишља нове појединости и да их улепшава. Да од својих љубавних авантура ствара бајке. И никад слушаоцу није било јасно да ли су истините, да ли се нешто стварно десило.

Нарочито је волео да разгаљује машту тек пристасалим сеоским дечацима и момцима, окупљао их је око себе, налакћен на колена и занет причом, често заборављао да међу прстима догорева цигара. Слушали су га не трепћући као неког древног проповедника све док се њихови погледи не умире и престане дисање.

Био је редак, јединствен приповедач и маштар, баш по томе што је гласно сањао. Окупи публику, обично лети у сутон, под звездама, или зими кад снег све затрпа и у куће утера. Непотом је често понављао, у различитим варијантама, исту причу. Једну снашу је оборио догу, а ноћ чудесно ведро, месечна. И тек је тада, каже, узвикнула: „Оже драги, колико има на небу звезда, никада их оволико, до ноћас, нисам видела. А ноћи пуно. И звезда пуно. То је живот, кажем јој, у њему пуно дана као што је на небу пуно звезде.“ Нисам знала, каже. Е, од ноћас да знаш, кажем јој. Онда одговара: „Дноћас ноћи неће личити једна на другу.“

Жалио се, последњих година, онима што их је окупљао око себе, да га често притисне каква немоћ и зловоља па не може да пође на игранку, нарочито с јесени када омладина, ослобођена

пољских радова, има више времена. По сву ноћ би, каже, оспорикивао песме и у одласку и у повратку и полугласно их пратио ко им се придруживао. По гласовима је препознавао оне који су певали. Толико се био извештио да је са сигурношћу погађао ко те ноћи није отишао на игранку. А песме су се, уместо позива, започињале путељком испод његовог кућерка обешеног о небеса. По сву ноћ би се, говорио је с неком неизрецивом тугом, без сна, превртао у кревету.

– Да ми се још једном вратити на младост – дубоко би уздахнуо. Ба неколико дана.

– Шта би радио, Јоване?

Ћутао је. Онда би сетно додао. Како године пролетеше, боже драги. Као јато птица. Остало ми је да још једном одем на игранку и када се будем враћао телекам за собом. Тако ћу, верна моја кобилица, моја сапутница, издаде ме. Крепала је пролетос.

Целог живота поносно је истицао своје три професије – шта је пролетер, осим дрвеног кућерка и кревета на Дубрави нема ништа другог – шта је надничар који код сељака поштено зарађује кору хлеба – ону трећу, најважнију и најузвишенију – најпознатији видар болних девојачких душа, тешитељ и усрећитељ сеоских снаша да би им тежачки послови били што лакши и подношљивији.

Волео је изазове и скандале, увек натопљене бујицама хумора и досетки. Свуда је причао, никада пред женским ушима, али с намером да до њих дође, како у његовој кућици нема других ствари осим једног чудотворног кревета у облику женског срца, која разликују од мушких, који је наручен код чувеног мајстора Мрдеље. Кад се на њему преспава ноћ у наручју какве звезде падалице – дотакне се најбистрије звездано небо, оно Петровданско. Тиме је будио женску знатижељу и таласао машту. Поготово је била скандалозна и скоро невероватна његова прича да је у том кревету, у току једне ноћи, боравило и по неколико жена, довлачећи их на превару или на ко зна какав мамац, а кад се сретну – избијао је скандал у коме је уживао. То је био добар начин да по селима влада мир и слога међу женским светом. Ујутру, пре зоре, говорио је, свака би задовољна и оптерећена стравом, одлазила кући. Тако је заводио ред и мир по селима, хвалио се.

Шармантан и са ђаволским осмехом, никад се није сазнало како је освајао жене. А оне су се закључавале у себи иза седам брава и постајале још веће светице. Једино је Јован знао те шифре.

Године су муњевито пролазиле, Јован се несебично трошио по игранкама, на радним акцијама, обнови и изградњи земље – путева, пруга, домова културе, а нарочито у годинама немаштине надничећи по селима да би преживљавао. А те године трајале су целог његовог живота.

Говорио је често, са загонетним смешком, гладећи истањене брчиће, да нема те науке која уме да објасни женску ћуд. Пред женама и наука пада на колена.

Али, препознавајући жене у пролазу, говорио је и ово : Ко зна какви се светови сударају у њима, из једне муке долазе, у неку другу упадају.

Био је дружељубив и увек радо виђен у сваком друштву, била то весела или сахрана. Нарочито је био познат по надахнутом хумору, шалама и досеткама. О његовим витештвима и подвизима и данас се прича па ћемо их се присетити неком другом приликом. Ова причица је за то тесна.

Кад ме опрхвају сета и туга, говорио је (ко би још, ко га добро познаје, могао помислити да је то могуће), побегнем у ону моју учерицу и данима самујем. Тако се лечим, тек када се мало опоравим, изађем у село. Што сам старији, све је теже. О људима моје доби треба говорити као о мртвима. Кад се пробудиш, ако ти одмах не падне на памет каква снаша, боље да се ниси ни будио.

Родбина га је, нарочито родитељи, још од ране младости, сматрала отпадником не само од породице већ и од људског рода. А Јован је, упркос свим саветима и критикама, живео како је хтео – у својим сновима. У ретким приликама када би дошао у родитељску кућу мајка је скидала мараму с главе, обавијала му ноге и клечала пред њим, заклињући га мајчином сисом и млеком да се смири и да се жени. Преко такве молбе Јован је прелазео са смешком. Једног јутра донео је два велика бидона крављег млека (вероватно га је платио неком дневницом) и рекао мајци: „Враћам ти оно што сам посисао и немој више то да ми помињеш.“ Највише је волео и тимарио своју кобилицу, свога Шарина, и куд год би кренуо о њој је водио више рачуна него о себи. Док су се његови вршњаци женили, правили куће и децу, Јован је живео по својему.

Многи су га питали:

Зашто, куд год да кренеш, јашеш на кобилици?

Разносим љубав и месечину по Потарју – одговорио би. – И подучавам оне који не умеју да сањају.

Кад су га године притисле и када је остао без своје верне кобилице и када је нагон за играчкама и женама јењавао, омладина се почела селити у градове и бог зна куда, а сеоски домови културе пропадати и урушавати се. Јован је једне суботе у дому код Вучићевог врела, са бине коју су још увек украшавале слике Маркса, Енгелса, Лењина и Тита, поред којих су се виделе белине које су до недавно покривале слике Стаљина, Ђиласа, Кардеља и Ранковића и још нечија је имена већ заборавио, окупљеном народу свечано обзнанио:

Ја сам потрошио све што сам имао, а знате да нисам никада ништа имао.

Ова неочекивана изјава испод знаменитих светаца тумачена је на различите начине. Када је додао и ону чувену реченцу која ни до дана данашњега није заборављена – све је било јасно, а многе збуниле.

Ја сам направио свој властити крст и на њему разапео – себе.

Милна МИЦИЋ

ДУГО УМИРАЊЕ У НЕБРАСКИ

На фарми петнаест километара од Фримонта, у Небраски, Марко-Мајкл Курјак умирао је девет година.

Старом Мајклу небо се подвлачило под земљу, лажни преци долазили су му у сан; лептир што се враћа спуштао се на место где станује ништа.

Дугоумирућем човеку неко је стално склањао корак с ноге, дуго ждрал спуштао му је камичак на чело; блиски људи били су слабо окупљени у слици. Његова породица одавно није бдила крај његове постеље; унуци и снаје имали су ненаспаване кости и бежали су у дан и свакодневни посао у којем је било забрањено носити камење и трагати за пчелом која нема где да слети.

(Око постеље Марка-Мајкла Курјака трајао је ненасељени дах; бројеви су узлетали и слетали око ње; чудни осмеси туробно су јахали невидљивим путевима. Ту и тамо унуци су улазили у собу, запалили коју цигарету да се одморе од посла и старали се да старац премине, али без успеха.)

Старац је пао у постељу новембра 1929. године, убрзо после краха берзе на Вол стриту или „црног уторка” како су тај догађај називали, али ова чињеница је лажни траг који читаоце треба да одведе на слепи пут ове приче. Истина је да је Мајкл Курјак те године напунио сто осам година и да су сви око њега одавно сматрали да треба да умре, да се лагано и пристојно пресели тамо где су се већ његови пристојни вршњаци одавно преселили. Мајклово ширење година унедоглед тумачили су многи као древни знак његове покварености, као исконски безобразлук чистог егоизма и као самоуко уживање безобразног старца. Стари Марко-Мајкл Курјак, а то су видели и његови ближњи, није ни те 1929. године поседовао ону мудру иструлелост која прати старце пред умирање; старац је и те године био страшно радостан попут сунчаног јутра, имао је ону танану доколицу и сјајно гнездо здравог разума, само је понекад сувише лебдео у скоку и слабије чуо када се добро наруча. И, Мајкл Курјак, да напоменемо, имао је негде у својој дубини велики вир смеха, нешто као извор воде или нафте, и онда када би тај вир прешао своју обалу старац би се дуго и необуздано смејао.

Под дугим и сталним притиском околине, а што не рећи пре свега његових најближих, Мајкл је једне новембарске ноћи намерно одломио стари комад душе, ударио у себи на онај свој танушни угао који може брзо да ишчили, и навио исконску песму својих далеких рођака решен да умре. Сам је легао у своју постељу за умирање, рекао у себи да је његов живот у овом тренутку „његова залутала имовина“, затворио очи и почео да се посвећује својим последњим тренуцима. Нормално, његова решеност изазвала је прво чуђење, па узнемиреност и на крају радост у кући, али и у оближњем граду Фримонту и целом округу, јер је са његовим окошталим безобразлуком и упорношћу да нежељен и даље живи било упознато и његово окружење. „Мајкл Курјак умире!“ 21. или 21. новембра 1929. године на насловној страни објавио је ово као ударну вест локално гласило „Фримонтско време“, а једна радио-станица у Чикагу емитовала је ту вест шест дана касније у свом ударном термину. Сви на старчевој фарми, а пре свега његови унуци, праунуци и чукунуци, јер његова жена и деца давно су поумирали, нагло и брзо променили су мишљење о старцу, а после тога ово виђење Мајкла Курјака као доброг и мудрог старца пренело се на град Фримонт, а и на цео округ.

Те прве ноћи, када је старац решио да умре, сви укућани окупили су се око његове постеље. Са запаљеним цигаретама и чашама вискија у рукама толико су се приближили његовом телу испруженом на кревету да старац није имао ваздуха већ их је благим покретом руке померио у дно собе. Тамо су укућани застали, донели столице и један дрвени кревет, поседали на њих са уљудношћу мрачне воље коју су имали и најмлађој од снаја у кући наредили да свима испече бифтеке са прженим кромпирићима и питу од јабука. Потом су јели и дуго ћутали уживајући у уметности тишине, која би како су знали и мислили, требала да буде сцена и драмски оквир за старчев коначан и неповратан одлазак.

Те ноћи, наравно, Марко-Мајкл Курјак није преминуо, а то се није догодило ни наредних дана ни ноћи, као ни наредних недеља, месеци и година. Старац је лежао затворених очију, мрдао смежураним дугим прстима налик на птичије ноге, повремено се заклопљених очију смешкао узимајући помало хране и воде које му је доносио његов најстарији унук шездесетпетогодишњи Пит. Мајкл ништа није говорио јер све до сада је у животу рекао посвећујући речи и часовима беде и тренуцима напретка и успеха. Понекад би се само старац лично хватао за уши што је његов унук Пит тумачио обнављањем једне дедине старе двосмислене шале. И, кад заспи Мајкл би се у сну смејао дубоким, продорним и дугим смехом од којег је укућане који су улазили у собу хватала језа.

Пит, најстарији унук Мајкла Курјака, сазвао је крајем 1934. године све мушке главе на фарми на састанак који је требао да буде пресудан за судбину фарме и њихових породица. Сви су се сложили : могућег покојника нешто тишти и он не може лако да се пресели на онај свет. Старац има пешчану душу која не жели да оде. Сви укућани већ дуго су били тужна и болна материја и такво стање није могло да опстане. Нешто се морало предузети. Лош глас о њиховој кући

отишао је у град, па и у цео округ. Опет су их сви у граду попреко гледали и свакога дана одвајали пар часова за недаћу породице Курјак баш као да је и њихова. А њихова је можда и била; шериф из града рекао је лично Питу, док је у бакалници куповао потрепштине за фарму, да од када Мајкл неће да премине све у граду и округу иде наопако: појефтинијују пољопривредни производи и стока, све друго поскупљује, три убиства и два силовања десила су се у округу, порок пијанства који је преживео прохибицију вратио се у град, заборављена људска бешчашћа обнављају се великом брзином; посебан угао удара на догађаје у граду и округу и чини их тужним и трагичним.

„Све мање се људи у граду смеје“ – рекао је шериф. „Чак ни на моје шале. Учините нешто мистер Курјак. Бар нека грађани виде да ви чините нешто. Иначе!“ – запретио је шериф. „Али не желим још један злочин!“ додао је.

Три месеца касније старчеви унуци из Форт Колинса, из Колорада, на Западу, изнајмили су једног лажног и озлоглашеног пријатеља који је требао да опонаша човека који је у младости Мајклу Курјаку отео вереницу и одвео је у Сан Франциско. Лажни пријатељ требао је да седи код постеље умирућег старца и да га непрекидно подсећа на поменуту догађај и да на тај суптилан, фин начин му омогући да напусти ову изрвану и озлеђену пољану живота... (За сва времена...)

Господин који је дошао са Запада посветио се свом задатку и његов сјај чела говорио је о томе. Лажни пријатељ код постеље старца бдио је гошћен под надзором његових унука, марљиво је седео и зарађивао своје доларе, бивао болесно и покварено угодан подсећајући једног старца на његове јаде из младости, повремено знојио сопствену лобању измишљајући догађаје који се нису догодили, а могли су, све у циљу да се дугоумирући старац намргоди а потом – издахне. Али, узалуд. Господин са Запада ништа није могао посебно учинити тих месеци јер смешак није силазио са усана старог Мајкла. На крају поменута персона добила је од великог седења крај старчеве постеље ону страшну шкрипу костију која је нервирала Лин, жену најмлађег унука, Џорџа и господину са Запада после шест месеци преданог рада уручен је отказ... (Није вредело...)

Праунук умирућег старца, а син поменутог Џорџа, Џим Курјак, који је студирао историју на престижном колеџу Принстон, предложио је, када је дошао кући на фарму, да прадеди доведу људе из родног краја, који се налазио тамо негде у Европи, на Балкану, не би ли га емотивно потресли и олакшали му тако одлазак на онај свет. Америчка амбасада у Београду, у Краљевини Југославији, више месеци посвећено је радила да пронађе рођаке Мајкла Курјака негде на западу поменуте државе и на крају је у томе успела. Кренула су писма међу рођацима, из Фримонта послани су долари у родни крај умирућег старца за железнички и бродски превоз, одећу, обућу, мањи трошак и парче лоше земље у долини речице између два брда из које је старац потицао.

Рођаци из Краљевине на Балкану најзад су стигли. Њих тројица. Огромни, бркати, са добрим апетитом и вечито жедни. То су били људи распарених судбина и ситне небриге о животу. Око постеље дугоумирућег рођака распрострли су карте, ставили ракију из завичаја и мезе како су говорили, разбашкарили јаја и отежале удове и грабљиве бркове раширили свуда по соби. Сваки од њих имао је тупи сјај угла у глави, малу и безобразну глупост обрве, и оно увређено лице варалице. Ту су му, уносећи се у лице, причали приче о родном крају, приказивали му покрете из завичаја и у ваздуху цртале облике долине, реке и брда из којих су дошли. Онда крај постеље урлали песме што су одјекивале и у граду Фремонту и од којих се шерифу у његовом офису жежила кожа.

Три рођака умирућег старца испраћена су са фарме са значајном сумом новца под условом да се на њој више никад не појаве. Пре тога за време једне седељке крај постеље свог далеког рођака потукли су се са његовим праунуцима, тако да је шериф стигао на фарму, праунуцима Мајкла Курјака жестоко запретио окружним шерифом и затвором а лица из далеке Краљевине замолио да више не певају. Рођаци су тако отишли са фарме, али изгледа да се нису вратили преко океана, већ су са већом количином заслужено зарађеног новца отпочели свој нови и срећни амерички живот на северозападу Америке, негде у држави Орегон.

Прилежни и дивни Мајклови унуци потом су из Сан Дијега, из Калифорније, довели три паштровске нарикаче које су требале да преваре старца да помисли да је преминуо. (Да се јадан поведе за њиховим нарицањем и отпутује на онај свет.) Госпође су дошле возом, вежбајући успут своје роле, сишле у Фримонту и Стив праунук Мајкла, а син средњег унука Џона, камионетом их је довезао на фарму.

Несретне жене, на којима се давно скорила срећа умирања, сву ноћ су нарицале глумећи грмље смрти и годину у којој све мрзне. Онда пред јутро круг живота око смрти и свежу отменост оностраног света. Узалуд. Брк Марка-Мајкла Курјака у којем се огледала истина, бесрамно се смешкао и имао једну закривљену и безобразну мисао коју није могао да искаже, а коју можете претпоставити.

(Стари Мајкл утонуо је у сан. Сањао је веома старо проливено млеко, вртоглаву прву храну, гледао душу која се буди раније; своју кост непромењену од рођења. Смејао се у сну; лице му је било савитљиво, пролазио је кроз нека врата и није се плашио ходања.

Босоног је ходао пољем. Пењао се у небо за пролећним сунцем, па се враћао у поље и срцем стајао поред усамљеног храста. Изнад њега видео је боју даљине и лаку прозирност светлосне замке. Ушао је у њу. Вир смеха у њему прелио му је обале.)

Године 1936. на Небраску нагрнула је суша а убрзо затим и прашњаве олује. Прашина је лутала равницом, ковитлала се у чудна и невољна знамења и спуштала на поља, села, фарме и градове. (Попут сликара који наноси клетву.)

Прашина се завлачила у звиждуке Велике равнице, у уточишта бистре и хладне воде, у ноздрва крава и амбаре пуне жита и

довикивања која су одјекивала простором између земље и неба...

Идуће године поновило се исто, као и оне друге...

Потомци Мајкла Курјака спремали су се на сеобу. Послушна опасност надвила се над фарму.

То је била одлука земље и одлука људи.

„Тешко нама усред ведре ноћи“ говорио је Пит, најстарији унук Мајкла Курјака добијајући свежа обавештења о месечини и спремајући селидбу на Пацифичку обалу. Сигнал да оду дошао му је од шерифа који му је дао знак о непознатој намени очаја становника Фримонта. „Има довољно камења за узгој глава“ дошапнуо му је, задржао чело помало у том претећем значењу и отишао са фарме у једном сумраку који је изгледао безопасно. Његовој посети претходио је мање упадљив и тужан догађај из претходне ноћи надахнут гвозденим штанглама када су Цима Курјака, студента колеџа Принстон, непозната лица претукла на путу до куће...

На првом камионету који је напустио фарму и упутио се ка Западу налазио се кревет са умирућим старцем и ситна деца. Стари Мајкл Курјак жмурио је на кревету и благо померао ножни палац. Време је ћутало, одроњавале су се нијансе, цича зима људских погледа пратила је камионет. Старац се смешкао углом усана, привлачна сувишност почивала му је на трепавицама (мале а заборављене ствари размештао је по души).

Разроки сат стајао је на дну камионета...

Чуђење и откровење обасјавало је облике, ветар је витлао прашину равницом, у ковитлацима слутила се дубина у белом, време се нечујно шуњало у вреви.

Било је то неко чудно име тог дана; првобитна стварност...

Сања Михајловић

Милисав МИЛЕНКОВИЋ

ОСВЕТА

- Пиће за све! - викну Бингер улазећи у Радину кафану. - Части вас Бингер касапин! Вратила се моја Људмила!

Разлетеше се она двојица келнера и попунише столове чокањчичима ракије, криглама пива и великим чашама сока од малине. Облизујући бркове сељаци наврнуше кригле пива или чокањчиче ракије. Само оних неколико што пружише руке ка чашама сока од малине стидљиво сачекаше да ови са пивом и ракијом удовоље својој жеђи.

Бингер победоносно прође средином сале, водећи за руку своју Људмилу и погледом стрелаше све присутне. Као да је желео да сазна ко је од ових које чашћава, потпалио или разбуктавао пожар његове куће. Неки га гледаше право у очи, а понеки би скрајнуо поглед у страну. Баш таквом би Бингер пришао и криглом пива, коју и сам узео, му наздрављао. Чак и они мали црни колутлови око гасне лампе радосно затреперише.

А онда, кад је погледом претражио све столове, који беху попуњени пићем и гостима за њима, он се окрену и врати назад. Очигледно ту не беше онај кога је он, за сваки случај, потражио у овој кафани. Ни Људмила, ни чашћавани сељаци, а међу њима беху и они из Смољинца и Божевца, који су се враћали са товарима млива: кукурузног и пшеничног брашна нису разумевали оштар поглед Бингеров и кога он то тражи. Част прихватише и они, више загледани у лепу рускињу Људмилу, док се свима около смешила, него у своја пића која су и мамила и неосетно опијала.

Исто онако нагло као што је ушао, Бингер и изађе, пропустивши Људмилу да изађе пре њега, залупивши вратима, од чијег треска се пренуше, они најтрезнији. Тек сада наста згледање сељака и немо запиткивање. Нити су знали када му се Људмила вратила, ни шта је учинила да јој он све опрости, ако је уопште икакав грех и срамоту на души имала. А сви они којима се осмехивала беху спремни да се у своје најрођеније закуну да није крива и да је недужна.

У Стевину кафану стиже глас о Људмили која се вратила и припитом Бингеру који некога тражи. Јавише то Цигани музиканти

који намирисаше да ће бити посла и за њих чим се људи усталасаше, кад чуше за Људмилу и Бингера. Неки од оних младића се склонише у углове кафане, где није баш допирао јак светлосни млаз из оне гасне лампе обешене о таваницу, на средини сале. Двојица или тројица неопажено штурнуше поред радозналих сељака, који заглављиваше врата. Настаде тајац и ишчекивање, као кад би се учитељ изненада појавио пред несташним ђацима или се поп попео на певницу. И таман кад стрпљењу и ишчекивању дође крај и поче да понестаје, појачаваше се жамор, а газда Стева устаде да дочека свог највиђенијег госта агронома Јанковића, који привезиваше дизгине свога дората за дирек испред кафане и попуштао кајасе му, да му чезе којима се беше довео не претежавају. У мраку, тамо око школе и цркве, назираху се две силуете. Мушкарац је ходао широким кораком, а женска је цупкала ситним корацима. Намерно сачекаше да газда Стева уведе агронома Јанковића и да се стиша граја око њиховог уласка, што се подиже.

– Воле, један, још си жив! -разлеже се оштар глас, спреман да засече, који испусти Бингер каспин. - Сад могу да те закољем, овде, пред свима! Ти си обешчистио ову лепотицу, пацове смрдљиви-! сиктао је гневни човек бранећи ону за коју би спреман да убије.

Газда Стева само бленуше у разгоропађеног Бингера, а агроном Јанковић блед у лицу и не умеде ни да седне на столицу коју му понудише. Згранут претњом увређеног љубавника, човека коме су кућу запалили разјарени момци из Црног Села, запалили ради освете због сумње да их је заразила лепа рускиња. Скоро да се и не сети да их је он на ту сумњу навео. Онако висок и снажан, сад беше јадан и снужен. Не уме, а и не сме да било шта изустити.

– Маја дјевушка је као цвет чедна! - заносио је по руски Бингер, верујући да ће га и Људмила тако боље разумети и поверовати у његов јед што су је обешчастили.

И још је трајала оптужба и претња упућена агроному Јанковићу и свима онима који су му поверовали. Наста тишина. Његове псовке, а и понека клетва су се разлегале Стевином кафаном, док су Цигани музиканти извиривали кроз прозоре или би се понеки од њих протнуо када би се врата отворила.

И онако нагао при уласку и просутим увредама и претњама упућеним агроному Јанковићу, беше такав и кад заћута, погледа у Људмилу, која се заводнички смешила, и мирним гласом се обрати агроному Јанковићу:

– Нећу ти ништа, шта си се усро, бедо школована... Само сам хтео да те опоменем и ове твоје дупеувлаке тргнем од твојих лажи... Сад сам смирен. Газда Стево, вино на астал...

И однекуд као да је био спреман да ову поруџбину изврши, келнер изнесе два балона, неоплетена врбовим прућем. Беху од по пет литара и један напуњен до грлића белим, а други црним вином. Хамбург и ризлинг које газда Стева чуваше за ретке и добро платежне госте.

– Вино можеш да бираш, ја плаћам и пијемо барабар. Нећу да се с тобом надмећем, али вино не сме да претекне...

И кренуше. Високе чаше беху напуњене црним и белим вином, до врха. Младо вино, хамбург и ризлинг, опојно мирисаше и изазиваше све околу њиховог стола, који почеше да се облизују и ујагреним очима гледају ову винску и љубавну борбу. Јер, Бингер је пио бранећи Људмилину чедност, а агроном Јанковић је пио по казни и милости Бингеровој који му се светише.

Агроном Јанковић узео чашу белог ризлинка, а Бингеру оста хамбург што је и прижељкивао. Куцнуше се, усташе, прекрстише руке у лактовима и наискап испише. Келнер прискочи и напуни им. После трећег или петог испијања, Бингер само намигну Људмили, руком махну Циганима и за тили час помешане руске и циганске песме и једном речју, заносна музика, испуни, понесе и оне винске борце, али и све присутне сељаке. Вратише се и они момци, што крадом побегоше при Бингеровом уласку.

Људмила је певала, ношена љубављу према далекој степи којом јашу усамљени коњаници и према њеном спасиоцу Бингеру касапину. А у њему се разбуктавао понос што брани част и невиност своје лепе и заносне рускиње.

Песма, музика и Људмилина лепота су господариле целом кафаном. Све је то пловило, ујагрени погледи гутали, а и они невешти лумповању почеше да скачу са столица и да се таласају по тактовима певаним и свираним. Нико ништа није ни видео, ни чуо, нити се ичега сећао, сем онога што се догађало пред њиховим очима и палило њихова чула.

Сеоски мудраци, поп од цркве и учитељ од школе идући сретоше се, као и увек, пред вратима Стевине кафане и не могаше одолети. Уђоше, скоро бануше пренеражени сликом која се пред њима отворила, а они се нетремице стровалише на прве празне столице.

Високо подигнуте широке сукње руске циганке, са дугмићима на блузи која се беху покидала и откривала се, назирала она бела дубодолина која тако немилосрдно дели женске груди на два изазовна дела, оба подједнако податна мушким рукама, Људмила је играла, скакала по столу, са кога не беше смакнут чаршав. Високе и обле ноге, невелика боса стопала као да су се том игром уливала у распаљену мушку чежњу. Нико је није могао замислити у загрљају, јер толико беше разиграна, треперава и неухватљива, више су је желели да им заигра на длану у вис, к небу подигнуте руке. Просипала се мешавина страсти и чедности, текло повесмо сулуде, пијане насладе.

Ни Бингер касапин, ни агроном Јанковић не скидаху поглед и, не трепћући, и мрзели су се и волели у омаи Људмилине игре. Агроном Јанковић, поодмаклих година, призивао је своје младалачке слике и снове, а Бингер, касапин, слутио је ноћ и загрљаје који ће он и Људмила измењивати. Један је волео ону што га подмлађује, а овај млад и охол је мрзео онога који је уживао у игри и телу, знојавом и распаљеном, самој Људмили.

Ипак нису заборављали свој вински двобој. Опомињали су један другог да не пропусти свој ред и испије чашу ризлинга, односно хамбурга. А време је протицало, упркос страсти, чежњи, старости и младости. Време је текло, чега су једино били свесни онај учитељ

и поп. Беху замукли у својим уобичајеним дневним препиркама, а вечерас ни домине им не падоше на памет. И један и други су осећали да им је овај свет далек и да за њих нема места, њихова звања и службу. И пре него што Бингер намигну оној двојници што су се потом крадом увукла у Стевину кафану, поп и учитељ устадоше и нечујно изађоше. За њима се кроз полуотворена врата провукоше и она двојица, већ добро супијана.

Иако нису знали шта их сутра чека, још мање да су могли или хтели да наслуте шта им црна сељачка судбина спрема, црноселски сељаци су тонули у пијанство као да им је све пред главу стигло и да их неминовно као казна чека. Била је то ноћ последњег радовања, безумно предавање страстима и жудњама, можда прва, једина и последња у њиховом проклетом животу. Радовали су се, патећи за нечим што нису ни познавали, ни успевали да га дозову. Радовали су се што су живи, што их толике невоље и несреће оставише, што претурише преко главе пошаста за које нису знали да им су биле спремљене или су на њих набасали тетурајући се у овом јебеном животу што им неко досуди. Нек и он иде у пичку материну, па макар стопута био Бог!

Излуповаше, поразбијене чаше, пивске флаше, побацаше чокање испијене ракије, нешто и у џепове потрпаше, а Бингер касапин и агроном Јанковић већ угледаше дна на својим балонима. Хамбурга и ризлинга више не беше у њима. И док је трајало то лудило и веселје подивљалих сељака, сад ослобођених стега власти, кућних газда, маторих очева и заједљивих жена, док се стишавала јарост олује распомамљености која је прохујала Стевином кафаном, он је снужен седео, више куњао за столом кад два ратоборна супарника побацаше празне високе чаше преко глава, устадоше и загрлише се.

– Све ти је опроштено, побратиме! - изусту Бингер, а Јанковић само пијано потврдно климну главом.

А кад зањишта коњ испред кафане, као кад му се скину амови и он буде плеснут по сапима, дајући се у галоп, наста погађање између њих двојице око плаћања. Газда Стева је само избељеним очима гледао час у једног, час у другог, а кад се погодише ко ће и колико да плати, пружише новац, опет барабар њему, газда Стева само одмахну руком. - Ове ноћи...ја плаћам! - више промумла, него што разговетно изговори газда, сам Стева.

Келнери се преганаше са сељацима око испијених пића и поломљене срце, а Бингеру прискочише у помоћ они момци што су нетремице гледали у очи њему, кад је улазио и погледом их стрелао. Подигоше и усправише агронома Јанковића на ноге, док се Бингер тетурао, али је сам ходао и изађоше на широм отворена врата кафане, која је личила на напуштено ратиште. Да ли од промаје или од згуснутих црних колутова, тек лампа утрну онај пламичак на фитиљу. А можда је неко и дунуо у њу. А ону двојицу пијаних, од којих агроном Јанковић не знадоше за себе, а Бингер са балавих уста поче да се цери, изведоше и стадоше пред испрегнутим чезама, са рукуницама спуштеним на земљу и без коња који је одгалопирао. Не двоумећи се, они момци ухватише под руку агронома, док је касапин

тетурао испред њих...

Сеоски, макадамски сокак, онај главни што делише Црно Село на два дела, никад није био тако нераван и препун јендека у које су они пијани упадали, устајали, бришући очи од прашине која се подизала од њиховог хода. Прођоше између школе и цркве и застадоше на дрвеној млавској ћуприји, спремни да агронома Јанковића спусте преко оgrade у реку, али Бингер оштро викну:

– Не! Кући идемо...

Наставише послушно, идући с талпе на талпу дрвене ћуприје која беше, сва климава и са раскованим талпама. Пред широком капијом оне богате удовице, којом се беше агроном Јанковић оженио, застадоше, упитно гледајући у Бингера. Он им приђе, разврну плаву антерију агронома Јанковића и потражи опасач. Опасач беше онај војнички, са солунског фронта. Притеже га за још једну рупу и хватајући агронома око паса, повика:

– Джи!

Подигло га и кад му опасач беше у висини једног дирека, Бингер касапин га пусти, а стегнути опасач намаче за врх дирека. Пустише и момци свој део терета...

Агроном Јанковић, није висио, он је био усправно својим опасачем насађен на јак храстов дирек. Само му глава беше клонула на груди. Руку спуштених низ тело, гологлав, шешир беху изгубили или је остао у Стевиној кафани, агроном Јанковић је спавао...Насађен на дирек беше утонуо у дубок сан!

Бингер касапин, се још једанпут окрену ка њему, лупну ногом у тарабу да разјари псе, и уз њихов лавез промрмља:

– Сад смо намирени!

А испред Стевине кафане, празне и разјапљених врата, седела је Људмила. Чекала је!

Неочекивано са брега сиђе висок човек са виском у руци. Окретао се као да некога тражи, а кад спази Људмилу како седи, он помисли да је уплакана и да је жељна да је неко утеши. Али Људмила му се само осмехну и хтеде да оде, не знајући ни сама у ком би правцу кренула.

Високи човек са виском и разнобојним очима, којима миловаше и оно што је изван видокруга пијаних младића, агронома Јанковића и самог Бингера, загледа се у небо, зањиха висак и промрмља нејасну молитву. Поклони се, скоро паде на колена пред Људмилом и разговетно проговори:

– Девике, јеси и остани, као што си и била! Чиста!

Ана М. ЗЕЧЕВИЋ

ДРАМСКО И МУЗИЧКО У ДЕЛУ ЛАЗЕ КОСТИЋА
(Драмско и драматично у музици компонованој на основу
књижевног опуса и живота Лазе Костића)

Музика Костићевог доба

У раном детињству Лазе Костића, уметност се развијала постепено, паралелно са развојем општих друштвених прилика. До ослобођења од Турака музику су изводили само Турци и Роми. Сâм Костић памти у детињству родољубиве стихове који су се певали у циљу јачања народног духа и свести. Вокална музика била је усмерена на народне теме и теме из грађанског живота с једне стране, а касније и на позоришно уметничко изражавање, с друге стране.

Током дугог низа година, у којима су се смењивале владавине династија Обреновић и Карађорђевић, утемељена су позоришта и певачка друштва, као што су: крагујевачки Театар Јоаким Вујић – Књажевско Српски театар, основан 1835. године у време доношења Првог српског Устава, потом београдска Ђумрукана (1841), Панчевачко певачко друштво на челу с Николом Ђурковићем (1842), као и Панчевачко позориште (1844), а тек након две деценије - Српско народно позориште у Новом Саду (1861) и Народно позориште у Београду (1868).

Што се тиче развоја музичке културе, почетком 19. века у Србији није било музички писмених лица. Музиколог Стана Ђурић – Клајн наводи да је капелник из Сремских Карловаца, Емануил Коларовић, који је око 1827. године намеравао да сакупи и објави народне мелодије „морао звати у помоћ Јосифа Шлезингера, у то доба, чини се, јединог музичара који је познавао ноте“.¹ Захваљујући овом чешком композитору записано је преко сто народних мелодија које датирају још из 18. века (као што је песма *Под оном гором зеленом*), а сâм Јосип Шлезингер (1794-1870), наставио је да ради као градски

¹Стана Ђурић-Клајн, рад Трагом музике у XVIII веку, у: *Српска музика кроз векове*, Галерија САНУ, Београд, 1973, стр. 160.

капелник у Новом Саду. Не заборавимо Корнелија Станковића (1831-1865) који је, током свог кратког живота, такође сачувао од заборава многе народне песме 18. века и оживео их извођењима свог, тек основаног, београдског певачког друштва. Осим поменутих музичара, четрдесетих година 19. века у Београд се доселио Алојз Калауз, који је забележио велики број српских градских и сеоских напева (неки од њих су: *Хој девојко, зумбул плави, Драга моја госпођо, Знаш ли душо да си моја била* и друге).² То су композиције које су се певале у време када је Костић имао десетак година, а полако су се и комади с певањем учвршћивали као део позоришног репертоара. Сâм Лаза Костић ће инсистирати касније, у својој драми *Максим Црнојевић*, на инкорпорирању певаних песама у његов драмски текст.

Музика Костићевих савременика компонована на његове стихове

Стваралаштво Лазе Костића привукло је мањи број његових савременика музичара, а већи број следбеника.³ Разлог томе биле су, на првом месту, тадашње политичке и социјалне прилике. Костићево учешће у раду Уједињене омладине српске шездесетих година 19. века имало је велики одјек на интелектуалце тог времена. Тврдио је да је „наша народна поезија наша народна библија, и да нам зато она треба да буде религија“.⁴ Са политичким истомишљеницима организовао је бројне „беседе“ на које се долазило у српској народној ношњи, играло се српско коло и певале српске народне песме. Популарност у научним и културним круговима тих, шездесетих година 19. века, стицала се искључиво неговањем српске традиције, како у књижевности тако и у музици. Стога је Костићева родољубива поезија била веома популарна, често се цитирала и о њој се разговарало на јавним скуповима. Ипак, упркос њеној великој популарности, пракса је показала да је управо Костићева лирска, пре свега љубавна поезија инспирисала већи број музичких стваралаца, у односу на родољубиву поезију и дела епске књижевности. Тачније, Костићева родољубива дела готово да уопште нису инспирисала његове савременике-музичаре, него тек следбенике, док је његова лирска поезија инспирисала и његове савременике, али и следбенике све до данашњих дана. Чак и драма *Максим Црнојевић*, иако обрађује историјску тему, ипак по својим књижевно-стилским

²Ibid., стр. 164

³Осим наведених композиција, подаци указују на постојање још три композиције: од Гвида Хавласе – *Наше*, потом од Емануела Пихерта – *Звоно* и од Вацлава Хорејшека – *Лаку ноћ*. Нису публиковане, а према постојећим подацима, чувале су се у певачким друштвима у Вршцу и Сомбору. При навођењу композиција и аутора текстова, Костићево име дато у виду крштеног, тј. као /А./Алекса/Костић. Подаци су преузети из књиге Владимира Ђорђевића, *Прилози биографском речнику*, Српска академија наука, Посебна издања – књига CLXIX, Музиколошки институт – књига I, Београд 1950, стр. 56. Осим наведених дела пронашли смо податак о постојању композиција: *У ноћи (Ој, љубавнице месече)* и *Очима* – непознатог аутора, у књизи Владимира Ђорђевића: *Оглед српске музичке библиографије до 1914. године*, III део: Рукописне музикалије, Београд, 1969. Но до сада нису пронађене ноте свих овде поменутих композиција.

⁴Александар Влашкин, *Др Јован Пачу и његов круг*, Нови Сад, 1996, стр. 59.

одредницама, припада жанру *лирске трагедије*⁵ што потврђује да је Костићев лиризам у већој мери привлачио музичаре него његова дела другачије тематике и мотивике. У новије време поједини композитори стварали су, али не и публиковали тзв. примењену музику, која се користи да би оплемењила сценски постављену Костићеву драму. У том смислу посматрано, најчешће је извођена Костићева комедија *Гордана* – за њену поставку деведесетих година прошлог века је на Вуковом Сабору у Тршићу музику писао Мирољуб Аранђеловић Расински.

Од Костићевих савременика Костићев књижевни текст „омузикали“⁶ су:

Аксентије Максимовић: Три Костићеве песме које су се нашле у позоришној поставци драме *Максим Црнојевић*.⁷

Арапски напев на Костићеву *Снаваћу песму*, коју је записао и за клавир приредио Александар Морфидис-Нисис, новосадски капелник и учитељ музике.

Г. Маршал (*G. Marscall*): запис *Снавај ми чедо*;

Аноним: *Снавај ми чедо*;

/Каливода/: песме *Србски пој* и *Победна песма*;

Славољуб Лжичар: *Певачка химна*.

Аксентије Максимовић: Три Костићеве песме које су се нашле у позоришној драми *Максим Црнојевић*

Аксентије Максимовић (1844-1873) био је истински Костићев пријатељ и сарадник. Осим што је радио као новосадски капелник и учитељ музике, овај свестрани музичар дириговао је и оркестром Српског народног позоришта у Новом Саду од 1865. до 1871. године, што му је омогућило да, у извесној мери, утиче на музички укус позоришне публике. За драмски комад *Максим Црнојевић*, компоновао је три песме, од којих је најпознатија Анђелијина песма која почиње стихом - *Еј, пусто море*.

У композицији *Еј, пусто море...* цитиран је следећи поетски текст:

„Еј, пусто море, еј, пусти вали,

поносни белци срчани ждрали“. – Овај стих се пева два пута.

Након лаганог клавирског увода од четири такта у којима је мотивски материјал заснован на живахном осминском покрету у такту 4/4 и на каденцирању акорада доминанте и тонике д-мол тоналитета, следи излагање цитираних стихова: први стих обликован је у реченицу од четири такта која завршава полукаденцом. Вокална деоница

⁵Радомир В. Ивановић, есеј *Лаза Костић као аналитичар глуманки* (Балканска царица), у: *Обнова поетског говора*, Подгорица, 1995, стр. 74.

⁶Термин „омузикање текста“ налази се у прилогу С. Маринковић: *Хорско стваралаштво Милана Михаловића, у поглављу Михајловићеви принципи омузикањења текста*; зборник радова Традиција као инспирација, Бања Лука 2011, стр. 208.

⁷Нотни запис Максимовићеве три песме из комада с певањем Максим Црнојевић чува се у Музиколошком институту Српске академије наука и уметности у Београду под ознаком: *Максимовић, Аксентије /s.a./ Песме из Максима Црнојевића за глас и клавир*, Максим Црнојевић; Нови Сад – Сремски Карловци: Књижарница Светозара Ф. Огњановића.

је малог опсега – од *de1* до *ge1* и равномерног ритмичког покрета. Наредни стих је покретљивији мелодијско-ритмички (опсег од *de1* до *be1*), клавирска деоница састављена је из гушћих акордских склопова који на крају доносе такође полукаденцу *de-мола*. Након понављања овде друге музичке реченице дат је инструментални четворотакт који се темељи на варираном материјалу уводног одсека. У наставку, у нотама нису исписане нове строфе песме, те се може претпоставити да је ова песма-строфа само један заиста кратак музички *intermezzo* у комплексном позоришном – драмском ткиву. Супротно томе, требало би напоменути да је пола века касније, у Коњовићевој опери *Кнез од Зете*, цитирана комплетна Костићева песма *Еј, пусто море*, и то са дидаскалијом да је Анђелија пева уз сопствену пратњу на гитари.⁸

Наредна Максимовићева песма, означена редним бројем 2 и под називом *Кад се дану више неће...* изложена је у умерено брзом темпу – *Allegretto*, такту 6/8 и *Де-дур* тоналитету. Клавирски увод од дванаест тактова обликован је у једну распевану реченицу валцеричног карактера и медитеранског призвука. У наставку је у вокалној деоници већим делом заступљен мотивски материјал из највишег гласа клавирског увода, осим што је композитор изменио мелодијску линију у каденцама након 4. и 6. стиха (поновљеног 4. стиха), чиме је обликовао музички период. Певани текст гласи:

„Кад се дану више неће,
да нам свету буде вођ,
Онда дане маску меће,
дивну маску црну ноћ,
Онда дане маску меће,
дивну маску црну ноћ“.

Након излагања поетског текста дат је већи инструментални одсек, дељив према мотивском материјалу на два дела, по тактовима: 8+8, и који варирају претходни материјал инструменталног увода и тонално потврђују почетни тоналитет композиције.

У нотном запису све три Максимовићеве песме није назначено који драмски лик или која врста вокалног састава пева поетски текст. Наслућује се да прву анализирану песму пева драмски лик - Анђелија. Што се тиче друге песме - *Кад се дану више неће*, такође нема никаквих напомена у Максимовићевом запису, док у Коњовићевој опери ову песму, са истим текстом, пева хор маскираних Млетака који су окупљени на карневалу поводом веридбе Максима и Анђелије.⁹

Ни у нотама последње песме А. Максимовића није назначен њен извођач. Нумера је уткана у Костићеву драму *Максим Црнојевић* под редним бројем 3, са називом: *Два се тића побратила...* Након уводног инструменталног двотакта у темпу *Moderato*, на тоничном акорду *ф-мола*, изложен је поетски текст – катрен, у којем се смењују осмерци и квинте:

„Два се тића побратила,
до два сокола.
Посред боја посред мила
посред покоља“ – Други дистих се понавља без варирања.

⁸У раније поменутом клавирском изводу Коњовићеве опере, на стр. 90-91.

⁹У Коњовићевој опери, у слици Х – *Лакрдије*, у поетском тексту је уместо стиха „дивну маску, црну ноћ“ написано: „дивну маску, тамну ноћ“ (*Кнез од Зете*, *op. cit.*, стр. 239-240).

Цела строфа обликована је у једну музичку реченицу у еф-молу која завршава аутентичном каденцом. Вокална деоница је веома распевана, фолклорног призвука, креће се у опсегу од еф1¹ до ес2, мелодијски развијена, а драмски набој осликан у другом дистиху истакнут је како високим гласовним регистром тако и гушћим акордским склоповима у инструменталној пратњи. Након излагања текста, у инструменталној пратњи веома покретљивим ритмичким током и густим акордским склоповима постигнут додатни крешендо у финалу композиције.

Александар Морфидис-Нисис: Арапски напев на Костићеву *Спаваћу песму*

Пореклом Грк, али срцем и местом боравка Новосађанин, Александар Морфидис-Нисис (1803-1878), Костићев савременик, био је капелник и учитељ музике.¹⁰ Он је, такође, са великим интересовањем слушао, записивао и прикупљао мелодије и напеве са којима се сусретао током свог богатог и дугог живота.¹¹ Записивао је мелодије различитих народа, међу њима и арапске мелодије, те је управо један од арапских напева искористио као инспирацију за музичко обликовање Костићеве *Спаваће песме (Арапски напев)*.¹² Текст *Спаваће песме* (1863) гласи:

„Спавај ми, чедо“ буји пај,
бујни утишај уздисај,
та уздисај твој је сенана бепка,
мирисаве груди му мека колевка.

Спавај ми, душо, на руци ми спај,
ево је, рано, ево је, нај!
На њојзи се неће пробудити дете,
још теже је с тебе подносила беде.

¹⁰Постојећи подаци др Полиа Десанчића говоре о томе да је он пореклом Грк, рођен у Бечу. Зна се да је студирао, али не и завршио медицину и филозофију у Бечу. Са наслеђеним новцем је обишао Арад и свог добротвора Саву Текелију, потом је радио као васпитач код једног спахије у Хрватској, обишао је Загреб, и на крају, 1838. године, скрасио се у Новом Саду. Повремено је радио као учитељ певања у Вршцу и Темишвару, док је у Осјечкој гимназији предавао грчки и латински језик. Међутим, животно опредељење овог пустолова била је музика. Одлично је свирао клавир, певао (у басовској деоници) и познавао теорију музике, те је у Новом Саду предавао певање, свирање и радио као капелник. Компонувао је неколико дела за клавир, глас и клавир, као и за хор, и те су композиције често извођене заједно са композицијама тадашњих колега: Баварића, Белића, Лжичара. Са хором ученика извео је и своју литургију у српској православној цркви, те је био изузетно популаран грађанин Новог Сада

¹¹*Ibid.*, стр. 34.

¹²Владимир Р. Ђорђевић, *Прилози биографском речнику српских музичара*, Српска академија наука, Посебна издања – књига CLXIX, Музиколошки институт – књига I, Београд, 1950, стр. 35.

А кад ми одеш у даљни крај,
уздисај опет дође ти тај,
од туге те снађе бол неизмерне,
вереницо, сети се руке ти верне!

Спавај ми, чедо! Буји, пај!
Бујни утишај уздисај.
Та уздисај твој је санана бепка,
Миришљаве груди му мека колевка“.¹³

Структура песме обухвата четири строфе, свака је у облику катрена који су римовани комбинацијом стопа дактил (један дуги – два кратка слога) и анапест (два кратка – један дуги слог). Песник је, понављањем почетне строфе на крају песме остварио тематски и композициони „прстен“, због чега се може закључити да је у својој раној стваралачкој фази и тематски и занатски желео да овлада тренутно владајућим књижевним трендовима.

Морфидисов запис арапског напева на текст Костићеве *Снаваће песме* аранжиран је за клавир /око 1870. године/. Композитор је насловио дело првим стихом песме – *Снавај ми чедо*, упућујући тиме на тему и намену мелодије, на песму која му је послужила за узор и, створивши на тај начин мото целе композиције.

Анализом нотног текста уочава се да након уводних пет тактова следи једноставна лагана мелодија у горњем гласу деонице клавира, обогаћена хроматским скретницама на основи А-дур тоналитета. Мелодија је ритмизована пунктираном фигуром која заузима једну јединицу бројања. Форма композиције је дводелна – први део, облика реченице од девет тактова, хармонизован је основним тоналним функцијама и завршава аутентичном каденцом А-дура; завршетак је истакнут короном. Други део је краћи – четири такта + два такта проширења, и представља својеврсну коду засновану на каденцирајућој вези доминанте и тонике у хармонској пратњи, док је у мелодији обрађен - вариран, мотивски материјал из првог дела нумере. Композиција је умереног темпа, хорски став је хомофон, у басовој деоници су симултани или разложени акорди, у зависности од тренутне покретљивости водеће мелодије.¹⁴ Осим прецизних ознака педализације и повремених динамичких ознака за крешендо и декрешендо, у нотама нису присутне друге агогичке ознаке. Једноставан музички језик описане композиције пример је тадашњег

¹³Цитиран је текст рукописне музикалије из архива Матице српске, бр. MR I 8. Исти цитат ове песме налази се и у књизи *Лаза Костић, Vita nova*, op. cit., стр. 86-87 – у питању је потпуно исти поетски текст, с тим да су у књизи *Лаза Костић, Vita nova* у последњој строфи прва два стиха цитирана са истом интерпункцијом као у првој строфи песме.

¹⁴Александар Морфидис-Нисис, *Снаваћа песма за гласовир*. Рукописна музикалија чува се у Музичком архиву Матице српске, бр. MR I 8, у Новом Саду. Препис рукописне музикалије коју користимо у овом раду сачинио је књижевни историчар Ђорђе Перић.

хорског музицирања, које се до око 1880. године, темељило на пре свега, аматерском извођаштву.

Г. Маршал (*G. Marscall*): запис *Спавај ми чедо*

Још једна верзија истог напева, уређена за клавир, под насловом *Спавај ми чедо*, налази се у збирци Г. Маршала из 1878. године.¹⁵ Стих „Спавај ми чедо“ штампан је у нотном систему на почетку композиције, одмах уз динамичку ознаку - *pp*, чиме је подвучен карактер овој клавирског комада. Клавирски увод је изузет, а анализом нотног текста уочава се да је у питању иста мелодија као у Морфидисовом запису, само варирана на више начина. Прво, у Морфидисовом запису она је у А-дуру, док је у Маршаловом – у Еф-дуру. Темпо извођења је исти – *Andante*. Потом, Морфидис је напев записао у такту 4/4 и његов први део траје девет тактова, док је Маршал мелодијски мотив поделио на двотакте у такту 2/4, те му иста музичка мисао траје седамнаест тактова. Други део у Маршаловој збирци има дванаест тактова, базираних на мотивима из првог дела песме; ту музичку мисао чини седам тактова, док осталих пет представљају проширење завршне каденце, односно, каденцирање на Тоници Еф-дура.

Веће разлике у поменутом два записа виде се у мотивској обради материјала. Мелодија из Маршалове збирке није ритмизована пунктираном фигуром која заузима једну јединицу бројања, већ је дата у нешто равномернијем покрету комбинације: четвртина-две осмине, са повременом комбинацијом: четвртина с тачком-осмина (две шеснаестине). Као и у претходној верзији песме, и овде је хармонска пратња покретљива и чине је разложени акорди основних тоналних функција Еф-дура. Једина појава хармонске разноврсности уочљива је у једанаестом и репризно осамнаестом такту, у којима се јавља покушај хармонизације хроматске скретнице повишеног IV ступња у мелодији тако што је у пратњи шеснаестинским покретом у басу са два тона, збирно са два тона у мелодији дат делимично разложен акорд полу-умањеног септакорда, са функцијом VII за доминанту, који се исто тако брзо разрешава у доминантни, па у тонични акорд (ипак, цео покушај ипак делује као пролазни украсни сегмент).

Аноним: *Спавај ми чедо*

Композиција за глас и клавир, под насловом *Спавај ми чедо*, анонимног аутора, садржи мотивски донекле сличне елементе какви чине Морфидисов запис, али се и битно разликује од њега.¹⁶ Већ са појавом песничког текста композиција је добила ново рухо, а оригиналан песнички предлог је добио доминантну улогу у композицији. Композиција је у А-дуру и такту 4/4, као код Морфидиса. У запису анонимног аутора изостављен је уводни део. Вокална мелодија је скоро идентична као у запису Морфидиса – једине две варијације

¹⁵Г. Маршал, збирка *Смеса српских песама*, Сомбор, 1878, стр. 10.

¹⁶Аноним, композиција *Спавај ми чедо*, албум 16 српских позоришних песама, Нови Сад, 1903. Песма је штампана прод бројем 6).

у мелодији јављају се у седмом такту у којем је анонимус мелодију обогатио хроматском скретницом; такође, у запису непознатог аутора, у првом делу композиције ритмички је вариран осми такт, помоћу пунктираног ритма, док је у другом делу записа, ритмички вариран други такт (у запису анонимуса јавља се пунктиран ритам). На крају, у запису анонимног аутора, са завршетком излагања текста завршава се и излагање мелодије, тј. мелодијска реченица је дата одједном у целини, без проширења, док је у Морфидисовом аранжману додато проширење од два такта које има улогу да хармонски потврди музички ток и тематски означи крај композиције. Клавирска деоница вокално-инструменталног дела *Спавај ми чедо* је веома једноставна: у десној руци у хомофону кретању удвојена је водећа мелодија допуњена хомофоним сазвучјем терце, понекад и целим трозвуком. У левој руци, на исти начин као и у претходна два записа арапског напева, дати су разлижени акорди основних тоналних функција А-дура.

Што се тиче третмана Костићевог поетског текста, уочава се да се у запису налазе прве две строфе песме, док су трећа и четврта изостављене. Композитор је интервенисао над песниковим предлошком тако што је приликом излагања обе строфе увек понављао цео трећи стих и већи део четвртог стиха строфе. Тако је од сваке строфе која је у оригиналу катрен, он створио сестину.

У наставку је приложен текст који се јавља у композицији, при чему су у косим заградама наведена понављања стихова или њихових делова, као интервенције од стране композитора:

„Спавај ми, чедо, буји, пај,
Бујни утишај уздисај,
Та уздисај твој је санана бепка,
/та уздисај твој је санана бепка/
мирисаве груди му мека колевка,
/груді му мека колевка./

Спавај ми, думо, на руци спај,
Ево је, храно, ево нај,
На њојзи се неће пробудити дете,
/на њојзи се неће пробудити дете/.
Још теже је с тебе подносила беде,
/с тебе подносила беде./“

Први део композиције чини мелодијска линија од осам тактова. Она се развија постепено и достиже обим у интервалу горње велике сексте, а затим се у каденцирајућем обрту полако спушта ка основном тону почетног тоналитета. У хармонској пратњи, при крају те музичке реченице, евидентан је каденцирајући обрт који симболише завршетак музичко-хармонског тока (додуше, завршни акорд тонике траје целу четвртину, а у вокалној деоници се на њега одмах наставља следећи, други део композиције тј. наредни песников текст). Што се

тиче поетског текста, описана музичка мисао излаже прва три стиха сваке строфе, при чему се трећи стих понавља у целини или скраћено. Дакле, прва два стиха обухватају прва четири такта композиције. Трећи стих обухвата наредна два такта, затим се стих понавља двотактом, у музички минимално варираном виду. У другом делу композиције је пласиран мотивски материјал који мелодијски варира материјал друга четири такта из првог дела и ту се цитира четврти стих строфе, уз варирано понављање стиха. У целој композицији поетски текст је третиран силабично, са врло ретких мелизматичним покретом у вокалној деоници (углавном, у моментима када је текст ритмизован пунктираном фигуром која заузима јединицу бројања). Комбинацијом дужих и краћих нотних вредности приликом фразирања поетског текста поштована је природна акцентуација речи, једино се на крају композиције, у речи „колевка“, акценат налази на другом слогу речи – „колѣвка“, за разлику од данашњег акцентовања првог слога речи.¹⁷

/Каливода/: песме *Србски пој* и *Победна песма*;

У есеју *Две непознате компоноване песме Лазе Костића*, књижевни историчар Васо Милинчевић бави се Костићевим раним родољубивим песмама: *Србски пој* и *Победна песма*.¹⁸ Ове композиције је Милинчевић пронашао у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду.¹⁹ Иако се песме воде као дела анонимних аутора, на њима су исписана имена аутора стихова и музике. Такође, Милинчевић, као ни ми у овоме раду, није у својим истраживањима успео да пронађе да су поменуте две Костићеве песме негде раније публиковане, те их ми цитирамо онако како их је он приложио у свом есеју. На нотама обе композиције пише да је аутор текста др Лаза Костић, на нотама песме *Србски пој* ћирилицом пише да је аутор музике *Каливода*, док на нотама песме *Победна песма* није назначено име композитора. Обе песме су исписане истим, калиграфским рукописом. Васо Милинчевић констатује да је могуће да је тај калиграфски препис припадао човеку са потписом. *М. Буњар*, како је записано на дну сваког документа. Верујемо у то да је свакако у питању нечији препис, јер је, у моменту настајања песама (1852. и 1853. година) Костић имао само 12 година, те никако није могао имати титулу доктора наука, како је написано у нотама. Текст песме *Србски пој* (1852) гласи:

„На чили кад се дигне крили
Слободе свест,
Тад посестрими носи вили,
Небесну вест.

¹⁷То не значи да се у Костићево време, и у Војводини, није тако изговарало.

¹⁸Васо Милинчевић, оглед *Две непознате компоноване песме Лазе Костића*, Књижевна историја VII/28, Београд 1975, стр. 707-715.

¹⁹У Рукописном одељењу Матице српске, композиција *Србски пој* има сигнатуру М. 1852, а композиција *Победна песма* – М. 1853.

А свете жеље прођу груди
 На мушки бој,
 На мушки бој,
 Слобода кад се бојем љуби
 То ј' србски пој,
 То ј' србски пој.
 Умукну песме шала пређе
 Умукне пир,
 Умукне (?) жице, клоне цвеће
 Малакше мир.
 А место песме топ затруби
 На мушки бој!
 На мушки бој!
 Слобода када се с бојем љуби,
 То ј' србски пој!
 То ј' србски пој!

Уместо пара Србин бира
 Крвничку крв,
 Уместо жица срце дира
 Зрневља врв.
 Уместо цвећа главе руби
 Јуначки бој,
 Јуначки бој!
 Слобода кад се с бојем љуби
 То ј' србски пој!
 То ј' србски пој!²⁰

Цитирана песма састављена је од три строфе. Свака строфа има десет стихова од којих се по два пута чују шести и последњи стих. У строфама се редом смењују стихови деветерци у женској рими, са метричком комбинацијом стопа: амфибрах (кратки-дуги-кратки слог, или ненаглашени-наглашени-ненаглашени слог) и трохеј (дуги-кратки слог), као и четверци у мушкој рими са стопама: дактил (дуги-два кратка слога), или амфибрах.

Из рукописа нотног записа уочљиво је да је композиција написана у Це-дур тоналитету, такту 3/4, умереном темпу, а намењена је за извођење мушком четворогласном хору. Композиција почиње претактом. Свечани карактер текста истакнут је ритмички - пунктираном фигуром која обухвата јединицу бројања у водећој мелодији деонице тенора I. Почетак мелодијског тока је истакнут скоком основног тона Доминанте у терцу тонике Це-дура тј. интервалом горње велике сексте. Мелодијска линија водеће донице је развијена и достиже опсег чисте горње октаве (писани опсег – до ге2), текст је третиран претежно силабично. Остале деонице местимично удвајају мелодијску линију деонице тенора I, а углавном имају

²⁰Васо Милинчевић, *op. cit.*, стр. 712.

хармонску улогу, мало су покретљивије, у смислу чешћег осминског покрета и чешће појаве мелизматичног третмана поетског текста.

Наредна родољубива Костићева песма зове се *Победна песма* (1853) и њен текст гласи (косим заградама су истакнута понављања поетског текста):

„Удесите песме миле
Весо глас а сложан лик,
Долетите, беле виле,
Долетите, на наш клик:
Место стреле, ври весеље,
Место крви, вино сја,
Место рана, љубав рана,
/Место рана, љубав рана/
На певаче пада сва,
/На певаче пада сва/.

/Место рана, љубав рана,
На певаче пада сва,
Место рана, љубав рана,
На певаче пада сва,
На певаче пада сва“/.

Из текстуалних понављања може се закључити да је В. Миљинчевић извукао и цитирао текст онако како се текст јавља у композицији, а да су понављања стихова последица интервенције композитора, који на тај начин истакао одређени стих или музички заокружио форму композиције. Када би се укинула сва понављања, дошло би се до две строфе песме, обликоване свака у један катрен. Песник комбинује осмерце у женској рими и седмерце у мушкој и женској рими, а од метричких стопа – трохеј и анапест (два кратка слога-један дуги).

Победна песма обликована је у два дела: први чине прва четири стиха, док други чине друга четири стиха које је композитор понављао и варирао (употребом вантоналних доминанти латентно присутних кроз хроматски покрет у мелодијама оба гласа). Компонована је за двогласни мушки хор (заправо, пронашли смо нотни запис само за деонице Тенора I и II, што не искључује могућност постојања и деоница баритона и басова), при чему је једноставна мелодија водећег Тенора I најчешће удвојена покретом терце и сексте ниже деонице. Током целе композиције поетски текст је третиран често мелизматично, у комбинацији са силабичним третманом текста, док је хорски став хомофон, што је и уобичајена карактеристика свих врста хорских композиција 19. века. Песма такође почиње претактом и скоком са доминанте у основни тон тонике, што уз дводелну поделу јединице бројања, пунктирани ритам и дурски, светли призив, чине

да се ова песма, као и претходна, доживљавају као својеврсне химне. Може се закључити да су музички елементи у другом плану наспрам поетске тематике, односно карактера дела, који истиче родољубље као главну идеју композиције.

Музиколог Татјана Марковић, на основу увида у репертоар бројних певачких друштава, истиче да су до Првог светског рата хорска дела била разврставана у оквирима „дискурса патриотизма, дискурса фолклора и дискурса лирског сентиментализма“²¹, те су *Победна песма* и *Победни бој* припале првом наведеном дискурсу. Описане две родољубиве песме компоноване су за мушки хор. У Костићево време били су популарни мушки хорови и помоћу њих су се најчешће проносиле слободарске идеје српског народа. Такав један хор чиниле су деонице тенора I и II, и басова I и II. На нотама песме *Србски пој* назначена је година 1852, док је на нотама *Победне песме* написана 1853. година. Може се претпоставити да су то године настанка поетских текстова – при чему се намеће закључак да је Костић тада имао око дванаест година! С друге стране, подаци о његовим родољубивим песмама показују да су оне настале углавном у периоду од 1860. до 1870. године. Мелодија је вероватно настала касније. Оно што је сигурно је да је уметник који је компоновао и записао композиције учинио то после 1866. године, тј. након што је песник докторирао, јер на нотама, уз име аутора стихова пише и титула: *Др.* Милинчевић сматра да није немогуће да су ове песме биле наручене за неку пригоду, можда у исто време и компоноване.

На нотама песме *Србски пој* пише да је аутор музике Каливода. Истраживач Милинчевић се детаљно обавестио о животу Јана Вацлава Каливоде (*Jan Vaclav Kalliwoda*, 1801-1866), чешког композитора који је живео у Прагу од 1823. до 1853. године, потом у Карлсруеу, где је и умро. Костић је први пут у Прагу боравио 1868. године, присуствовао је отварању Народног позоришта, што значи да тада сигурно није могао срести овог композитора. До сада нисмо нашли податак о томе да ли је Каливода био у неком периоду живота у Србији или Војводини, односно, да ли су се негде песник и композитор срели, упознали и успоставили сарадњу.

Славољуб Лжичар: *Певачка химна*

Славољуб Лжичар је композитор који је прикупљао и записивао народне мелодије из Србије и Хрватске, а такође је компоновао велики број песама за глас и клавир, као и хорских композиција. Његов допринос је још већи, јер је све што је марљиво радио, такође и штампао, те данас може да се дође до великог броја квалитетно штампаних музикалија. Једна од њих је хорска композиција *Певачка химна*, коју је Лжичар објавио око 1881. године у чувеном *Албуму*

²¹Татјана Марковић, есеј *Хорска музика XIX века*, у: *Историја српске музике*, оп. cit., стр. 334.

српских песама.²² Испод наслова песме, у десном углу, истакнуто је да је текст певао „Др. Л. Костић“, а музику „углазбио Сл. Лжичар“.

Као и у оригиналном песничком предлошку, пред сваку строфу изложен је поетски текст који има улогу припева. То су стихови:

„Гласова певче, Јоване,
свој храм обнови свет,
обнови песме потоње
у слусима нек потоне
несносив очиглед!“

Лжичар овај текст модификује, тако што понавља делове стихова, те је резултат следећи:

„Гласова певче Јоване
Твој храм обнови свет,
обнови песме потоње
у слусима да потоне
несносив очиглед неснаосив очиглед
гласова певче Јоване,
твој храм обнови свет“.

Овај припев је обликован у развијену музичку реченицу од шеснаест тактова која почиње претактом. Темпо излагања је брз – *Allegro deciso*, динамика – *forte* (f). Почетни тоналитет је Е-дур и реченица завршава аутентичном каденцом. Припев се, без измена, јавља испред сваке строфе. Прва строфа у лаганом *Andante*-темпу промовише песничку идеју гласа деонице баритона, као зида музичког храма, „светилишта“. Презначењем пред почетак прве строфе промењен је тоналитет у е-мол, из којег се, затим, иступа у Ге-дур, па у Де-дур, затим се мутира, и преко честих хроматских низова завршава доминантом е-мола. Како песник пева о томе да темељ музичког храма, а то је хор, поставља деоница басова, онда је и логично што у прва два такта мелодијску линију започиње управо та деоница, а затим се прикључују и остале три деонице мушког хора. У припреву и у првој строфи хорски став је хомофон, а поетски текст је третиран претежно силабично.

Након припрева у Е-дуру, презначењем пре почетка друге строфе је промењен тоналитет, те је из Е-дура модулирано у терцно-сродни Це-дур. Песнички предлошак није мењан, а обликован је у музичку реченицу која из Це-дура модулира у Ха-дур, чиме се поново припрема припев у Е-дуру (тоника Ха-дура је доминанта Е-дура). За разлику од почетка прве строфе, истакнутог соло мелодијом у деоници басова, излагање друге строфе чини природни наставак припева, јер се

²²Славољуб Лжичар, композиција *Певачка химна*, у: *Албум српских песама – Album national serbe: 100 српских народних песама за гласовир*; ор. cit., стр. 30-33, композиција бр. 47.

мотивски материјал ове строфе у највећој мери темељи на материјалу припева. Мада, за разлику од припева који карактерише равномеран покрет четвртина и осмина у комбинацији, уз ретку пунктирану фигуру, другу строфу карактерише управо чест пунктиран ритмички покрет, чиме се постиже звучни утисак чврстине музичког тока и истиче химничност текста.

У трећој строфи такође је изложен комплетан поетски текст, а обликован је у реченицу која из Е-дура мутира у е-мол и завршава полукаденцом, да би, преко проширења каденце, цела строфа завршила аутентичном каденцом Ха-дура. Строфа почиње тихо, композитор истиче динамичким и агогичким ознакама места која треба нагласити (нпр. текст „за нездružене душе“ – ff, исто место успорити и отпевати са тежином – ознака „lento assai и pesante“). Након ове строфе изложен је припев, овај пут, са спољашњим проширењем којим се потврђује почетни тоналитет, и чијим се успореним излагањем поновљеног текста: „твој храм обнови свет“, ствара утисак коде, односно свечаног завршетка композиције.

Претходна разматрања обухватила су непознате, већином необјављене композиције на текстове Лазе Костића (изузев Максимовићевих и Лжичаревих дела), а написане у периоду од око 1860. до 1880. Њихова вредност је у томе што осликавају сва три тематска дискурса пригодна за разврставање музичких дела тог времена: дискурс патриотизма (у песмама *Победни бој* и *Победна песма*), потом дискурс лирског сентиментализма (у првој песми из комада *Максим Црнојевић*, и у композицијама на стихове *Снаваће песме*), као и дискурс фолклора (у трећој песми комада с певањем *Максим Црнојевић*). У складу са чињеницом да је до 1880. године на територији Београда и Војводине музицирање, пре свега хорско, било аматерско, разумљива је појава једноставних музичких фактура у наведеним примерима. Костићева поезија је музички обликована једноставним музичким средствима: хомофоним ставом, превасходно дијатонским тонално-хармонским језиком и умереном агогиком. Издавају се Лжичарева химна, која, како је показала претходна анализа, указује на његову композициону умешност и слојевитији приступ музичком стваралаштву. Иностранци композитори су оставили велики музички опус, док се у другој половини 19. века музички простор попуњава нашим професионалним кадровима, већином школованих у иностранству, и долази до развоја музичког језика на нашим просторима.

Српска музика половином и крајем 20. века

Имајући у виду претходна разматрања стилских формација у српској књижевности можемо закључити да је Лаза Костић стварао у оквиру прве две етапе музичког романтизма: предромантизма, који обухвата период од тридесетих до почетка осамдесетих година 19. века, и - романтизма (Мокрањчево доба) – до 1914. године. Из идејне палете

његових песама и прозних дела уочљиво је да су преовладале теме дубоко усађеног националног идиома, „патријархално-херојске“, као и типично романтичарске теме посвећене емоционалистичком свету. Костићева инспирација за писање драме *Максим Црнојевић* (1863), између осталог, потекла је из садржаја епске песме *Женидба Максима Црнојевића*. Песник је био потакнут сопственим родољубивим идејама, те је садржај ове песме искористио делимично, надградио га и створио епско-историјску трагедију. Композитор Петар Коњовић (1883-1970) донекле је изменио оригинални драмски текст, створивши од ове историјске драме – лирску трагедију, оперу *Кнез од Зете* (1927).

У књизи *Његош и музика*, музиколог Бранка Радовић даје своје виђење периодизације музичких стилова у српској музици и истиче да је са стваралачким делом Петра Коњовића српска музика ушла у „модерно доба, у 20. век, и по својим стилским карактеристикама и по професионалном нивоу композиторског писма, по освојеним формама и по ширини жанровског захвата“.²³ Рачунајући да је Коњовић почео да компонује од око 1900. године надаље, закључујемо да се његов утицај у 20. век преклапа са последњом деценијом Костићевог живота. Опера *Кнез од Зете* компонована је седамнаест година након смрти песника, а изведена још две године касније. Осим Коњовићеве опере, која представља једну од најважнијих дела српске националне музичке заоставштине, осврнућемо се и на дела композитора – аматера, са тежњом да прикажемо начин на који су ови ствараоци обрадили оригинални поетски предлог, а то су композиције Владана Деснице, Емине Мујезиновић, Љиљане Петровић, Теодоре Пфајпфер и Милутина Поповића Захара.

(Одломак из докторске дисертације *Драмско и музичко у делу Лазе Костића, Ане М. Зечевић*; прилог обухвата део из другог дела рада *Музичко у делу Лазе Костића*, и *Драмско и драматично у музици компонованој на основу књижевног опуса и живота Лазе Костића*)

²³Бранка Радовић, *Његош и музика*, Београд, 2001, стр. 84.

Љиљана ПТИЦИНА

СЛОБОДА И ИДЕНТИТЕТ У РАТУ

Увод

Рад обухвата компаративну анализу два романа ратне тематике. Ремаркова Тријумфлана капија обухвата период између Првог и Другог светског рата и у првом плану бави се животом избеглица у Француској, те кроз ликове романа дочарава своје ставове и тадашњу климу у Француској, као и критику немачког и француског друштва између два рата. Тишмин роман Капо одсликава човекову судбину после Другог светског рата и даје приказе концентрационих логора, међу њима једног од најстрашнијих по људским зверствима, Јасеновца. Логори су лајтмотив двадесетог века и лајтмотив анализе и подсећања двадесет и првог, анализе која се нада да човек неће толико ниско поново поклекнути.

Анализа је заснована на мотивима идентитета и слободе. Заједнички мотив су унутрашња човекова превирања, ратне околности и снагажење у њима, прибегавање делима која под нормалним условима човек не би чинио. Снажан утицај има индивидуални морални корпус који условљава човекове одлуке и чини му преживљавање тежим или лакшим и оставља последице након завршетка ратних дејстава које доживотно мењају ликове, преокрећу унутрашњи свет.

Оба романа имају несвакидашњи приступ овој теми и њихова окосница је људска судбина, човек у условима који су му наметнути, „околностима које му намећу репресивна стварност и његова противречна људска природа“. (Недић 2012: 143) Јер, ничег људског у логорима нема. Како наводи Николај Тимченко, „за човека из логора нема излаза ни спаса, логор је негација живота“ (2014: 9). Ни сам рат није много другачији, а његову апсурдност, нелогичност, као и сопствену трагедију судбине увиђа млади нараштај гурнут из школских клупа у немачку војску:

„Кроп је, напротив, мислилац. Он предлаже да објава рата постане нека врста народног славља с улазницама и музиком, као при борби с биковима. Онда би министри и генерали обе земље

морали, у купаћим гаћицама, наоружани буцама, једни на друге у арени да ударе. Победник би била земља оног који преостане. То би било једноставније и боље но овако, да се боре они који то не желе“ (Ремарк 1986: 52).

Слобода под окриљем рата

„Тамо, где има насиља нема слободе, јер се ова два принципа међусобно искључују. Могло би се, можда помислити (не бисмо искључили ни ту могућност) да је онај ко врши насиље слободан да изабере како ће се понашати, али [...] бирајући облике насилног понашања, човек губи људскост, губи себе и постаје заточеник своје зверске природе“ (Tišma 2012: 5)¹.

Рат подразумева жртве, насиље, кривицу, немилосрдност, крвожедност и управо то самовољно заточеништво у зверској природи јер нам она даје веће изгледе за преживљавање. Нагони узимају маха из страха за опстанком. Да ли ће превагнути оно људско или оно зверско, зависи од нас самих. Са које стране игре ћемо се окушати дато је нашој слободној вољи, колико год да парадоксално звучи.

Тишмов капо је личност на нашој књижевној сцени који није ни негативан ни позитиван, а у којој се ова слобода избора сасвим јасно може видети. Родитељи су га прекрестили у католичку веру, а својевољно се јеврејства и порекла одрицао још пре рата. Осећао је да је другачији, да њих људи посматрају другачије, а желео је да се уклопи. Уклапање по сваку цену захтева одрицање од нечега, нечег својственог. Он се прерушава. „Постаје трговац животима. Заменјивач који своје гојзерице мења за повратак из Градине, са клања; Фрфин леш за своје тело и његов број за свој, дављење браће Штарк за избегавање свога дављења“ (Tišma 2012: 7)². Да би управљао другима и спасао свој живот без обзира на цену, ушао је у *circulus vitiosus* злочина којем се крај не назире. Код њега нема кајања, само потрага, чак можда и потеря за извором своје узнемирености чији корен се налази у сузним очима младе Јеврејке.

Убијање у појам, убијање сваке индивидуалности била је одлика логора у које су доспели главни јунаци Тишминог и Ремарковог романа. Она се није односила само на затворенике, већ и на припаднике немачких јединица. Ни најмања омашка у свакодневном разговору није толерисана, све и свако је подлегао мерама контроле и завођења реда. Овакво инструктирање, рекли смо, води до уништавања индивидуалности, али тиме и духовности. То је случај када се дух и материја поистовећују. „То води ка диктатури погледа на свет као диктатури над духом“ (Берђајев 2006:34).

¹Nevena Varnica, predgovor, str. 5 u: A. Tišma (2012), *Капо*, Novi Sad, Akademska knjiga

²isto

Замењивање либерализма новом идејом соционацизма и стаљинизма представља човекову потребу за променом. Либерализам у пракси није давао очекиване резултате. Они који су јуче били на нижој друштвеној лествици убрзо су заузели место претходне аристократије и ништа кључно се није променило. И данас имамо, као друштво, потребу за променом, за бољитком и поново упадамо у замку оних који желе напредак и бољитак само за себе. Ту долазимо до Берђајеве тврдње да је „слобода у социјалном животу парадокс, да се лако изрођава и постаје конвенционална лаж“ (Берђајев 2006:32).

С обзиром да до потпуне слободе људско друштво није дошло, покушало се експериментално са другим полом ове идеје – потпуно укидање слободе. У концентрационим логорима долазило се до тога на различите начине, а тежило се што ефикаснијем и безболнијем методу за обе стране – и жртве и целате. Сасећи индивидуалност у корену значи „уништити спонтаност, човекову моћ да започне нешто ново на основу сопствених моћи“ (Arent 1998: 462). Наместо тога појављују се „грозне марионете људског лика које се све понашају као онај пас из Павловљевог експеримента, дакле, сасвим предвидљиво, чак и када иду у смрт, и које и не раде ништа друго осим што реагују. То и јесте права победа система“ (Arent 1998: 463). Систем је једини смисао који постоји.

Дошли смо до закључка „да је друштво умирућих, створено у логорима, једини облик друштва у ком је могућа потпуна власт над људима“ (Arent 1998: 463), односно потпуно одсуство слободе у људском друштву. За сада је тај експеримент успео једино у логорима, а да ли ће тоталитарни режими, са тенденцијом да владају, успети да пресликају експеримент на планету остаје још увек неизвесно.

„Слобода је дух и дух је слобода, и баш то је разлог због кога се слобода смањује и ограничава у мери у којој се спушта у материјалну димензију живота“ (Берђајев 2006: 33).

Тријумфална капија – рат за комад слободе

Тријумфална капија је симбол слободе и победе француске војске, а управо око тог поноса и те слободе одвија се живот главног Ремарковог јунака који сугерише подређеност, неправду, суморност и мирис новог рата на помолу. Слобода није коначна и самоодржива. Она се не подразумева. Подизање споменика не значи вечност слободе и није њена потврда већ човекова жеља за самопотврђивањем и самообмањивањем. „Свет ревносно наставља да припрема самоубиство и да се истовремено обмањује да није тако“ (Remark 1978: 147).

На капији се сусрећу два главна лика – Равик, хирург, избеглица из Немачке и несретна девојка, усамљена, у потрази са славом и лагодним животом. У моменту жениног растројства, Равик јој пружа

руку помоћи ризикујући своју судбину и слободу. Одводи је у своје уточиште за које касније у роману сазнајемо да представља подземни свет величанственог Париза, свет избеглица из Првог светског рата у којем влада страх од поновног губитка какве-такве слободе и у којем се у малом одвија борба између идеалиста и различитих националности. Овај микросвет је симболично означен и називом хотела у којем сви бораве – хотел „Интернационал“.

Равик понекад преко воље помаже другима, али је морални корпус у њему толико снажан да не може да му се одупре. Он као да је увек бесан сам на себе у тим тренуцима „слабости“ када помоћ не може да одбије. Његово одупирање заправо представља одржавање својеврсног погодног стања за нужно остављање свега и бежање од нових сукоба. Непоседовање ствари, неповезаност са другим људским душама оставља чист простор за бежање без жаљења, без бола остављања и губљења вољених особа. То је својеврсна слобода којом сам себе части у несигурним временима, даје ослонац. То време се назива миром, али у том времену након Великог рата „нико ништа не зна, нико никоме не верује, нико се ни на кога не може ослонити, свако у свакога сумња, свако од свакога бежи; људи живе у осећању понижености, преварености, у осећању издајства и прогонства“ (Remark 1986: 9)³.

Равик је Немац саслушаван у Гестапоу због скривања својих пријатеља, од којих је један био Јеврејин. Не попустивши под зверским налетима испитивача, без обзира што је његова девојка пред његовим очима мучена до смрти, доспео је у логор и успео да побегне. Смрт пријатеља и начин на који су их мучили није могао да заборави. Из те ситуације видимо да Равик није могао да буде поклоник нацистичких идеала и да је одабрао тежи пут. Немачка национална припадност није заштитита нити гаранција за преживљавање. Једини начин је потпуно прихватање идеала, потпуно одрицање од слободе мисли и потпуно преузимање једнаких склоности, зверских начела и нељудских манира. Да се тако морало и да се није могло другачије изговор је и само добро утрт пут.

„Увек је постојао некакав штит да се за њега заклони; претпостављени, који је опет имао претпостављеног; наредбе, упутства, дужности, наређења – и напослетку многоглаво чудовиште морал, нужност, крута стварност, одговорност и слични називи; увек је постојао неки штит да се обиђу прости закони човечности“ (Remark 1978: 196).

Ремарк нимало похвално не представља своју земљу. Главни лик је отпадник од друштва, неукалупљени шрафчић који се не уклапа у машинерију у родној земљи нити налази мир и благостање у другој, туђој. Нетрпељивост између две земље читује се у односу међу

³ Milivoje Marković, predgovor, str. 9 u: E. M. Remark (1986), *Na zapadu ništa novo*, Subotica, Minerva

ликовима. Медицинска сестра у клиници где Равик ради као хирург затвара очи пред нестручношћу француских лекара и истовременим хитним одазивима Равика кад год загусти, када је ситуација за француске хирурге несавладива. Она је неми послушник реда, хладних начела, готово сличних фиреровским. Њено хладно срце дозвољава да се још снажније истакну Равикова савест и одговорност, која није по наредби, по правилу, већ је најпростија, најчистија људска. Након што је под Равиковим рукама издахнуло младо женско биће, Еугенија, „људски аутомат“, „дрвена душа“, леш девојке по правилу покрива и одгурује без трунке икаквих осећања. Хирург то не уме да прихвати као нешто нормално, нешто што се често у пракси лекара дешава, иако кривица није његова. Он пролази кроз читав низ фаза очишћења, трежњења јер је свака душа њему важна. Еугенија је добијала хонорар, а Равик сем хонорара тешку борбу са савешћу и осећањем неправде.

Колико је Равик одабрао тежи пут, пут поштовања својих моралних начела упркос западања у неприлике, толико је Ламиан, будући капо, без већих унутрашњих превирања прогутао сопствени идентитет, прогутао свој морални корпус и прилагодио се непријатељу маскирајући се у њега и помажући да његове сународнике убијају, одводе, муче и понижавају ван границе здравог људског разума. Оно што није морао да чини, а чинио је из своје похоте и због тога што му је његов положај то дозвољавао, било је подвођење затвореница у својој шупи. Хелена Лифка, млада Јеврејка чији лик га је прогањао до краја живота, пробудила је у њему осећај повезаности са јеврејском заједницом, но он то једноставно није желео да прихвати. „А заправо ју је издвајала у његовом осећању, пријатност сродништва, за које тада још није знао, и које га је, пошто је за њега сазнао, толико ужаснуло да ју је заувек одгурнуо од себе“ (Тишма 1987: 86).

Равик остаје свој, веран себи чак и под туђим именом, док Ламиан није ни свој, ни туђ. Он је изгубљен, поражен, прогутан, сажвакан и избачен из утробе машине зла која се заукала у Првом рату да очисти све што се налази на путу сулудих идеологија. Равик је успео оно најважније, сачувао је себе и свој комад слободе.

„Очувати свој интегритет не мржњом и агресивношћу према другоме већ прибирањем сопствених снага, сакупљањем духовних моћи изнутра, свега онога што је човек имао и осећао као вредност, као своје богатство, као свој сопствени садржај. Имати себе сачуваног и поред тога што си мучењем изложен растакању – то је једина, и права победа над злом“ (Тимченко 2014: 251).

Идентитет ликова код Тишме и Ремарка

Као што је већ напоменуто, Вилко Ламиан, капо концентрационог логора, трговац нагим женским телима, огољеним и спуштеним до најтананијег осећаја беспомоћности и осрамоћености, одриче се свог идентитета, свог имена, своје прошлости, своје националности и

вероисповести од најранијих момената када се рат осећа у ваздуху, шаптању одраслих. Његово одрицање је вољно, није под принудом, јесте под нуждом од смрти али са собом оставља моралне осуде. Читалац увиђа да Вилко није потражио своје родитеље у логору, није се чак ни распитивао о њима правдајући самом себи тај поступак жељом родитеља да се он спасе. Нема потребу за уверавањем или разуверавањем, важан је он. То му је усађено крштењем у католичкој вери и прећутно мирење са пописивањем Јевреја и да је са њима, родитељима, већ све готово, да се већ сматрају мртвима, само да он остане жив. Пробудила му се савест у родитељској кући, желео је да их поведе са собом, спаси, али већ након неколико тренутака увиђа да би то њега довело у опасност, „па би само и њега повукли за собом у страдање“ (Tišma, 1987: 67). Бегом од судбине свог народа, одрекао се свега заувек: „[...] растали су се немо, само стиском и пољупцима, иза затворених врата предсобља, како би он могао преко прага крочити у праскозорје неоптерећен њиховом појавом, близином, именом, као да им и не припада“ (Tišma 1987: 67).

Са друге стране, пред тај други рат, стоје избеглице из Великог рата чији идентитет се мења исто под принудом, да би се преживело, али не штети другим људима, не доноси жртве, не понижава никог другог сем оних који идентитет мењају. Равик већ две године успешно опстаје под тим лажним именом у Француској као лекар који ради у илегали и својим бриљантним радом као хирург ствара име француским хирурзима који нису дорасли Равиковој умешности. Као избеглица, нема право да ради легано и стога бива експлоатисан: „Он опериште за прослављеног, али више не тако способног хирурга Дирана, али када Равик затражи више новца [...] и одбија да почне операцију док на исплату не пристане, Диран невољно прихвата”⁴ (Brian Murdoch 2006: 115). Као контраст свету и људима у здравственим установама, приказан је свет људи у Озирису, јавној кући, у којој су односи хуманији, веселији и људи се прихватају и штите без обзира на њихову националност. Важан је човек као индивидуа, као склоп одређених особина.

Међу избеглицама у хотелу „Интернационал“ воде се мали идеалистички и националистички сукоби, што се посебно уочава боравком Франкових Шпанаца у хотелу. Призор тривијалности идеализма и борбе за туђе идеале најуспелије је дат када власница хотела мења портрете вођа у складу са гостима избеглицама које очекује. Тежина невоља које надлазе се осећа и у њеној одлуци да на зидовима оставе свеце: „У тешким временима бог увек има шансе. Ја сам видела овде већ много атеиста како се моле“ (Remark 1978: 94).

Захваљујући својој хуманости, Равика одводе као сведока у полицијску станицу где неминовно излази на видело да нема одговарајуће боравишне папире. Сусреће се са човеком који је погубан за избеглице, а којем је спасао живот у име лекара Дирана. Равик не

⁴Превод аутора.

открива свој идентитет да не био депортован и иако не наилази на разумевање, а при том свестан да ће свакако dospети у затвор, говори у име свих избеглица у Француској јер их третирају као људе нижег ранга:

„Па ми овде нисмо ни у школи нити у заводу за злочинце који се кају! Ја поступама у нужној одбрани, – а ви бисте волели да се осећам као лупеж који моли да буде благо осуђен? Само зато што нисам нацист и немам због тога исправа? Што још увек мислимо да нисмо злочинци, иако познајемо затворе, полицију, понижења сваке врсте, само зато што хоћемо да останемо у животу – то је једино што нас још држи на ногама [...]“ (Remark 1978: 239).

Идентитет, лажни или прави, чува се као суво злато да не би дошло до депортовања у матичну земљу из које се побегло. Морозов има Нансенову пропусницу јер је дошао међу првима. Французи касније губе на милости и немилосрдно протерују све без папира. Колико је ситуација напета, у којој мери се наставља започета дубока мржња из Првог светског рата, показује сестра Еугенија која ради код доктора Вебера. Њој ништа не значи што је Равик већих способности и што је био лекар вишег ранга у Немачкој него њен шеф, Француз доктор Вебер. Равик је Немац, али Еугенија уочава да не изгледа као Јевреј, чиме њен снажни антисемитизам обухвата све избеглице (Brian Murdoch 2006: 116). Избеглице и саме доживљавају разлике међу собом. Они имућнији долазе до идентитета, до папира и спремају се да напусте Француску јер они осећају долазак новог таласа оног истог ужаса од којег су побегли. Чини се да су само Французи несвесни да ће рата неминовно бити и док они претпоставку о борби сматрају немогућом, мали свет хотела „Интернацион“ се осипа и прави места за неке нове сапатнике. Туга и несрећа је и међу онима који одлазе, од којих се неки готово извињавају онима који остају, као и међу онима које брод за Америку не чека. Пакују се смешне ствари, сасвим небитне за опстанак. Американка Кејт Хегстром се укрцава на брод са почетком смрти у својој утроби. Рак је прогања и њен бег нема смисла, али сви желе да живе бар још мало дуже. Јеврејка у хотелу осећа паничне нападе од мрака као последицу из Првог рата. У катакомби хотела се ишчекује. Људи предосећају своју патњу и смрт што Ремарк дочарава тишином, жутим светлима и мирисом који подсећа на већ проживљени рат. „У Равику се изненада појави осећање да се сва невоља света затворила у ову подземну просторију без светлости. Болесне електричне сијалице висиле су на зидовима жуто и увело, и чинили су је још неутешнијом“ (Remark 1978: 442) Овај гроб, „беспомоћно ишчекивање краја“ затворио је осмогодишњи дечак питањем „Зашто смо ми Јевреји?“.

Храброст коју носе они који знају да у смрт иду дала је Равику и Јоани, његовој љубави која је пробудила живот у њему, прилику да причају свако својим језиком, а не позајмљеним, туђим „и они су се разумели више него икад“ (Remark 1978: 467). С истом одлучношћу је

Равик у хотелу полицији одао свој прави идентитет. Емигрант Равик је након много времена Лудвиг Фрезенбург, Немац, лекар, без исправа.

Наспрам њега стоји Тишмин капо, уплашен за свој идентитет и након рата. Живи у страху да не буде препознат од људи из логора, у страху од освете коју организује Хелена Лифка, јеврејска девојчица. Мада свестан да она то не би учинила, савест сама пројектује навалу гомиле и разоткривање његовог правог идентитета – капоа Фрфе. По повратку из рата, користи своје право име, али Фрфа чува његов прави идентитет и крије „каква је то у ствари звер, неман, мучитељ, хитлеровски капо, непријатељ над непријатељима, издајник над издајницима, досад скривен у својој јами, у брлогу, под маском питомог грађанина који се ни у шта не меша“ (Tišma 1987: 16). Страх га прогања цео живот, страх га је приморао да своје саплеменике једнако мучи и убија као какав есесовац. Плашећи их, понижавајући, скривао је себе, отуђивао се од свог рода, а истовремено није припадао ни правим блокфирерима, арбајтсфирерима и капоима. Криво је јеврејство од једних и других зарад истог циља – да се сачува голи живот, да не буде разоткривен, мучен и погубљен као неми представник једног народа. И „само он је тукући друге тукао себе, стегнутих зуба и стиснутих капака, вапијући у себи да што пре дотуче, да скрати патњу, да паћенике што пре, наглије преведе у стање неосећања, непатње“ (Tišma 1987: 277). Он је био једна од спона које су наставиле, пролонгирале и спровеле мржњу из Првог рата до жељених жртава у Другом.

Пред тим недаћама и са страхом од тих логора стоје избеглице, чекајући попис и одвођење у логоре, побољшане и усавршене. Остали су да буду ухапшени они који су изнемогли од бежања, који увиђају да бежање даље (и куда даље?) нема смисла. Пре предаје полицији, Равик одлази у Луксембуршку башту која одсликава зрелу јесен, зрелост човечанства за нове јаде, нове патње, за нови рат. Остали су и они који нису имали куд, којима план за бег није успео. И Сезан и Гоген су чекали попис под мишком Розенфелда. Рат је сада почео да једе све. И уметност.

Судбина је наговештена мраком. „Нигде није горела светлост. Трг је био сама тама. Био је тако мрачан да се није могла видети ни Тријумфална капија“ (Remark 1978: 475). Својеврсан симбол запечаћене гробнице заједно са лажним симболом слободе.

Уместо закључка

Места за књижевну анализу има довољно, а времена за буђење и крајње очајничке потезе да се сачувамо од оваквих ситуација мало. Агресивност, зверства, нетолеранција усред громогласне приче о толеранцији, једнакости, попустљивости и благости цветају и налазе своје уточиште у гомилама истих нагих тела нагомиланих по јамама и хагарима које спомиње Тишма, истих избеглица које спомиње Ремарк.

Моралну упитаност да ли су Равик и Вилко позитивни или негативни ликови можемо оставити по страни јер са позиције која је релативно сигурна, али се са сигурношћу љуља, не бисмо смели да коментаришемо. Ко смо ми да просуђујемо чији је живот важнији и који је пут исправнији, морално чистији и у којој мери смо сигурни да не бисмо одабрали Вилков пут? Можда и неки драстичнији.

Рат није храброст, он је мноштво смрти зарад идеологија и зарада. Рат је наметнута околност малом човеку.

„Читао сам једном негдје да су сви људи браћа. То је да се човјек још више изненади кад погледаш какав је свијет.“ – „А ми смо готово убили један другог“, каже Вацек сретно. - „То браћа често чине“ (Remark 1965: 371).

Милан Кешаљ

Милена КОПРИВИЦА

*СЛИКА О ДРУГОМ И ЊЕНА ДЕКОНСТРУКЦИЈА У РОМАНУ
„КАКО ВОЈНИК ПОПРАВЉА ГРАМОФОН“ САШЕ СТАНИШИЋА*

Актуелизацију ратне тематике на просторима бише Југославије у Станишићевом роману „Како војник поправља грамофон“ могуће је разматрати на основу присутних, имаголошких¹ аспеката. Низ конфронтираних, верских, националних и културолошких супротности формирају различите слике Другости, и обликују представу, индивидуалног али и колективног доживљаја једног момента прошлости и његове присутности у тренутку приповедачке садашњости. Наиме, Станишићев нелинеарно исприповедан роман, у коме се приповедачко „ја“ најчешће, али не и дословно, односи на главног лика Александра, обухвата временске и просторне оквире који сежу даље и шире од оног у ратом захваћеном Вишеграду. Тако се у роману јавља разнолик спектар оних који се могу тумачити као Други. Временска линија обухвата комунистички и посткомунистички период, затим ратни и послератни, а интроспективно се осврће и на доба Другог светског рата. Надаље, поред Вишеграда, јављају се и топоними попут Велтова, Сарајева, Загреба, Београда, Есена, Калифорније... Обједињени, они укључују и велики број ликова различитих конфесија, националности али и културолошких особености. Уколико као Другог разумемо онога који је дистинктиван по некој од поменутих карактеристика, онда се унутар романа могу маркирати и

¹Није необично да управо ратна тематика отвара простор имаголошког приступа књижевном делу, будући да она нужно супротставља бар две различитости. Тако се и сами почеци имагологије као једне компаративистичке дисциплине, датирају у периоду након Другог светског рата. „Имагологија је настала у тренутку када је европском друштву било неопходно деконструисање националистичке идеологије која је оставила страшне последице током Другог светског рата [...] Судбина имагологије као начина да се проучава књижевност је да буде увек нова јер имагологија у себе укључује доприносе различитих дисциплина како би одговорила на изазов времена у коме долази до ‘ре-избијања’ (re-emergence) национализма и, уопштеније ‘политике идентитета’ “(Види: Милановић 2009).

бројни односи базирани на том принципу. Пре свега, саодос Срба и Бошњака, али и Хрвата и Срба, православаца и муслимана, источњака и западњака, дошљака у нову средину, повратника старој заједници... Посматрано у контексту који надилази оквире романа, релације које се успостављају између представника поменутих категорија, стереотипно се заснивају на анимозитету. Имаголошки приступ има за циљ управо преобликовање дехуманизујуће стереотипне представе о Другом. Начини на који се таква измењена перспектива сагледавања реализује у роману „Како војник поправља грамофон” представљају проблемска питања која отварају простор одгонетању.

Пре свега, напуштање стереотипних представа своје полазно упориште налази у перспективи приповедања. Током највећег дела фабулативног тока оно тече као причање којим дечак Александар настоји да забележи и упамти тренутке свога живота. Самим тим, приказани свет дат је из перспективе детета и подвргнут је његовим специфичним законитостима. Стварност која се у роману успоставља као емпиријски спознајна постаје релативна, а границе између могућег и немогућег танке и променљиве. Тако се и смрт за дечака приповедача, доживљава као појам чија је коначност условна². „Викао сам да је дека још ту и да његова смрт није у складу са циљевима Савеза комуниста. Скалњајте се, дајте ми мој чаробни штапић, одмах ћу вам то и доказати” (Станишић 2014:15). Александров чаробни шешир и штапић, као имагинарни реквизити магијских својстава, постају симболи света кројеног по жељама а не реалности. Такав свет, за разлику од дехуманизујућег ратног окружења, остаје онај који задржава позитивну конотацију, и одржава визију другачијих могућности. У том смислу, можемо разумети и реченицу која се, са увек измењеним и контексту прилагођеним крајем, провлачи кроз читаво дело попут лајт мотива. „Да сам чаробњак, па да знања и вештине могу да извадим из шешира, као зеца...” Зато и ликови деце својим симболичним именима, Александар, онај који штити, и Асија, она која лечи, миротворка, представљају демијуршки принцип супротан стању валдајућег хаоса.

И однос деце и одраслих, може се, дакле посматрати на основу принципа Другости. Приповедни ток, махом дат из угла дечака а потом и младића којег окупира сећање на детињство, лишен је стега друштвених пропаганди. Можемо уочити да се све актуелне друштвено-политичке поделе анулирају у односима које главни јунак гради са другим ликовима. Оне се за Александра и његове вршњаке конституишу као нејасне и неразумљиве те стога и немају могућност свога одржања. Опсада Вишеграда, најављена прво на

²Смрт деда Славка, бившег председника обласног комитета у Вишеграду, симболизује и крај једног времена чији је репрезент у роману био он. Наступање посткомунистичког периода у роману се осликава Александровим неразумевањем системских промена које су потом уследиле, па се тако ређају и хумористичке сцене где Александар учитеља ословљава са „бивши друг“, затим бројне Титових смрти, цитирање „Капитала“ и др.

радиу а потом и присуством војних снага, представља гранични тренутак која дечаков живот дели на „онда када је још све било добро” (Станишић 2014: 272) и период након тога. Иако се слутња надолazeће опасности наговештавала на више места у роману, попут пропагирања национализма пуштањем песме „Марш на Дрину” и драматичним прекидом испраћаја у војску стрица Микија, она за главног јунака и приповедача постаје стварна тек након што долазак војника почне да директно утиче на животе Вишеграђана. Тако се, након што се на радиу чуло име добро познатог града, живот почео уређивати по другачијим правилима. „Мајке су нам утувљивале у главу све остало што је требало да знамо. Да пијемо само прокувалу воду и да у пола десет идемо у подрум. Да не рушимо чика Азисове рекорде на комодору 64. Али ни мајке нису знале шта треба да се ради када је промукли глас на радију рекао ’Вишеград’” (Станишић 2014: 109). Присвајање града сликовито је доживљен као свадба у којој велики број брадатих младожења долази по своју младу. Сећања која се везују за период након пада града пружају слику директне конфротације Других. Међутим, можемо уочити да се слика о Другом формира на начин који одступа од очекиваних подела. Национална и верска припадност нису категорије које у роману обликују односе супротности. Дечија игра ратовања која се одвија између Александра и друге деце из његове зграде, опонашање је стварносне ситуације којом су окружени. Међутим, управо она има и функцију наглашавања различитости између односа владајућег и нарушеног хуманитета, односно света деце и одраслих. Степениште зграде које су деца установила као зону примирја има своју дословну и апсолутну употребу. За разлику од тога, фудбалска утакмица између Срба и Бошњака склоплена током привременог примирја прераста у сукоб готово фантастичних размера. Она се у роману конституише као врхунац изобличења људскости и репрезент целокупне слике ратног стања на микроплану.

Долазак војника у Вишеград најјасније осликава поступак деградације слике Другости. Можемо уочити да је њихова национална припадност дата посредно, те да се у односу на саме догађаје показује као сасвим маргинална. Како изостаје именовање припадности војних снага, оно се испрва сазнаје на основу остављених обележја и селекције „одговарајућих” и „неодговарајућих” имена. „Усељавају се у дневне собе које миришу на компот од јабука. Дивљају у белим спаваћим собама. Истресају ормане, ладице, сандуке. Сва су врата ишарали тим својим језиком, крстовима и двоглавим орловима” (Станишић 2014: 113). Заменским одредницама „тим својим језиком” приповедач се јасно позиционира у односу према придошлим војницима. Он их, дакле, једнако попут Асије, Едина, Хасана или Сеада, доживљава као туђине, непријатну и претећу стварност која разара град и домове. Иако појам националног идентитета још увек не доживљава сасвим јасно, формиране поделе ипак разуме у неком облику. „...зовем се Александар, а ово, ово је моја сестра Катарина! Бакино име мора бити како треба чврсто сам убеђен у то. Баке се увак зову како треба.

Моја Асија је моја Катарина, све то дође на исто” (Станишић 2014: 113). Такав, наизглед невин и дечији приступ важном питању које је у том тренутку поделило земљу, став је који јунак задржава и у будућности, и којим заправо подвлачи апсурдност актуелних подела. Стога и приповедачева запажања, пошавши од појединачног и конкретног доживљаја, формирају једну општу представу о војнику. Уместо истицања верске или националне припадности, инсистира се на бројним описима опажаја који формирају слику војника као фигуре, не као појединца. „Асија је плакала, зато што руке војника увек миришу на метал, а никад на сапун. Зато што војницима о врату висе пушке и зато што врата попуштају под ударцима њихових ногу, као и да немају браве” (Станишић 2014: 112). „Када војници псују, степениште цвили...Када лармају, када ударају, када ломе, када бију, када бесне, када дозивају Азиза” (Станишић 2014: 113), „Војници забадају прсте у месо, набадају га на ножеве крњих сечива и скидају га зубима са врха ножа” (Станишић: 115). Главни јунак ни у једном тренутку не проналази заједничку спону између себе и војника. Као, уосталом, и други становници зграде, па су сви они, измешаних вера и нација, уједињени у својој инфериорности спрем осيونих снага који су једно вече и једну ноћ окупирали зграду. Најзад, и само Александрово порекло, будући да потиче из мешовитог брака, спаја две различитости.

Културолошких разлике међу припадницима различитих конфесија и нација у Вишеграду³, и нису јасно уочљиве. Тако је и Александров најбољи друг Един, а најснажнија успомена из детињства девојчица Асија. Уочавање културолошких разлика, па самим тим и снажније изграђене слике о Другом, долази тек када се за то остваре услови, односно када дође до промене средине и адаптације новог члана у заједницу. Пресељење Александра и његове породице у Немачку, ствара нове перспективе посматрања Другог. За разлику од досадашњег приповедачког тока, национално Други постаје и другачије Други. Људима са простора бивше државе, поново доживљеним као једнственим, следи процес прилагођавања новим животним околностима. Александар долази у нову земљу као странац, али се као странац и враћа у домовину. Стога оно страно и друго, не можемо разумети као одредницу која се искључиво односи на социолошке класификације. Имаголошка слика о Другом много је шира и слојевитија. Ивана Пајић, ослањајући се на теоријске поставке Роберта Е. Парка и огледа „Миграција и маргинални човек”, разјашњава различитост појма страно. „У најширем смислу

³Осликавање анимозитета није изостављено, међутим оно је дато као рефлекс опште ситуације а не оне коју стварају сами ликови. Тако видимо да однос према Александровој мајци и баби Хатици није увек једнак као према Александру и његовом оцу, а репрезентативна је и епизода са два завађена села која више не кумују једни другима. Међутим овде се желело истаћи да су културолошке разлике међу припадницима различитих конфесија и националности занемарљиве, будући да деле исти простор, историју као и, у том тренутку, исти језик.

те речи разликујемо социолошки термин страног, који се односи на другу културну припадност и епистемиолошки термин, који указује на страно у нама самима [...] Посматрано са топографског аспекта, страно означава нешто што се јавља ван сопственог и везује се, како за одлазак из познатог окружења, тако и за нешто што долази из далека. Следеће значење овог појма указује на нешто што припада неком другом, у шта спада и друга култура, верска и национална припадност, а треће значење се односи на оно што сам субјекат или колектив доживљава као страно ” (Пајић 2013 :338, уп: Хофман 2006).

Станишићев роман се у одређеним сегментима проблематизује све аспекте поменутог појма. Како социолошка (национална) слика Другог заправо тежи сопственој деконструкцији, топографски аспект умногоме је израженији. Долазак Италијана Франческа у Вишеград мотивски се везује за страно које долази из далека, а пресељење Александрове породице, долазак субјекта у ново окружење. Имаголошко разлагање националног али и топографски Другог, уочљиво је и у односу Александра и Франческа. Културолошка различитост, тако није предуслов непомирљивих дистинкција, већ управо супротно, отвара могућност размене и ширења властитог искуства. „Мазао сам косу нивеом не бих ли досегао Франческову науљену уредност, а чак сам и напамет научио сва имена италијанске фудбалске репрезентације. Он је и даље бранио све моје једанаестерце. Италијанска музика је била лагана, а њене су певаче очигледно раздирале тешке чежње. Сазнао сам и то да немају баш сви Италијани црну косу, а заузврат сам одао Франческу тајну да не воле сви Југословени бурек” (Станишић 2014:198). Оно што је Друго, не мора, дакле, нужно бити и доживљено као страно, исто као што, национално Исто, видимо у односу према војницима, може бити Друго.

Однос колективног и личног доживљаја другости никад није истоветан. Роман „Како војник поправља грамофон” конституише снажно развијање индивидуалног идентитета, док се онај колективни разлаже и дефинише као слика „дискурзивне репрезентације или репутације” (Милановић 2009: 39). Тако и Александрови и Франческово пријатељство није одраз општеколективне прихваћености странца у заједницу. Убрзо по доласку и општој прихваћености, стварањем лажних гласина о дошљаку, он из ње бива и изопштен. „А онда је једне вечери чика Сефер, мали, елегантни човек у оделу и нешто попут заменика најистакнутијег партијског функционера наше бране, испричао то да Франческо воли мушкарце” (Станишић 2014: 198). Заједница је, као што можемо уочити, Различито прихватила са неразумевањем и страхом, ограђујући се на тај начин од дошљака који је потенцијално може угрозити. „Чика Сефер се бринуо због нечег што је називао угледом и нечег што је називао атмосфером на радном месту” (Исто). Странац се као фигура у књижевности формирао и еволуирао током дугог периода, а представа о непознатом, па самим тим и опасном туђину, уобличена је још у усменој књижевности.

Имагологија као дисциплина која проблематизује Другог у књижевном тексту, нужно се осврће и на овај појам. Међутим, константност особина која је у народној књижевности странца атрибуирала као непожељног а неретко и „проклетог”, у савременијим књижевним токовима постаје променљива категорија. Страно се тако не везује за објективни већ субјективни доживљај и начин перцепције оног „не ја”.

Релације између две кључне топографске одреднице у роману, Вишеграда и Есена, и однос главног јунака према њима показују релативност појма Другости. Мултинационална вишеградска средина, променом политичких токова, нагло се разлаже на опозите, своје и туђе, према којим се појединац треба одредити. Међутим, апсурдност новонастале и политички створене ситуације дата је кроз контраст њеног разумевања из угла дечака. Одбацујући спољашње и апстрактне феномене који нужно оно „наше” детерминишу као добро а „туђе” као лоше, он на основу оног опиљивог и видљивог гради сопствену слику ситуације. Она тако постаје слика, не критичког, већ објективног изношења опажених догађаја. А догађаји у којима војници упадају у станове, пљачкају, пуцају, убијају коња, који укључују селидбе и доласке људи који присвајају напуштена места, нужно мењају до тада успостављени поредак, па се ни град пре и после њих не може посматрати као један исти. Такав се, другачији Вишеград, у коме више нема ни школе ни пецања риба, као ствари које симболишу прошло време, и не перцепира више као онај „свој”. „Мислим да нешто што се ради по наредби не може бити добровољно, а да повратак није никакав повратак када се враћаш у место коме недостаје половина некадашњег становништва. То је онда неко ново место, и човек се у њега не враћа, него одлази по први пут тамо” (Станишић 2014: 159). Зато је и Александров долазак у Вишеград оличење двоструко израженог сусрета са Другим. И он се, сагледан из перспективе која није „ја”, сада доживљава као странац. То му током разговора у кафићу говори његов друг Зоран. „Ти си странац, Александре! [...] И буди срећан због тога” (Станишић 2014: 283). Осећај неприпадања старој средини, можемо рећи, одвија се паралелно са постепеним присвајањем друге заједнице као своје. Александрова интеграција у нову средину, немачки град Есен, прати прелаз од потпуног анимозитета до прихватања себе као пуноправног члана заједнице. „Недостаје ми наша хировита Дрина Асија. И Есен наводно има реку, зове се Рур, али мислим да не треба баш сваку текућу воду одмах звати реком [...] Читав је Есен у суштини само једна циновска гаража, и човеку напросто дође а се захвали корову између плоча на тротоару, и на томе што уопште успева да издржи овде” (Станишић 2014: 143). Видимо, међутим, већ у писму из 1995. да се живот Александрове породице поново обновио, али и да Босна више није домовина ка којој се тежи. „Изгледа да ћемо морати да се вратимо у Босну. А ја не желим да се вратим у град из кога су све протерали. Родитељи и ја се слажемо једино у томе да не желимо да се вратимо” (Станишић 2014: 156). Записи из 1999. откривају Александра као

адолесцента уклопљеног у кодекс ондашње популарне културе. Али адаптацију у новим животним околностима прати и криза идентитета која осликава неизлечиву носталгију и све снажнију актуелизацију прошлости. Њему тако могу да поверују да потиче из Баварске, области специфичног али и даље немачког говорног подручја, док и он сам некад пожели да му се име пише „Alexander“ уместо Александар, чиме се алудира на промену националног идентитета. Ипак, као што је већ речено, ни прилагођавање новој средини, као ни напуштање старе није у потпуности остварено. „Када ми неко каже да сам ја пример успеле интеграције дође ми да полудим“ (Станишић 2014: 162).

Читав наративни ток романа заправо предстаавља фрагменте сећања, на детињство, Вишеград и Босну. Александар у Немачкој пише писма на које не добија одговор. Она настају као продукт потребе за причањем и обнављањем сећања која се потом претичу и у читаве спискове имена, снажних и живих детаља која се чувају од заборава. Сећања навиру у сну, узркују насумичне ноћне позиве Вишеграђанима и Сарајлијама, и најзад повратак у родни град. Она су дакле жива и чине саставни део Александрове свакодневнице. И у том контексту можемо говорити о деконструисању слике о Другом. Као лик који у потпуности не припада ни Босни ни Немачкој, Александар ни не може имати јасно изграђен однос према Другом, јер, поставља се питање, ко је за њега онај Други. Померање од устаљеног начина разумевања Другости огледа се и у поступцима других ликова. И Александрова мајка, говорећи о потенцијалном повратку у Босну каже: „радије ћу да цркнем него тим убицама да гледам у очи“ (Станишић 2014: 154). Исту одбојност према ономе што се начелно треба разумети као „своје“ испољава и Александров друг Зоран. Његова судбина као онога који је остао и био сведок ратним злоделима, опонент је Александровој и показатељ последица проузрокованих останком. Зоран је у роману најизраженији сведок разарања, оног породичног и оног државног, па је мржња према таквом свету и његово преовладавајуће осећање. „Мрзим војнике. Мрзим Народну армију. Мрзим Беле орлове. Мрзим Зелене беретке. Мрзим смрт [...] Мрзим то што сви све осуђују, што сви све мрзе и што сви у тој својој мржњи мисле да су баш они она добра страна. А то што и ја мислим да сам баш ја она добра страна мрзим више од свега, више и од снега и од српског војника у бронзи [...] Александре, моја је мржња бескрајна. Чак и онда када затворим очи, ништа не нестаје, све је и даље ту“ (Станишић 2014: 150/151). Немогућност како физичког тако и оног спиритуалног бега, проузрокује и Зоранов губитак потребе за причањем. Стога је он опонент Александру у још једном смислу. Александар је приповедач и дечак који се на дедином гробу заклео на вечно причање прича, док је Зоран онај кога је стварност натерала да занеми, који углавном ћути и чита. „Читам и уживам у читању“ (Исто).

Проблем приче и причања тематизује важне аспекте романа. Као што је већ напоменуто, читав наративни ток заправо представља фрагменте сећања, исечке прича и успомена, организованих у облику Александрових писама, састава, спискова, бележака баке Катарине или Фатиме, исповестима других ликова. Уколико причу разумемо као један облик очувања памћења, онда можемо рећи да опозит приче и тишине, говори о конституисању сећања или заборава. Говорећи о феноменима памћења, Јан Асман формирање идентитета објашњава датим појмовима. „Идентитет је, као што се лако може запазити, питање памћења и сећања [...] Идентитет је ствар свести тј. рефлексивности несвесне слике о себи” (Асман 2011: 91/94). Надаље, Асман дефинише појам културе сећања као универзалног феномена заједнице усмереног ка прошлости. За ликове романа, сећање је битно за формирање индивидуалног идентитета. Страхоте ратних разарања заједничка су компоненте свим ратом захваћеним нацијама и роман „Како војник поправља грамофон” из перспективе индивидуалног искуства приказује универзалност ратног бесмисла. Стога се и сукоби проузроковани националним поделама теже приказати као апсурдни. Национално Друго се не испоставља нужно као оно страно, већ се осећај страног везује искључиво за индивидуални доживљај субјекта. Да је атрибуирање Другог као „лошег” а сопственог као „доброг” проузроковано спољашњим, исконструисаним факторима а не суштинским и личним, уочљиво је, поред осталог, и на примеру војника „са златним зубом и тестом на рукама” (Станишић 2014: 131). Љубав према убијеној и лепој девојци Ђени, коси се начелима чији је оштри поборник и у чије име у тим тренуцима дела.

Култура сећања, дакле, нужна је за формирање идентитета, националног и личног. Стога се и бака Катарина противи заборава, а Александар престаје да слика недовршене слике. Довршене слике су и симбол изграђеног идентитета. А слика идентитета једне заједнице, њене историје, њених разарања и обнова оличена је и конструисана кроз карактеризацију реке Дрине. Град Вишеград, река Дрина и њена ћуприја, као елементи значајни за ставралаштво Иве Андрића и у Станишићевом роману, према њему успостављају референтни однос. Међутим, можемо уочити да није реч о преузимању већ пре преобликовању мотивског значаја којег налазимо код Андрића. За Станишића симболика моста је подређена значају реке Дрине. Својим постањем које претходи и градњи моста, Дрина постаје вечити сведок догађаја и као таква симбол сећања. „Запљускујући камење, жали се на то да је преживела већ небројене ратове, све један гори од другог. Толико је лешева морала да носи, толики срушени мостови заувек почивају на њеном дну. Могу јој веровати, каже мутећи се ту крај обале, ништа на свету не пати толико као камен који је остао без свог моста. Никада није могла да се сакрије и никада није могла да затвори очи ни пред једним злочинством, наставља пенећи од беса: а и како да затворим очи кад ни капке немам” (Станишић 2014: 213). Бистрећи се увек изнова испод вишеградског моста, оживотворена Дрина приповедачу прича о догађајима којима је посведочила, баш

као што он потом, причајући приче настоји да очува изгубљене трагове живота. Дрина постаје тако, као и приче, залог очувања и непоновљивости. И сам приповедач између реке и приче успоставља компаративни однос. „Ти би рекао да је добра прича баш као и наша Дрина. Да она никада није миран поточић, да никада не понире, да је несавладива и широка, да се у њу уливају бројне притоке, које је чине још богатијом [...] Једно, међутим не могу ни Дрина, а ни приче: не могу назад” (Станишић 2014: 315).

ЛИТЕРАТУРА

Асман, Јан. *Култура памћења: писмо, сећање и политички идентитет у раним високим културама*. Превео са немачког Никола Б. Цветковић. Београд: Просвета, 2011.

Брајовић, Тихомир. *Идентично различито: компаративно – имаголошки оглед*. Београд: Геопоетика, 2007.

Милановић, Жељко. *Од слика о другоме ка поетици: стваралаштво Драгутина Ј. Илића*. Београд: Службени гласник, 2009.

Милановић, Жељко. *Два писца и Други*. Београд: Службени Гласник, 2012.

Станишић, Саша. *Како војник поправља грамофон*. Београд: Самиздат Б92, 2014.

Пајић, Ивана. „Појам страно у роману Саше Станишића *Како војник поправља грамофон*”. Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014.

Коста Кузман

Валериј ДВОЛНИКОВ

ОНО ШТО СЕ ОСЕЋАЊЕМ ЗОВЕ

(Циклус „Осмостицја“)

СИМФОНИЈА

Симфоније глас страсти сећа
на гаму снова, осећања...
Тражим мотив, где лети срећа
да ко кроз вихор сања.

Следише се тренуци семком,
и моћ лепоте таште -
ево ме грли сенком
сва оплаканост маште.

ПИШЕМ

Фраза почела, реч, тачније.
Све се олепша у очима.
Пишем и моја прича лије,
сву ноћ сам у другим световима.

Тамо и мрље јасност мења -
праведност лаке маште, делом.
А траг олујних огорчења
нек пустош гута својим ждрелом.

ТАЛАСИ

Равномерно мисли разврста
талас - такт његов шаром зрачи.
Влажном свежином, за собом, прштај
и мој дремеж повлачи.

Укус на усни ветра нејаког,
топао - балзам лековит.
Време је замрло. Лебди, с облаком.
Срећа је - урон сновит.

ДВОМИСЛИЦЕ

Живот темељи потку,
све платно повезује.
Мени су једра спремна - откуд? -
За срећу - ево ту је!

Могуће све је на свету.
Спокој и жар сред груди.
Будућност што сја, у преплету
с успехом који буди.

С ВРЕМЕНА НА ВРЕМЕ

С времена на време - поглед болећив
у себе, са стране, у ракурсу новом.
Умањујући то што, волећи,
суштина моја чува под покровом.

Тамо дарујем осмехе људима,
тон скривајући нота неслатких.
Радуйте се. Срећа је тако ћудљива.
Дани без брига и немира - кратки.

СТАРИТИ УДВОЈЕ

Старити удвоје - нема коби боље,
поделити сваку бору која вређа.
Тако речју, гестом, тако силом воље,
поднети терете, макар пукла леђа.

Тежити што лакше невоља да мине.
И уз напор, али увек скупа бити.
И - тело уз тело, ко у све године,
презирући ветар што ће нас следити.

СПЕКТРИ

Црпсти секунде, док време обуздавам.
Избећи завист и злобу увреда,
схватити са стране где немам права
и урокљивост избећи погледа.

Назрети сваког трена меру златну.
Свакосекундно уз њу пут проходни.
Памтити шта те робило кроз ватру
и чинити живот изразитим, плодним.

НАДАХНУЋЕ

Из празнине извлачити
рој утисака јарких.
Платном лепоте зрачити
из таштог слоја варки.

Спектар чувстава донети,
а материју - не дирај.
И - живот безмерно волети.
Све остало је - шмира.

ЗАБРАНА

Да се забрани свима, прозебло
да воле. Нема мучења и промена,
живот је спокојан, као дебло,
само мамурлук успомена.

Не мучи немир, ни пуст порив,
ни сузе, грло што гуше дубље.
И тек цветић у ватри гори -
твој поглед, драг, изгубљен.

РЕЧИ

Речи, које си рекла, вредне
да у сећању живе, ко да
судбински зов су у бој, једне,
а друге - ко у реци вода...

Речи, будућност где се утка,
речи где прошлост сан је, пена...
Речи, што руше срећу тренутка.
Речи молитве - за сва времена.

ХОТЕЛСКА СОБА

Хотелска соба.
Поглед на плажу плени.
О, жељни звуци доба
ја сам - ваш заробљеник.

И лати, као сузе
центром празнине, поред
жаљења вредне руже
где сви мостови горе.

ТИ

Не напуштај моје успомене.
Нек се дан и ноћ тобом пуне.
Ниси отишла кроз мучење за мене.
Сен твоја, преда мном, не труне.

Тако се трудих да раскинем окове,
ал лека нема за прошлост, расуту.
Закуцана си у срце, као ексер поткове,
а никог срести на путу.

ШЕТЊА

Моја је шетња без циља. И ходам.
У цепу трице. Ветар даће савет.
На фрули мојој то свира природа,
чекам одговор од такнуте траве.

Стазице, где су безљудне кривине,
рађаху мисли првотне чистоте,
али су ноге већ терет судбине
моје, теглиле, из срца доброте.

СУТОН

Кроз тешки сутон, где ноћ продире
у срце, да га не смири,
ја чујем крик и замирем.
Туга се без краја шири.

Она ме као роба прогони
без наде - руше дани је -
ка којој иђах, да се поклоним -
да врати свет, од раније.

ДАН ГУБИТАКА

У онај црни дан губитка без радости и памети
твој се одлазак десио. Дах су плућа затомила.
Срушен је јаки храм. Заборављени сви завети.
Како у бездан не упасти, кад се већ кичма сломила?

Схватих тог трена тајни смисао мистерија
што у обећан рај сурваше пут пред ногом.
И свој глас, као митски, да ништа не убија
ко кад си мени у црном том трену рекла «збогом».

НЕЋУ ЗАБОРАВИТИ

Нећу заборавити никад страсти пламену власт,
ту мојих суза реку, у срцу тај зли час,
нећу заборавити никад тај твоје душе раст
који у сваком човеку исту изазвао би страст.

Нећу заборавити никад како у блаженом дрхтају
рајског врта веће ти се мојим уснама дају,
нећу заборавити, да ћу пропасти сам, на крају
без твог старања - како у хаду, тако у рају.

ЕХО ЋУТАЊА

Ћутање. Ни једног звука. Немост празнине, давна...
Ни лет стреле из лука, истина једноставна.
Ни знака, ни речи вишка. Немост двора на ледини.
Срце прасак притиска - и бол је исход једини.

Свом снагом шиба с њиве ветрова кнута наду.
Тек клешта вере живе сред ланаца, у паду.
Тек смешак блеска, млечан, мрљом ватре потраја.
И међупростор вечан - дан нашег опроштаја.

ЗАБОРАВЉЕНОЈ ЉУБАВИ

Љубави заборављене чипка, где замршен сам, као у мрежин угиб:
бриге, мириси, речи - магленост у световима другим.
Прошљих осећања оштри бодежи. Засеци у срце - вековит посао.
Узлети беху тако лаки... Ал живот није лакши постао.

Стреле прошљих сусрета - то жалац отрован је бивао.
И секао ме погубни мач, и рајски врт ме скривао.
Љубави заборављене зипка, где срећа је - ко у пустињи авет.
Где кликће чиста свирала, радости витраж лучи плавет.

СВИ КОЈИ ВОЛЕ, ВРАТИЋЕ СЕ

Сви који воле, вратиће се, раскинувши тишину,
бол у срцима, и немир, пронешен кроз рат што мину.
Сви који воле вратиће се, савладавши све ветрове,
заборавивши сва мучања, што су их до јуче кидала кроз светове.

Сви који воле, вратиће се, душе ће ближњих да згреју умети,
на прагу заборавља, не плашећи се умрети,
сви који воле вратиће се, исцеливши снагом претеча
и срца нам и душе од свакидашњих несрећа.

ЈОШ МИСЛИМ НА ТЕБЕ

Још живим с мислима о теби, мада су наши дани прошли. Ми смо
још у нeredу осећања, са собом у борби, где јара и мраз су - исто.
Још мислим о нама, не примећујући силе зла,
и да прах је чаробна чар радости, спелењена до тла.

Сећам те се у ноћи бет месечине, друкчије наћи те нећу,
тражим грешку која је судбини наредила да прогна срећу.
Ти си ми - темељ свих темеља. Срце се стеже, крик замени вољење.
Знани звук твојих корака - наде варљиво испољење.

НЕБО ПЛАЧЕ

Као обично, без почетка и краја небо ће плакати.
Топити стварно и нестварно, сигурност с лица спрати.
Живот до темеља избели сваку страницу.
И да се скријеш од облака тешких - нећеш пронаћи границу.

Стакла, ко очи кућа, сетно гледају у мене, извана.
У капима бескорисних речи гасне луч слепог дана.
И изненадно мисао једна, ко муње пројектил слама,
да ево - са сваким погледом - почиње рат међ нама.

СЕЋАМ СЕ

Сећам се прошлости, тренутака, ватреним искрама пробр
них,
који су нестајали, дан за даном, на сновидовној обали.
Заносом ветра однете су трунчице свих спомена - до једнога
и примиће их небески свод - у простор недогођенога.

У мојој души твоја силуэта дивна је мрвицом тајне.
Неодгонетнута је тајна те наше блискости очајне.
Али се у сећање уреза навек, ко ексер поткове укуцан, посред
срца.
И све те речи - река су што уз подножје пирамида, делтама,
врца.

ЈА - ТО ЈЕ ОНО ШТО СЕ ОСЕЋАЊЕМ ЗОВЕ

Ја - то је оно што се осећањем зове,
што тражи пут да се затвори, себе спасти
од мука, ал рађа безумност основе.
То је - страдати од бескрајне напасти.

Ја - то је онај невини, осуђен од другог,
од непријатеља, на векове и часак -
да сред туђих племена лута, дуго,
тамо где се чује тек равнодушно «засад».

Валериј Валеријанович Двојников се родио 5. новембра 1978. године у Кијеву, у породици славног совјетског џудисте Валерија Васиљевича Двојникова. Захваљујући очевој професији путовао је од раних година, живећи и школујући се у Украјини, Алжиру, Португалији, Француској, Холандији и Белгији. Завршио је студије на два универзитета - лавовском и бриселском (Факултет међународних односа, професија политиколог). Ради у управи Лијежа, где води ресор очувања животне средине и проблема младих. Предавао је француски и енглески језик на Академији језика у Марш-ен-Фамену. Пише поезију и прозу на француском и на руском језику. Превео је поезију многих руских песника на француски. Понекад објављује под псеудонимом Жорж Иревал.

Његов циклус „Осмостишја“ враћа поезији, доскора наизглед изгубљену, осећајност, не стидећи се емоције, стављајући је, чак, у прави план, али не заборављајући на мисаоност која опеваној теми даје дубину.

(Белешка о песнику и превод с руског Владимир Јагличкић)

XIII- ХОП МОМЦИ

- Вратили сте се ...- Зима је био љут због тих наших ноћних излета. Након што му је Рената дала корпу, одлучио је да нас избаци из препуне гајбе коју је изнајмљивао Јевреј - Реисефиебер. Сутрадан смо се морали иселити. Услов: Зима ће ми вратити петсто евра. Толико ми је остало од прве, а истовремено последње плате. Довољно је било за карту до Париза и неколико ноћења.

- Шта радите тамо тако дуго? - Зима је пушио хашиш. Поглед је удубио у екран застарелог лап-топа кога је купио на арапском бувљаку.

Нашао је на њему некакав филм снимљен дигиталном камером, оштећен, из тог истог отпада. У главним улогама Зима и његови земљаци из неке Дубоке вукојевине на Приморју. Управо је упро очима на екран у својим усраним мудантама, а ја сам помислио да када би то био филм, управо би тако требало да изгледа његова прва сцена. Нажалост, није то био никакав филм, па чак ни нека безвезна сцена редатеља почетника, само емигрантска стварност. Нисам ни помислио да ће се појам “емигрант” мене тицати. Та реч звучала ми је романтично још из времена великих песника. Моја емиграција била је потпуно обична. Зарада.

- Крешемо се - провоцирао сам га. - Овде немамо довољно приватности - направио сам алузију упућену новим становницима, Глупчасу и Бумеру.

Зима је до тада био једини шеф хип-дечака. Зима Вархол и његов кокошињак. Бавили су се хип-хопом. Снимали су и неке филмиће. Ваљда се нису ничег плашили.

Није му успело да ме подреди себи. Мислио је да ће му лако ићи. Умислио је да сам неки бедни пољски писац, након прве, издане својим новцем, књижице, продаване једино на тротоарима. Није знао да сам некада играо фудбал. Био сам тада, иако превише млад за то, капитен екипе. Потом сам продавао иконе у Лавову. Добро ми је ишло фалсификовање телефонских карата у Вроцлаву, где је за мене радило неколико особа. Наишао је велики цар (нисам себе сматрао за некога таквога) на великог цара (тако је о себи мислио Зима).

- Не спаваш добро, а потом одјебеш било како свој посао -

говорио је, као да је он власник кокошиња и сакупљач коже, а не *Reisefieber*.

- Не спавам добро, и шта онда ... Схвати, тешко је заспати, док те грли таква риба попут Ренате... - Погледао сам моју девојку. Радовала се томе да напокон одавде клисемо. Месец дана није пронашла овде посао – потцењивачке и увредљиве понуде добијала је једино од власника јавне куће. Седела је целог дана у кући, не могавши дочекати мој долазак са посла. Брзо бих се истуширао како бих скинуо са себе смрад сточног воња и комадиће поквареног меса. Вечерали бисмо и онда кренули у шетњу околином, или аутобусом према центру. До касина. Остале је нервирало то што она разговара само са мном. Посебно неку двојицу Црногораца који су становали у суседним собама. Обојица су имали нешто више од четрдесет година. Један од њих - Нуско, био је некада војник југословенске специјалне службе. Неколико пута се женио, нон-стоп се бавио неким сумњивим пословима. Рена му је пала у око, покушавао је неколико пута да је изведе у дискотеку. Други - Суљо, пуно мање послован, а можда и поштенији, био је вечито незапослен. Предложио је Рени да се уда за њега како би могао да добије пољски пасош. Исмејао сам га. Једина женка у вучијем стаду. Замало се нисам потукао са Зимом непрестано је добавивао некакве глупе досетке на адресу моје девојке. Када сам му рекао да ућути, почео је правити изразе лица који су требало да ме престраше. Изгледао је као Скелетор из цртаћа о Хи-Мену. Јадан тип. Био сам у дилеми, док сам с њим разговарао; сломити му једним ударцем леву или десну кључну кост?

- Били смо у касину - открио сам напокон нашу тајну, јер и тако смо оданде излетели.

- У касину? - Камера би требала наићи на зачуђено лице Лемурка. За те момке из Дубоке вукојебине касино је био нешто што су могли видети само на телевизији, ако су уопште испод своје колибе, прекривене изгужваним новинама, имали телевизор. Отворили су, зачуђени, широко губице без зуба. Однедавно сам понављао да уопште не морам да радим као сакупљач коже. А пак јесам међу њима јер извршавам на себи један списатељски експеримент. Зима и његови “земљаци”, како смо их звали ја и Рена, били су такође за мене егзотични, као и Запотекови из Лукатана који су се дрогирали са пејотлом.

- Јесте ли нешто добили? - Зима ће, баш као и Суви из мог родног села, који је хтео на свему да нешто заради. Или макар уштеди.

- Наравно. Али, на твоју жалост, мој новац мораш да ми вратиш. Обавезно... - У вучијем стаду није било места за осталу двојицу вучића.

- Зашто тако режиш? - Зима је ударио Бумера који га је посматрао како трчкара на екрану у поцепаним гаћама. У хијерархији, Бумер је био најнижи. Нисам тако слadak... - забележио је Зима један од својих хип-хоп хитова. Тврдио је да ће његова скупина освојити пољско музичко тржиште. Имао је у компјутеру мноштво компонованих нумера. Нису били лоши. Али боље би му било да се сконцентрише на њих неколико и да их обради, а не непрестано да

ствара нове, неуједначене квалитете.

- У кухињи вас чека вечера - рекао је Лемурек који је изгледао поштенији од свога шефа, иако га је потпуно надмашивао.

- Хајдемо... - извео сам Ренату из наше, ако се то може назвати, собе. - Вероватно су нам спремили неки ЛСД и потом ће да нас исмевају, када полетимо - рекао сам док смо се спуштали низ степенице до кухиње.

- Зашто смо ми уопште овде дошли? - размишљао сам. Црнчење у магацину коже од почетка ми није одговарало. Средио ми је то један познаник са факултета у Вроцлаву, Коњ.

Некада сам му ја сређивао посао у трговини са левим картама, сад је он успешно врбовао.

ЗЕЛЕНА ЧАРОБНИЦА

У Париз смо допутовали аутостопом и са нама стари Тахићањин, који је у престоници живео већ неколико година. Планирао је да доведе у Француску читаву своју породицу, чим нешто заради. Могло се приметити да до тога неће брзо доћи. Слушајући његове речи, мислио сам о нашим стварима. А када бисмо ја и Рената пак остали над Секваном?

Испоставило се да је Париз град комуникацијског хаоса - свако би сваког престижао, а кад нису могли једни друге да сустигну, онда би умели да сиђу на тротоар и јуре рушећи пролазнике.

Исто као и у Калкути или Мексико Ситију.

Мало смо прошетали градом, док нам напокон није успело да седнемо у метро, који је требало да нас одвезе до Монтмартра.

- Зелена чаробница - рекао сам - управо су неки тако називали апсинт. Ко га је пио, осећао би се магично.

- Верујеш у то да ће ти Георгес у томе помоћи? - упитала је забринута Рената. Након месец дана боравка у Француској, нисмо уштедели нити новчића, а Рената је хтела да заради нешто новца за студирање. Мене су опет тражили жиранти, некадашњи компањони из заједничких мутних послова у Вроцлаву.

Слегао сам раменима, јер шта сам ја могао обећати? Георгеса сам упознао продајући књиге на тротоару у Казимиру Долним. Био је пољско-француски Јеврејин. Власник галерије у Казимиру, у којој је продавао француске слике. Другу је галерију држао у Паризу. Наговарао ме да покушам радити у Француској. Хвалио се контактима са овдашњим издавачима. Када смо допутовали у главни град Француске, звао сам га телефонски и договорили смо се да се сретнемо, за неколико дана. Слободно време користили смо за лутање по граду.

- Када сам била мала, моја мама је радила у Пољској на државној железници и увек би имали бесплатне карте за воз. Обишли смо читаву домовину, знаш, много ми се то свидело ...

Рења је осматрала тамнопуте девојке које су путовале у метроу. Имале су дуге и шарене сукње. Изгледале су као Циганке из Пулаве.

- На брду Монтмартре одсекли су главе тројици мученика -

искоришћавао сам знање које сам стекао годинама читајући упорно књиге, особито туристичке и путне водиче. - Дуго смо обилазили то место које је постало атрактивно развојем виноградарства.

Моја девојка је поверовала у то да сам изузетан. Није успела да примети да је мој живот у последње време само један дуги низ неуспеха. Рачунала је на то да ћу се стабилизovati. О, како је тек била неравноправна, у мом претераном мишљењу о себи, нестварна ситуација у којој сам се налазио. Недостатак новца, без образовања, без идеја, и са питањем шта даље да радим са собом. Није било места за неко самосажаљење, али све више сам мислио о томе да сам већ на дан рођења у сиромашној породици испод Светог Крста био осуђен на поразе. Додељен светокришкој земљи. Можда сам непотребно покушавао да поправим живот - како сам крај не би био унапред претерано лош.

Приметио сам да се моја другарица свидела двојници Црнаца који су седели насупрот нас. Послао сам им опасан поглед. Окренули су главу и почели да разговарају о утакмици коју је недавно одиграо локални ПСГ против Олумпикве Луон.

- Часне сестре које су обрађивале винограде правиле су од гроздја вино. У Паризу је пак алкохол био оптерећен порезом, Монтмартре је било место где се могло јефтино пити... На пример апсент...

- Гледај - показао сам очима уметнике на Плацу ду Тертре - можда ћеш пронаћи младог Пикаса! Сајам уметности. Купујте портрете! Купујте пејсаже! Такви попут Пикаса играли су се ту, гладовали и залагали своја дела код зајмодаваца - говорио сам, док смо се провлачили међу туристима.

Георгес ми је обећао високу аконтацију за почетак објављивања књиге у Француској. Маштао сам како моја дела освајају европско тржиште. Пре неког времена објављен је „Код Леонарда да Винција” и сви су комбиновали како да зараде овде на писању, као Бровн. Георгес је такође обећао извести представу „Станица Мирск” у једном од париских позоришта. „Можда ће чак успети пронаћи представнике француске кинематографије...”, тако је говорио преко телефона. „Можда чак до Романа Поланског...”

Изнад околине истицала се бела базилика - асрџ-Цоеур. Знао сам из разних проспеката и каталога да је белина зграде ефекат настајао од камена из Цхатеау-Ландона, који је под утицајем кише лучио калцит, белећи зидове. Главу сам напунио информацијама које је требало да ми осигурају бољи живот. Нису га осигурале. Одбацио сам два факултета, па сам се потом бавио црним пословима, лоше завршаваним. Нисам мислио о томе када сам из родног села кренуо у свет.

- За неко време венчаћемо се тамо - показао сам главом према базилици, када смо се зауставили на једном од многих углова. Притиснуо сам Рењу уза зид и кренуо да је љубим.

- Ајој... - јекнула је - нешто ме је уболо у стражњицу...

- Нешто те уболо у стражњицу и то нисам био ја? - Узео сам је за руку и повео у Цафџ Табац дес 2 Моулинс, где су снимали

„Амелију”. Ушли смо у бар који је имао декор као из педесетих година прошлог века.

- Погледај, тај исти плафон боје сенфа, као у филму... - показао сам очима. - Ајмо у тоалет - шапнуо сам девојци у ухо. - Она се сагласила...

Апсинт смо купили код продавца на пијаци. Испод стола.

- То је прави апсинт? - Хтео сам да буде баш онако како сам замишљао о тој епохи.

- Прави! - потврдио је. - Направљен према старим рецептурама. - Можете такође купити прибор - показао је азурне кашикице и друге делове.

Били су тако убедљиви да сам купио две флаше и прибор потребан за ритуал.

- Од чега се прави апсинт? - упитала је Рења, када смо скретали према оближњем парку.

- Пре свега од цвећа и листова пелена, као и аниса са додатком дивље мирођије и милодуха... - одговорио сам.

О модерним сам знао све. Веровао сам у њихову борбу са филистрима.

Када ме је Рената упитала зашто је баш зелене боје, одговорио сам да је то ствар пигмента.

- Да ли је то истина да поседује својства, како се оно назива... Па, психоактивна?

- Видећемо... - сео сам на клупицу у парку. У један део алкохола додао сам три дела хладне воде, што је проузроковало његово замућивање. Додао сам азурном кашичицом шећер.

- Вода ће га растворити - објаснио сам. Шећер је требао да смањи горчину.

Ах, живот против шаблона! Свакодневна битка за новцем - ван! Сумњива каријера - мрш! Пили смо, и тада сам почео видети оне којима сам се дивио. Појавило се њих четворо: Бауделаире са Париз Хилтон, Стасјо Пжибишевски са Марилин Монро.

- Чуо сам да у Пољској нема тренутно добрих писаца... - „Метеор” је надувао своја погрдљива уска уста.

- Нема... - потврдио сам.

- Јер не пију апсинт! - упетљао се Бауделаире и сви смо почели да ликујемо.

Разговарали смо о најновијој пољској књижевности до касно у ноћи. О Пилху, Стасјуку, Токарчуку и свима осталима. На крају сам приметио да људи са којима седим нису ни Прибишевски ни Бодлер са женама, већ Црнци и Црнкиње из воза. Рења је то вероватно раније приметила, али ништа није говорила, само је спавала са главом наслоненом на моје десно раме.

- Станујете овде? - упитао сам, као да сам их тек сад видео. Стигли смо већ да испразнимо обе флаше зеленог алкохола.

- Овде су јефтинији станови, него у центру Париза – дошло је од Црнца, којег сам сматрао за Прибишевског, засијали су му зуби, у којима се одразила сенка уличне лампе у окружењу.

- Да ли сте уметници? - поставио сам друго питање, још

глупље од првога.

Погледали су се међусобно, некако забавно.

- Може се рећи - одговорио је тај, којег сам сматрао за Бодлера.

- Уметници живота...

- Шта стварате? - нисам добро разумео шта ми говори. - Неки перформанс?

- Чувамо да би добро радили - објашњава Прибишевски. - На Јелисејској пољани. - Погледом показује на две доста лепе, али врло широке у бедрима Црнкиње. - Ако не пазиш на те курве, онда веома варају. И лење су...

- Ти си такође алфонс? - питао је пословно Бодлер. - Твојој женској ништа не фали, а плус тога је и плавуша - знатижељно је посматрао Рењу. - Плавуше у Француској су драгоцене...

- Рената, пробуди се, време је за нас - погледао сам на сат баш кад је откуцавала поноћ. - За тренутак имамо последњи метро до центра - објаснио сам Црнцима, премда уопште нисам био убеђен да је тог дана био још неки превоз.

Рења се пробудила и погледала некако полусвесно на све око себе.

- Морамо се вратити у хотел - устао сам и помогао јој да се сабере.

- Останите још - инсистирао је црни Прибишевски. - На почетку је била пожуда... - ухватио је моју девојку за руку.

Осетио сам се тада као да сам у некој плау-офф игри са навијачима противног тима. Ударио сам га у главу празном флашом апсинта, стакло је прштало на све стране. Пао је у несвест. Други је покушавао да ме гуши, али у руци сам држао другу флашу - добио је и он по глави, али флаша се уопште није разбила. Ударио сам га шаком у нос. На крају смо оставили ту двојицу мученика на брду, док су њихове курве запомагале.

ЈАДНИЦИ

Сео сам у ходнику Окружног суда у Орлеану и читао „Јаднике” у оригиналу, чекајући судску расправу. Купио сам ту књигу пре неколико месеци. У мислима сам видео себе већ осуђеног, као јунака књиге Игоа. На своју расправу чекали су и неки други „јадници”, такође Пољаци. Били су осуђени за прекршај за који би у Пољској добили неку безначајну мандатну казну или само опомену. Прислушкивао сам - тобоже нема ништа боље за писца него имати добар слух.

- Живим овде већ годину дана - рекао је омалени, рано оседели а некад плавушан мушкарац.

- Надам се да ме чека само неколико месеци и онда се напоскон враћам у вољену домовину.

- Вољену... - подругљиво ће други, риђасти четрдесетогодишњак.

- Никада се тамо нећу вратити. Једино, ако ме одавде искипују.

- Па, шта онда ако је тамо беда, незапосленост, бесмисленост...

- размаштао се плави. - Нећу умрети од глади, а негде ћу одлазити за

викенди имати некакве успомене. А овде? Досада! Ништа се не дешава! Био сам оптужен за прљање мокраћом градског паркиралишта.

- Сигурно си један од оних који црнче по дванаест сати дневно, седам дана у недељи и у очима имају две банкноте - ауторитавно је утврдио мршави косе боје кестена. – Ја сам овде већ две и по недеље и скоро нема викенда а да не отпутујем неком у посету! Јуче сам био у Брешћу. За недељу дана идем код девојке у Авињо. Може се! Може!

- А ја станујем у Орлеану две године - придружила се жена од око тридесетак година старости, која је распалила превеликом брзином на цести јер се јој журило како би стигла на време са једног посла на други. - Пореклом сам из Кракова, премда пресељење из града културе у град где култура и уметност једва имају простора није било лако, али полако се навикавам. Најгора су насеља са друштвеном маргином, а таква овде заузимају скоро пола града. Велики криминал. Прљаштина. Нереди. Групе хулагна. Али не посвуд. Постоје и места, која су симпатична.

Хтела бих да видим како тај град напредује, јер има великих могућности...

Проћелави плавац био је огорчен речима тридесетогодишњакиње са наочарима:

- Тврдња, да друштвена маргина заузима пола града, је обично преувеличавање! Вероватно никада ниси обраћала пажњу на то колику маргину заузима Краков?

- Управо тако! - подржао га је други мушкарац. - Ако ти се не свиђа, пресели се у Нову Хуту! Град је можда деградиран. Постоје и патолошке породице. На пример, девојчице од петнаест година већ имају децу и не знају како да их васпитавају. Тако ти је то.

Није ми се дало да слушам њихово гунђање. Опет смо били у Пољској. Опет те дискусије, као код мене на селу иза неке продавнице. Чак сам се и обрадовао кад је почела моја расправа. Према изјавама официра жандармерије, пре месец дана сам изашао паркиралиште у Орлеану, негде око 14 сати поподне, и убацио сам стакло у контејнер за рециклажу, а потом сам се удаљио иза тог контејнера.

- Шта имате да кажете у своју одбрану? - упитао је уморним гласом господин судија.

- Имао сам потребу за мокрењем - одговорио сам, а размишљао о томе шта би било када бих смогао снаге и успео завршити право? Можда не би тада стајао овде, као осуђени црни роб из Пољске. Нема шта да лажем себе, карте су биле подељене већ пре испита. Радио бих у Тесцо у Лублину као чувар, исто онако као и неколико мојих колега који су стигли до краја факултета, али нису имали никог за запослење преко везе. Или би то чак био *Carrefour* у Орлеану.

Тога дана нисам отишао одмах на посао. Покушавао сам да бележим у свом нотесу догађаје који су се дешавали последњих дана. Нисам се могао сконцентрисати - сваког тренутка бих проверавао време. Већ је дубока ноћ. Мислио сам о томе колико дуго сам покушавао у Пољској да издам свој први роман, ишао сам од издавача до издавача. Нисам имао везу, препоруке, никоме се није дало да

чита моје рукописе. А једини књижевник који је био спреман да ми помогне, за време првог сусрета покушавао ме хватати за мошнице. Шутнуо сам га у њушку, па је ударио „копитама” као дивља свиња у бласто.

Рената се напослетку вратила.

- Био сам забринут што те нема?

- Морала сам да чекам такси, јер им нисам могла дозвати централу.

- Данас сам имао тежак дан ... Наредили су ми у суду да им платим новчану казну...

Па и господин Виктор...

- Сутра ћеш ми испричати. Падам на колена... - загрлила ме.

- Осећам од тебе мирис дувана ...

- Зато морам да се окупам.

- Сутра треба платити режије. Фали ми 300 евра. Не знам где и како да тражим...

- Ја баш ништа немам... - одговорила је и кренула у купатило.

Окретао сам се у кревету слушајући јек воде која је лила из туша. Нисам дочекао да Рената изађе, заспао сам. На посао сам отишао рано ујутро. Када сам ушао у Викторову собу, седео је нервозан на свом кревету.

- Хоћемо у шетњу? - упитао сам.

- У шетњу! Прво морамо да озбиљно поразговарамо... Направио сам зачуђену фацу.

- О чему?

- Украо си ми 300 евра! - вриснуо је.

- Молим? - помислио сам на то да би ми добро дошли. Штета што нисам раније дошао на ту идеју.

- Проклети Пољачић!

- И ја могу тако да кажем о вама!

- Вратићеш ми или не?

- Нисам узео и немам шта да вратим!

Виктор је окренуо број и назвао госпођу Љиљану.

- Овде Малевич! Молим вас да одмах дођете код мене - спустио је слушалицу, посматрајући ме. Собу је одједном испунила напетост, тишина. Након неколико тренутка чуло се реско звецкање штиклица у ходнику и у собу је ушла директорица Љиљана.

- Шта се десило?

- Овај млади човек је лопов!

- То је глупост! Ништа нисам украо!

- Хоћеш рећи да сам ја сам себе опељешао!

- То је био Пжемек! Видео сам га недавно како је превртао по вашим стварима!

- Знате какав је Пжемек... Мислим да се то већ и раније дешавало. - директорица је покушавала да смири ситуацију.

- То је добро дете, само мало изгубљено.

- То дете краде... - побеснео сам и изашао у ходник.

Госпођа Љиљана је изашла за мном.

- Молим да се смирите, верујем у ваше поштење.

- Макар ви.
- Сви добро знају да га је млађи син пљачкао.
- Молим вас да се вратите свом послу.

C'EST LA VIE

Возио сам Виктора у његовим инвалидским колицима до моделарске радионице. Успут смо срели Дидиера, који је водио у шетњу неку француску пензионерку. Бакица се изгледа заљубила у тог дебелуцу, јер му је непрестано даривала скупе поклоне. Дидиер се сад понашао као гангстер из Харлема. Носио је златне минђуше и златан прстен, печат- сигнет.

- Почео сам да мрзим свој живот на селу... - говорио сам.
- Момче, ако желиш да будеш писац, онда упамти: каже се “мрзети”, а то што радиш зове се “хиперкорекција”. Вероватно због тога желиш да сакријеш своје сеоско порекло...
- А ви, господине, где сте рођени, у Пољској?
- Замисли, да, у Кјелцама.
- Заиста?
- Моји родитељи имали су мало имање у Лисовој. Радили су на тој земљи својим рукама. Сећам се да сам им помагао у пољу.
- Ви сте били пољопривредник?
- Само немој да говориш о томе Пжмеку, јер ће се изнервирати. Убеђен је у то да смо живели у Пољској као грофови. А сада живимо у принудном изгнанству.

Кренули смо у моделарску радионицу. У њој су била два морнара. Господин Виктор је градио моделе авиона. Сви остали су их монтирали. Међу детињастим старцима долазило је до многобројних свађа. Препирали су се о догађајима пре неколико година, и опет су наново прекрајали историју: Како би изгледала Пољска кад би се налазила у западњачкој зони утицаја? Лепо ми је било да прислушкујем те дискусије, јер су додавале још много детаљних информација мом и тако опширном историјском знању.

- Поздрав људима мора!
- Поздрављамо са неба!
- Шта ново лепите тамо?
- У-864.
- Зар опет? Истог онаквог какав вас је некада утопио?
- Није утопио, већ погодио. Морали смо да бежимо, нагутали смо се воде, али ипак успели смо. А како је твој „супермарин спитфајер“? Хоћеш ли напокон одлетети у њему, стари мргуде?
- Дао бих све за то. Неколико последњих година живота за један дан младости и лет у мојој машини.
- Реци, млади човече, ко је убио Сикорског?
- Којег Сикорског?
- Држите ме! Не знам, којег? И ми смо се за вас борили - одбрусио је Маријан.
- Да сте се успешно борили, вероватно не бих овде морао радити - противречио сам.

- Совјети су убили Сикорског, и због тога смо изгубили... -
Малевич је почешао врх своје ћелаве главе.

- Британци. Да, они су криви...- инсистирао је Маријан.

- А ја сам чуо да су то Пољаци урадили. Ма, то је тренутно без
значања...- мрмљао сам, јер нисам волео напомене. Третирани су ме
као дете. Био сам дете у односу на те старкеље.

- Ниси у праву млади човече...- викнуо је Виктор.

- Ако већ мораш да радиш ту, онда да знаш да смо пре пола
века изгубили. Иако смо дали све од себе, ја у ваздуху, они на води,
разочарали смо...*C'est la vie, mon Dieu, c'est la vie.*

Извадио је из кутије модел „спитфајера“.

- Ово је Бадњи поклон за мог унука Матхиеу. Матеуша,
једноставно речено.

- Модел је скоро па готов... - приметио сам.

- Треба уложити још доста труда, док не буде готов. Стићи
ћемо до Бадњака.

Сео сам уз сто и посматрао како господин Виктор ради.
Непрестано је имао неке потешкоће са којима је храбро излазио на
крај.

- Када сам примљен у ваздухопловну школу у Денблину,
био сам најсрећнији на свету. Приближавао се крај августа тридесет
и девете године. Били смо тада, пред само лето, на последњем
логоровању, на аеродрому у Уленжу.

Узео сам своје папире и све сам пажљиво бележио. Касније
сам оставио господина Виктора у радионици и кренуо у шетњу по
свежем ваздуху. Био сам утучен због ситуације у којој сам се налазио,
сигурно сам имао тужно лице, јер када сам срео госпођу Љиљану на
степеницама испред Старачког дома, одмах је упитала:

- Зашто ти је тако суморно лице? Опет те је господин Виктор
изнервирао?

- Не, данас је годишњица смрти моје мајке.

- Можеш да будеш сигуран у то да одозго све пажљиво
посматра.

- Мислите да је тако?

- Наравно. Уради све што можеш да би твоја мајка била на
тебе поносна. Када би био мој син, ја бих била.

Захваљујући њеним речима расположење ми се побољшало.
Али само о на тренутак.

Са посла сам кренуо у антикварницу у центру Орлеана. Радио
је ту један Азијат средњих година. Ушао сам међу редове књига. Моје
краљевство. Сам сам га изабрао. Да ли, заиста, ту припадам?

Извадио сам из врећице “Књигу ходочашћа...” и уручио сам
старетинару. Посматрао је пажљиво брошуру.

- Па, онда? - постајао сам нестрпљив. - Купујете?

- То је невероватно! Заиста!

- И онда, купујете? - био сам све више нестрпљив, посматрајући
нервозно све околу.

- Не...

- Због чега?

- Немам толико новца да вам платим за ову књигу колико она заиста вреди...

- И шта сада?

- Мој колега станује у Паризу. Идите код њега, он ће то од вас откупити. Ево вам његова адреса. - Написао ми је податке на цедуљици и ја сам изашао.

Видео сам, кришом, како старинар подиже телефонску слушалицу и неког зове.

КАФАНСКЕ СЦЕНЕ

Пијуцкајући пиво седео сам уз шанк у кафани у којој је радила Рената. Моја девојка ми је пришла. Присјећао сам се тога како нам је било у Шамону. И како сам онда ја био конобар. Допустио сам јој да побегне не плативши рачун.

- Хоћеш ли још једно? За посебне госте цене су снижене...

- Могу испити још једно.

Поред мене је сео неки антипатични Арапин, који је до мало пре кружио по кафани.

- Чуј, да ли је та плавуша твоја девојка?

Погледао сам га преко кригле.

- Лепа је, зар не?

- Прелепа да ради у кафани...

- Исто и ја мислим. Али за сада није ништа боље пронашла.

- Управо сам ту због тога. Могао би јој некако помоћи.

- Па, онда?

- Могла би да ради у мом салону за масажу...- полизао је језиком пиво са усана.

- А кога би требала тобоже да масира? Тебе, свињо дебела?

Испљунуо сам, прскајући га, неиспијено пиво Арапину у лице. Почео је да галами. И истовремено да се бори са мном, али сам био јачи и окретнији па сам га бацио на под и почео га млатити песницама. Дотрчало је неколико Арапина.

- Пусти га! Убиће те! - повикнула је Рената.

- Дебела арапска свињо!

- Смири се! Бежи кући. Превише си попио!

- Мораш да напустиш овај посао!

Неколико љутитих Арапина бацило се на мене и покушали су да ме изведу из кафане. Један од њих био је Самир.

- Потребне су нам паре! Заборавио си на то? - потрчала је према мени Рења.

- Продаћу књигу господина Виктора! Имаћемо тада доста пара!

- За сад имамо само за живот, из дана у дан!

Буквално сам избачен на улицу. Само сам још чуо како власник кафане виче на Ренату и прети да ако се опет ту појавим, биће опуштена са посла.

Из кафане сам кренуо на посао у ноћну смену. Отпутовао сам аутобусом из центра, како бих могао негде ближе главне станице

пресести на подземну железницу до Lailly-en-Vala.

У једном моменту чуо сам иза себе убрзане кораке. Успорио сам да би ме тај неко сустигао. Био је то Леон. Пролазио је поред мене равнодушно, као да ме не познаје, и након тога се задржао и погледао ме у лице.

- Какав састанак, Пољачићу...- запалио је цигарету и држећи је у устима, и заврнуо рукаве од кошуље. - Па, како ће да буде? - био је бесан.

- Ма, шта ће да буде? - Размишљао сам о томе да ли ћу успети изаћи на крај с њим. Био је виши од мене, изгледао је пуно јачи. Али, ја сам низ година играо фудбал и знао сам како изаћи на крај са много снажнијим и тежим противницима.

Леон је закорачио напред и испљунуо је цигарету испред мојих нога.

- Брига ме за те ваше шкриње - исцедио је кроз зубе - Пронашао сам бољи посао. Опет је закорачио према мени. - Платићеш ми за то!

Изненада сам приметио двојицу жандарма. Леон их није видео - спремао се за тучњаву.

- О чему се ради? - упитао је жандарм у тренутку када је Леон према мени упутио први ударац. Поклонио сам се и погледао жандарме.

- Ништа - настојао сам да будем смирен - онако, тренирамо ноћу...

- Само без авантура! Обојицу ћу да одведем тамо где не желите да budete! - запретио нам је и други жандар, а онда су отишли.

Леон се охладио. Насмешио се:

- Дobar си - промрмљао је. - Требао си да се жалиш власти, да пријавиш како сам ти претио.

Слегнуо сам раменима – шта је требало да му кажем?

- Разговарао сам са шефом. Можеш се вратити на посао, када хоћеш. Нећеш зарађивати мање него пре.

- Ништа не разумеш - зарежао је. - Радило се о томе да се извуче што више. Могу сам да све носим и да заузмем добру позицију. И могу то да радим ваљано. Сам знаш - узео је цигарету и запалио - од мене зависи живот моје породице...

- Рекао си да си пронашао бољи посао.

- Немам ништа... Тако сам рекао јер нисам никако хтео да ме сажаљеваш...

МОЈ ГРЕХ

Ујутро сам пошао да посетим господина Виктора. На вратима сам срео двојицу полицајаца. Господин Виктор је седео на кревету и плакао. Прелиставао је албум са старим фотографијама.

- Шта се десило? Зашто су долазили полицајци?

- Пронашли су га ... - вриснуо је.

- Кога?

- Пжемека.

Нисам ништа схватио, само сам гледао тог сломљеног старца.

- Комшије су обавестиле полицију. Пжемек се обесио у своме стану. На Бадње вече. На столу су биле разбацане фотографије из детињства и младости. И отворена флаша пића. И писмо: „Не могу више да издржим.”

Ћутао сам потпуно изненађен. Осећао сам кривицу.

- Мој мали син. Тако вољен - гледао је фотографију. - У последње време нисмо се могли разумевали. Викао сам дуго на њега због те глупе књиге... А на крају сама се пронашла...

Ћутао сам.

- Ваљда сам био лош отац.

- Дали сте све од себе.

- Премало, момче.

Изашао сам из собе господина Виктора и назвао Ренату.

- Зашто си тако тужан? - одмах је по гласу осетила моје лоше расположење. Ретко сам га показивао. Осим тога што нисмо имали превише новца, а пред нама је било много посла и обавеза, ипак ми се чинило да све иде добрим путем. Испричао сам јој све по реду. Рекла ми је неколико топлих речи, али морала је да се врати на посао. Ја такође.

ИСУСОВА МАРИЈА

Пробудио сам се преливен хладним знојем. Рената није била код куће. Звао сам је, али није одговарала на телефонске позиве. Хођао сам

Стигао сам кући и чекао Ренату. Заспао сам. Пжемек ми је дошао у сан. Појавио се тобоже црни демон. Осмехнуо се као суманут, са неким победничким узразом на лицу и уручио ми је написану ситним, као дејим рукописом, цедуљу. Узео сам ту цедуљу и почео да читам:

Пробудио сам се преливен хладним знојем. Рената није била код куће. Звао сам је, али није одговарала на телефонске позиве. Хођао сам нервозан по соби. На крају сам отишао покуцати на Маринина врата. Отворила их је поспана.

- Марина, јеси ли видела Ренату? Није се вратила навечер?

- Проблеми у рају? Моја врата су за тебе широко отворена...

Мануо сам нестрпљив руком, а кад је Марина почела да буде насртљива, лагано сам је одгурнуо. Погледала ме је бесним погледом и затресла вратима.

Трчао сам по улици. Неони су мигали злослутно.

Утрчао сам у кафић, где је радила Рената. Пришао сам конобару који је чистио локал.

- Затварамо ...

- Тражим моју девојку, Ренату.

- А, то си ти. Недавно је била и разговарала са Самиром, али у једном тренутку била јој је мука и изашли су на свеж ваздух.

Изашао сам из кафића. Сегнуо по телефон и назвао Артура.

- Извини, што те будим, али дошло је до проблема. Тај пиздоња Самир негде је одвео Ренату и не могу је пронаћи. Дођи и помози ми

да је пронађем.

Искључио сам телефон и крену сам да трчим око кафића, провирио сам у оближње улице. Напокон сам наишао на Самирове распадајуће кола. Од стране возача није било никога. Отворио сам задња врата. Самир је скидао панталоне. Рената је била несвесна, са повученим хаљином према горе. Гаћице су лежале поред. Самир ме је приметио.

- Ја њу волим!

Заглушио сам га ударцом у главу. Тукао сам га ко суманут. Када је стигао конобар, такођер Мароканца, ударио сам га у прса из полукрета (добра школа након продужетка утакмице у околици) и вратио сам се Самиру. Напала су ме њих двојица. На сву срећу стигао је Артур и заједно смо обесхрабили Мароканце. Опет сам скочио на Самира.

- Претућеш га и затвориће те у ћузу! - Артур ме је додирно, што ме је смирило.

Обојица смо одвели Ренату у Артурово ауто и отпутовали смо у болницу.

Након неколико сати нагло сам се појавио у лекарском кабинету - разговарао сам са хиндуском госпођом дотор.

- Да ли јој је та стока нешто урадила?

- Вашој девојци су дали дрогу за силовање. Нема трага да је наступила нека пенетрација. Звала сам већ полицију у вези са овим случајем.

- Сјајно. Вољан сам поднети изјаву.

- Постоји нешто важније од тога.

- Да, да ли има нешто важнијег од тога?

- Знач?

- Рената је већ неколико седмица у другом стању.

- У другом стању? То није могуће!

- Ја сам гинеколошкиња са двадесет годишњим стажом, врло добро знам тај посао. Мало је времена за абортус...

- Абортус?! Нема никаквог абортуса! - викнуо сам. Био сам у шоку. Желео сам да негде побегнем, али не знам где.

НОВИ ЖИВОТ

Неколико дана били смо сви заједно у стану Артурове породице. Нисмо се могли вратити у наше место, Самирови земљаци су га сигурно пратили и посматрали.

- Чим добијем плату, одмах путујемо.

- За Пољску?

- Још не знамо. Сигурно ћемо морати нестати из Орлеана. Могуће је да ће Самир покушати да се освећује.

- Па онда, где ћете отпутовати? За Париз?

- Не знам о томе још ништа. Знаш, Рената је у другом стању.

- Па, честитам ти стари!

- У овој ситуацији... Имамо доста проблема...

- Али имате једно друго, то је најважније. Биће све у реду,

веруј ми!

- Нисам био уверен у то.

- Можда ипак отпутујете за Пољску... - као да је саветовала Марисја.

- Не, не могу, у дуговима сам, главу ће ми скинути, не питај ко - објаснио сам тужан.

После неколико дана скупио сам довољно храбрости да изађем из Артуровог стана и одем по своју зараду - отишао сам у Старачки дом по последњу плату, и потом до канцеларије директорице.

- Момче, па ти си добро радио. То је твој поштено зарађен новац - уручила ми је коверат.

- Само, како да се опростим са господином Виктором? Спријатељили смо се.

- Тешко је поднео смрт сина. Лоше му је.

Изненађено сам је погледао.

- Јутрос се баш лоше осећао.

Напустио сам биро и потрчао.

- А твој новац? - пратио ме њен глас.

Трчао сам пуном снагом. Баш у тренутку кад сам се тамо појавио, из Викторове собе излазио је фратар и још неки радник из администрације

- Момче, седи са мном накратко. Видиш сад да је лоше са мном ... - замолио је Виктор.

- Доћи ћете себи, биће опет све у реду.

- Време је, момче, за мене, немам куд да идем... - задремао је.

Након неколико тренутака се пробудио.

- Пжемек, узми ме за руку...

- Али...

- Не, не љути се дете. Помиримо се. Опрости старом тупану што сам се на тебе љутио. Али заиста мораш нешто променити у своме животу. Одакле ти уопште та идеја да дижеш руку на себе, то је лудост! Злоћудно момче. А где је Анђеј?

- Анђеја нема.

- Никад није ту кад је највише потребан, као и обично. На мајку се уметнуо. Али ти си ту, Пжемићу. Волиш ли ме, дете драго?

- Да, тата.

Испустио је држећи ме за руку.

Сахрана је обављена на гробљу поред Старачког дома. Господин Виктор је сахрањен међу својим колегама. Испратило га је само неколико особа. Био сам са Ренатом. Анђеј је стигао са породицом. Након погребне церемоније кренули смо са Викторовим сином до канцеларије директорице Љиљане.

„Све приватне ствари и уштеђевину наслеђује син Анђеј. Унук Матеуш колекције авиона...”

Мени је припала колекција књига. На самом врху стајао је обиман том „Књиге и ходочашћа пољског народа”.

Анђеј је на то слегнуо рамена.

- Ма боље је и то, него носити кући толику истрошену, стару хартију.

Био сам дирнут - знао сам да је та хартија веома важна с

обзиром на материјалну и нематеријалну вриједност. У гомили књига пронашао сам свој рукопис, а у њему цедуљу на којој је, са подвученим ускличником, била исписана моја успомена коју сам пронашао у Викторовој соби, а која се односи на „Књиге народа и ходочашћа...”

У Артуровом стану показао сам ову, за мене, гомилу блага Ренати.

- То је велика лова! Можемо ово продати и вратити се у Пољску! Али најважније је ово!

- А шта то?

- Препоручено писмо које је господин Виктор упутио пољском издавачу.

- Читај!

„Поштовани господине, пре неког времена потврдио сам своју спремност за издање мојих успомена. Међутим, то може мало и да сачека, јер сад молим да се упознате са стваралаштвом младог писца који вам доноси ово је моје писмо.

С изразом великог поштовања - мајор Виктор Малевич.”

Били смо обоје пресрећни. Пољубили смо се. Нежно сам је помиловао по стомаку.

У томе тренутку зазвонио је мој мобител.

- Ћао, царе - одмах сам препознао глас Кинг-Тигриса из Вроцлава. - Да можда немаш важне информације за мене? Извини, што се тек сад јављам, али ретко улазим на онај е-маил.

Упитао сам га да ли и даље жели дограбити Зиму, а он је потврдио.

Епилог

Нешто мање од годину дана био сам обучен у мантију - овај пут на улици Монте Касино у Сопоту. Опет су немачки старци убацивали кованице у кутијицу поред мојих стопала. Недалеко на клупи седела је Рената, љуљајући дечија колица и наше мало синче - Викторче.

Нисам морао да радим тај посао и на овакав начин, али урадио сам то више сентиментално, за наше француско путовање.

Након “посла” одвео сам породицу у ресторан. Успут смо прошли поред књижаре, а у излогу се видела мој првенац, књига „Нек живи слобода”.

Белешка

Збигњев Мастернак је рођен 1978. године. Пољски писац, аутор филмских сценарија, фудбалер. Лауреат многих важних награда у Пољској. Преведен на више језика. Аутор више романа. На основу неких од њих снимљени су филмови.

Препев с пољског језика Олга Лалић Кровицка
(Превеп је суфинансиран у оквиру програма
Sample Translations ©Poland)

Зоран КОПРИВИЦА

*МИТСКА И АРХЕТИПСКА СЛИКА ЦРНЕ ГОРЕ И ТАБУ ТЕМЕ У
ФИЛМОВИМА ЖИВКА НИКОЛИЋА*

Митска свијест vs логика мита

У Николићевим филмовима, једнако документарним и играним, митска свијест је свеprisутна и свепротжимајућа. Из коријена митског и немјерљиве духовне снаге коју мит еманира, код Николића проистиче све остало, укључујући и љубав према Богу и љубав као еротски чин. Нераскидива веза мита и страсти, па чак и када је ријеч о екстремно израженој теопатској страсти, која код Николића никада није експлицитно назначена, али се њено присуство ин континуу осјећа, јесте заправо његов покушај, ма како се то чинило апсурдним, ‘заустављања времена’, на начин како тај однос види Лешек Колаковски, или у једном другачијем, али Николићу веома блиском дискурсу, Рене Магрит.¹ Међутим искуствена реалност у Николићевим филмовима није одвојена дијегетичка цјелина, ентитет пер се, већ је дубоко ‘увучена’ у простор митског, тачније мит својом свеколиком присутношћу испуњава простор реалног, чулно спознатљивог. Логика картезијанске уређености која имплицира доминантно присуство елемента рационалног, код Николића је често ‘угрожена’ снажним присуством елемената алегоричког и митског. Логика мита се у Николићевој свеколикој поетици неријетко сучељава са логиком ‘емпиријске’ стварности и њеним ‘недовршеним’ датостима. То ‘недовршено’ и ‘непотпуно’ искуственог и спознајног, Николић довршава и употпуњује у једној другачијој, њему блиској стварности – простору неомеђених митских координата.

---

¹Колаковски, наиме, каже: „Митски смисао љубави одређен је двојачко: љубав увек заједнички садржи тежњу усмерену ка митски конструисаној реалности и, обрнуто, свака енергија окренута ка митском свету, уноси еротски размах.” /Лешек Колаковски: Присутност мита, Београд, 1989, стр. 66./

Мит и традиција: светковина живота и смрти – примјери:

‘Светковина’ живота у Лепоти порока: пјесма која долази из гробља и махање заставом; вјенчање у цркви: поп поје, кум изнад глава младенаца држи вијенце од цвијеће, чују се звона; сватовска пјесма за трпезом, кум је на прочељу стола, наздравља; одводе младожењу и младу, сви устају, пјевају; млада на вратима добија црни veo; у Искушавању ђавола, наздравља се домаћину, иде у прошњу, око свадбеног стола води се коло и пуца; млада се оставља ђеверу на чување: „Не снебивај се шћери, ђевер ти је исто што и брат. Он ће те чуват док ти чојек не дође.”

‘Светковина’ смрти: ритуално ‘опремање’ полазника (покојника) и опраштање од њега; тужбалица и лелек у Полазнику; црне траке на рукавима ожалошћених, изјаве саучешћа, пој свештеника и тужбалица, говор и истицање заслуга покојника, у Чуду невиђеном; клањање покојнику, пој свештеника, тужбалица и лелек, у Искушавању ђавола.

Етос и етнос

Иако се Николић није бавио фундаменталним психолошким и психоаналитичким питањима, поготову не оним окренутим у правцу дубинског исчитавања кодова личности, његови филмови се, ипак, могу посматрати и из тог угла. То се посебно односи на оне филмове у којима до изражаја долази индивидуално несвјесно, од којих се, по квантуму психичке енергије коју у себи садржи, издваја либидо.² Чини се да није потребно посебно подсјећати до ког степена је у Николићевим филмовима присутна та компонента личности. Поред индивидуално несвјесног у њима је, што је и за очекивати, присутно и колективно несвјесно, контакт с архетипом и прасликом.³ Психоаналитичар Тодор Баковић указује управо на остваривање тог контакта путем умјетности и, при том, подсјећа на Јунгову мисао да се стваралачки умјетнички процес састоји у оживљавању архетипова и њиховом транспоновању на језик садашњости неком од умјетничких

²Притом морамо имати у виду и ту важну чињеницу да је Фројд либидо означао као психичку енергију много ширу од самог сексуалног нагона, па је у складу с тим и ерос не само сексуални нагон, како се често погрешно тумачи, већ нагон живота, за разлику од његовог антипода танатоса који је нагон смрти. Типичан примјер ове Фројдове поставке проналазимо у филму Бештије у лику старог Капетана.

³По психоаналитичкој теорији индивидуално несвјесно се тумачи као језик симптома, а колективно несвјесно као језик симбола., односно праслике. Колективно несвјесно у првом реду доприноси бољем разумијевању традиције, мита, симбола, али и – што је од посебног значаја за предмет којим се бавимо – бољем разумијевању националних особености. „У свакој од тих праслика налази се дио већ проживљене људске психологије и судбине, дио патњи и уживања који се безброј пута понављао у животу наших предака...” /Тодор Баковић, Депресивни оптимизам Црногораца. Југоарт, Загреб, 1985, стр.72./

техника: музичком, литерарном, сликарском, а ми ћемо додати и филмском ‘умјетничком техником’, посебно у Николићевом случају, чију поетику у том погледу можемо сматрати егземпларном. Заправо, архетип и праслика, као облици испољавања колективно несвјесног, у Николићевој поетској фактури имају примарни значај и представљају цондитио сине *qua non* њене укупне изражајности. Укратко ћемо се задржати на основним карактеролошким и типолошким одредницама које у ‘депресивном оптимизму Црногораца’ издваја Баковић, а које, чини се, у цјелости коинцидирају са Николићевим тумачењем овог проблема, без претензија да у овом интердисциплинарном ‘сучељавању’ као доминантне и превлађујуће апострофирамо ставове било којег од ове двојице аутора који су, сваки из свог специфичног угла, допринијели разобличењу онога што је, усуђујемо се рећи, вјековима на овим просторима била ‘недоступна’ тема. Такође, нећемо одвојено указивати ни на контингентне сличности ова два, колико системски и структурално различита, толико суштински и садржајно слична, па чак и блиска приступа херменеутичког проницања у ‘тајну’ једног по свему особеног етоса. По Баковићу, наиме, Црногорци у свом карактеру имају наглашену депресивну црту, а доказ за то је, између осталог, и њено континуирано присуство у црногорској умјетности и етосу. Доказ за то је и готово сваки Николићев филм тематски окренут овом простору.⁴ Узмимо за примјер старце из Ждријела који, замишљени и одсутних погледа, врховима штапова усарају по камену. Надаље, Црногорац је тип човјека који, по Баковићу, свој живот условљава етичким нормама (Лука из Лепоте порока, они који се свађају због развалина напуштене куле у Ждријелу и Искушавању ђавола, Милутин из Народа), који је ‘мисаони мистик’ (Марко Перов, старци из Ждријела), који се упорно и грчевито држи за ‘себе бившег’ и коме су прошлост и традиција дио садашњости. (Лука из Лепоте порока, Змајевићи и Крстовићи из Искушавања ђавола). Да би превазишао сукоб архаичног и модерног, Црногорац је, истиче Баковић, морао да развија снажне облике ‘психолошке и социјалне акомодације’ (‘туристи’ у Ждријелу, Жорж из Лепота порока). „Многе карактерне особине које су у традиционалном, племенско-патријархалном начину живота представљале врлину сада већ постају кочница савременог, цивилизованог живота.”⁵ (Лука из Лепоте порока, Милутин из Народа). И, коначно, кад се на крају психологија Црногораца сасвим сагледа у контексту друштвене и историјске условљености, она, по Баковићу, има елементе апсурда (свађа око развалина напуштене куле у Ждријелу и њен фатални завршетак у Искушавању ђавола, рушење и подизање цркве у Јовани Лукиној, сукоб до истребљења двије групе сватова на језеру у Чуду невиђеном, Жоржов раскалашни живот и однос према породици коју је оставио на селу у Лепоти порока, пут у Киншасу директора Тодора у *У име народа*)

⁴Ту мислимо на документарне филмове: Траг, Ждријело, Полазник, Баук, Марко Перов, Прозор и дугометражне игре: Јована Лукина, Чудо невиђено, Лепота порока, У име народа, Искушавање ђавола.

⁵Ибид., стр.188.

Средина у коју Николић смјешта радњу већине својих филмова најчешће је патријархална и, неријетко, цивилизацијски изолована. Правно је заснована на обичајним нормама које подразумевају брачну заједницу у којој муж има апсолутну превласт. Жена је потчињена и у обавези је да се покорава мужу и извршава његова наређења. Њена 'воља' је непотпуна и садржана је у мужевљевој вољи.⁶ Такав је, дакле, био положај жене у Црној Гори све до краја деветнаестог вијека. Филмом Прозор Николић на најдоследнији начин, умјетнички поштено и увјерљиво, представља управо један такав дискриминаторни рецидив према 'жени-објекту' присутан у црногорској патријархалној традицији.⁷ Петар Стојановић указује на дубоку укоријењеност обичаја у односу на полагај жене-прељубнице и подсећа на чињеницу која потврђује, „да су се трагови приватне репресије најдуже одржали према жени, чак и онда када је државна власт стекла потпуну афирмацију.”⁸ На класичан примјер прељубе наилазимо у Николићевом филму Лепота порока. Порочна Јаглика је своје 'сагрешење' признала мужу који, противно одредбама члана 72. Даниловог законика, тољагању, злостављању или прогонству и обичајима шеријатског права који као санкцију за такав преступ предвиђају такозвану 'осакату' (кидање носа), ту казну преноси на себе, пресуђује себи заслијепљен њеном љепотом, на начин који није познат у црногорском етносу, обичајном и правном санкционисању, а који је, ето, могућ на филму. Највише из тог разлога је, чини се, овај филм био повод за многе дебате и иступе незадовољника, чувара култа и традиције, који су овај 'непримјерени' Николићев ерзац схватили као угрожавање моралног достојанства читавог једног народа, јер оружјем се, по њима, у Црној Гори рјешавало све, па је тако требало да буде и у овом случају, али не на начин како је то Николић у овом свом филму представио, да не кажемо 'пресудио'.⁹

⁶Зашто све ово помињемо? Из простог разлога што извјестилац Валтазара Богишића из седамдесетих година XIX вијека пише да је жена дужна да мужу буде „вјерна и послушна, да му почитује оца, матер, дјевера, да ради и чува /.../ да одгаја дјецу и слуша наредбу домаћинову.” (преузето из: Правни положај жене у Црној Гори у XIX вијеку. Докторска дисертација Петра Стојановића, стр.221.) Све то имамо у Николићевом 'Прозору', чак и више од тога – еклатантан примјер 'жене-објекта' у ономе што би требало да се назове брачна заједница. Муж је тај који има право на тијело и живот жене, на њену безусловну вјерност, и у случају да је затекне на дјелу прељубе, по члану 72. Даниловог законика, има право да је без било каквих санкција и правне одговорности 'лиши' живота, и не само њу већ и прељубника. У уводној секвенци Николићевог филма Лепота порока прељубник је некако умакао, али је по члану 72., на начин како он то предвиђа, кажњена жена прељубница.

⁷Тек ће се у Јовани Лукиној овај однос донекле промијенити, али у сасвим другачијем тематском оквиру понуђене приче.

⁸Ибид., стр. 227.

⁹Услиједили су напади на редитеља. Николић је морао да брани и свој и дигнитет умјетности којом се бавио и у томе је, рекли бисмо, у потпуности

Ми ћемо само подсјетити на слободу умјетничког изражавања и убрзо појаснити одакле је Николић тај мотив могао да преузме, који, уистину, није присутан у црногорском обичајном праву, што, с друге стране, ревносоним критичарима никако није давало за право да га једносмјерно тумаче.¹⁰ Но, Николић се, за разлику од многих, најчешће оних од којих је био највише нападан, никада није плашио истине, нити је, као умјетник који за своје идеје није чекао одобрење племенског 'комитета', сматрао да је истина срамота. Срамота је истину прећутати, и, заправо, то је мото свих Николићевих филмова, посебно документарних и посебно Биљега, али у нешто другачијем контексту од овог који сада разматрамо.

Обичаји, табу теме

Николић се није посебно бавио племенском идиосинкразијом, односно разликама у менталитету појединих црногорских племена, нити је проучавао њихове 'адете'. Њега је Црна Гора занимала као тоталитет, односно табу теме из њене вишевијековне прошлости присутне у форми анахронизма. Тако се у Полазнику одјећа баца у ватру у огњишту које се налази уз покојничово узглавље, што представља очигледан примјер Николићевог модификованог тумачења још једног народног обичаја и иде у прилог тврдњи да је њему превасходно био важан филмски утисак који ће одређени детаљ или поступак на гледаоца произвести. У филму Биљег тужбалица се претвара у персифлажу са пренесеним значењем, то јест нескривеном политичком конотацијом. Николић се у својим филмовима није посебно бавио ни инцестозно-едипалним контекстом, уколико изузмемо телевизијску серију Ориђинали, што недвосмислено упућује на закључак да му није била блиска ни она проблематика, нити пак емпиријска истраживања која су ишла у правцу непосредне примјене психоаналитичког обрасца на традиционалну свијест једног народа и његово колективно несвјесно. И, коначно, долазимо до спорне секвенце Николићевог филма Лепота порока, у којој јунакиња, грешна Јаглика, на главу ставља хљеб који је сама испекла и чека ударац маљем којим ће бити санкционисан њен гријех. Но, код Николића, у ситуацији идентичној оној с почетка филма, тај 'ритуал', ипак, поприма другачији драмски ток. Прво, несудителјски пресудитељ, њен муж Лука, одустаје од освете и пресудује сам себи, и друго, таква врста 'одмазде' у црногорској традицији и народном обичајном

успио.

¹⁰Већ смо указати, 'тумачећи' члан 72. Даниловог законика, и на многе друге мотиве које Николић из те исте народне традиције о којој је ријеч није преузимао, и који би, будући да су аутентични, али не и етички узвишени, на начин како их виде 'чувари части и поштења', вјероватно изазвали додатна негодовања и 'прекрајања' обичајног права, па чак и традиције једног народа, који, макар не више од осталих народа код којих је веза између племенског начина живота и савремених цивилизацијских токова успостављена преко веома кратка фазе грађанског живота, не мора да се стиди своје 'обичајне' прошлости.

праву није позната, што је изазвало бројне контроверзе, на шта смо већ указали. Међутим, етнолог Петар Влаховић је сличан мотив пронашао у једном македонском предању.¹¹ У сваком случају обичај једнако суров као и пустеновање, осаката, проклете гомиле и вађење мазије, или комично апсурдан какве су биле кувада и проклетије, а на одређени начин, и бигамија. Нама, такође, остаје да се запитамо зашто Николић ове народне обичаје, присутне у црногорској народној традицији, није уврстио у своје филмове?¹² Увјерени смо да их је познавао, као и све оно што је везано за етнолошку прошлост, обичаје и вјеровања народа у којему је поникао. И да ли је то мањи гријех од оног који му се приписује због ‘погаче’ у крупном плану на глави жене која је згријешила? Јасно је да се све то не уклапа у традиционалну слику о црногорској жени која: „Увијек изгледа као да је изашла из манастира, као монахиња.”¹³ Уосталом, она је и код Николића увијек тако изгледа, изузев у два случаја: Јована Лукина и Јаглика Лукина. Ипак, два позната народна обичаја, и један и други на крајње особен и метафоричан начин, преобликовани и узглобљени у драмски оквир приче, присутни су у два Николићева филма. Први је каменовање, Николићеве проклетије¹⁴ у филму Јована Лукина, трансформисан у каменовање и затрпавање цркве, у секвенци у којој суманут народ, али и свештеници, опсједнути демонским и рушилачким немају контролу над оним што чине. Други је крвни умир или вражда, ублажавање

¹¹Према предању о пустеновању (лапоту), наине, старци су убијани преко хљеба на глави. То је, заправо, и једина етнографска чињеница о таквом обичају забиљежена на ширем балканском простору.

¹²Нама, такође, остаје да се запитамо како би та иста културна и критичарска јавност, ‘чувари’ народних обичаја и традиционалних вриједност реаговали да је Николић којим случајем у својим филмовима ‘проговорио’ о горепомнутом обичају пустеновања (како га је у свом тематском опусу, као лапот, примјера ради, предочио Живојин Павловић), о кувади (француски цоувер – лежати на јајима, излећи), обичају да отац дјетета прије, за вријеме или након порођаја своје жене легне у постељу и умјесто ње почне да се превиија од порођајних болова, обичају који је један хрватски етнолог открио нигдје друго до у Његушима, надомак Цетиња, и о том несвакидашњем догађају извјестио у Вјеснику у сриједу штампаном 29-ог просинца 1956. Те наводе као исправне потврђују и црногорски етнологи Марко Вујачић и Ђуза Радовић. Шта би се десило да је Николић, рецимо, направио неку секвенцу о бигамији у Црној Гори, када би прва жена, нероткиња, остајала у кући у својству свекрве. Затим о такозваном вађењу мазије, познатом и као ‘рука у казан’, за шта су посебно били ‘обучени’ у црногорском племену Кучи, који се примјењивао у случајевима када се није могло утврдити ко је преступник или крадљивац, а састојао се у томе да је осумњичени морао да из прокључале воде вади усијано гвожђе; степен његове евентуалне кривице одређивао се према томе колико се опекао и да ли ће опекотине да зарасту у предвиђеном року и одагнају сумњу у његову кривицу, и још толико тога.

¹³Ријечи пјесника Борислава Јовановића о ‘ликовном’ изгледу Црногорке (преузето из: Баковић, Депресивни оптимизам Црногораца ... оп.цит., стр.163.)

¹⁴Проклете гомиле или ‘проклетије’, анатема је која се састојала у бацању камена на гомилу уз изговарање клетве, онда када се није могао пронаћи кривац за неко нечасно дјело.

крвне освете, по коме се спрјечава принцип талиона (око за око, зуб за зуб) и крвна жртва се замјењује бескрвном. Такав примјер имамо у филму Искушавање ђавола, али са неочекиваним драмским обртом.

По свему необичан ‘синематички’ приказ трансформације црногорске породице, тачније процес њеног ‘патријархално-патерналистичког’ растакања, можемо пронаћи у Николићевом филму Лепота порока у случају Жоржове породице, уколико се она уопште и може назвати ‘патерналистичком’. Гледајући Николићеве филмове са овом тематиком, можемо се увјерити да се муж и жена никада узајамно не ословљавају правим именом. Умјесто тога жена се свом мужу обраћа са: мој чо(в)јеку (Јаглика, Жоржова жена), а муж жени са: жено, или, ако би се налазио у друштву, „да простите моја жена”.¹⁵ Управо је такву ‘увреду’ жени упутио и Лука јунак Николићевог филма Јована Лукина, што је код ње изазвало отпор и, на крају, довело и до њене ‘освете’. На обичаје мужевљеве апсолутне доминације можемо наићи у још неким Николићевим филмовима, међу којима и онај да муж мора увијек, у свим ситуацијама, ићи испред жене (предњачити!), јер би се обрнута ситуација сматрала ‘срамотном’, па макар он био и ‘најгори чојек’ (Чудо Невиђено, Искушавање ђавола, Ђекна), или да јавно исказује (тачније, неискazuje!) њежност и љубазан однос према жени (Лука из Јоване Лукине, Жорж, Шоро из Чуда невиђеног). По Вукашину Пешићу, што у потпуности долази до изражаја у свим Николићевим филмовима са тематиком окренутом овом простору као својеврсном етничком спецификуму, „патријархални морал Црногораца представља сложену друштвену (био)психосоцијалну, посебно етичку појаву.”¹⁶

¹⁵Етнолог Видак Вујачић то објашњава двојачко: неком врстом стида или страха да се „не дозове” зло на онога чије се право, крштено, име изговори. Притом, што је посебно важило за младе супружника, жена није имала право да се мијеша мужу у разговор. Вујачић то поткрепљује Вуковим цитатом из његовог дјела ‘Црна Гора и Бока Которска’: „Млади човјек и жена не смију ништа једно с другим говорити пред другим људима, јер би то било непристојно”. /Видак Вујачић, Трансформација патријархалне породице у Црној Гори. Слово Љубве, Београд, 1977, стр. 60-61./

¹⁶Вукашин Пешић: Патријархални морал Црногораца. Унирекс, Подгорица, 1996, стр.259.

Драгослав ГРАОЧАНКИЋ

ПРОМЕНА ГЛАВНОГ ОЛИМПИЈСКОГ ПРАВИЛА

*(Гостовање Загребачког казалишта младих на Великој сцени
Народног позоришта у Београду, 23. 1. 2018; Иван Видић: НОЋНИ
ЖИВОТ; режија: Паоло Мађели)*

Вероватно ни гостовање ХНК у Београду не би изазвало веће занимање публике! Можда би ХНК привукао више угледника, па не би било довољно места за све оне који су недавно препунили гледалиште Народног позоришта.

Уосталом, Паоло Мађели је стари познаник Београда. Читаву деценију је као редитељ Народног позоришта показивао своју редитељску магију - и друштвени ангажман.

Овога пута допао му је у руке текст Ивана Видића о данашњем времену: и овде, и тамо, и на целој планети, о људској диригованој и монструозно изазиваној општој раздружености и свему ономе што из тога следи: о изнуђеној политичкој пасивности, заправо екскомуникацији, о њеним погубним последицама на глобалном плану – и о више-мање несагледаној, злочиначки пројектованој судбини човечанства.

Пред драмским смо делом које напушта овештале матрице позоришног текста и говора, чак и оног лажно иновираног, који и даље истрајава у немоћи да данашњег човека прене и изазове његову жељу да крене путем активног учесника не само свог живота, победника у бици за властито достојанство, благостање и срећу.

Ова представа открива позоришну сцену као једну од најважнијих и најзапуштенијих друштвених и политичких трибина - у најизворнијем смислу. Ову позоришну и политичку трибину не занимају глобалне метафоре и симболи који алибијски „спасавају душу» њихових аутора, артифицијелне, појединачне или сАлдиране, филозофиране поруке, заобилазна и суптилна наравоученија и науци, чије одгонетање изазивају академска, софистицирана, естетска, естетска и противуречна тумачења.

Присуствујемо Новом позоришту, новом типу театра који робусно освешћује, чији гледалац прогледава и увиђа да му је као

човеку, грађанину, академику, рачуновођи или тесару - друштвени и политички положај увек инфериоран, без обзира на улогу коју мисли да у животу игра.

За овакав човеков положај промишљено се и организовано побринуо Систем, без обзира на његову идеолошку оријентацију, социјалне и економске програме, степен цивилизованости, хумане експесе који закратко прикривају његову генералну и једину намену да организује живот тако да своју надулогу, интересе и опстајање најбоље заштити.

Али, и у највредијем заносу супротстављања Систему, заправо Злу, које брине само о репродукцији своје мондијалне моћи, у тренуцима када је надохват победе или бар успостављања правичнијих правила игре, човек свој врућ субверзивни кромпир додацује најближем саборцу, а овај га још брже прослеђује даље.

Међутим, такви кукавички поступци освешћују! Довољно је што показују да су човекови капацитети жртвовања и истрајавања недовољно увежбани.

Је ли то једина мана те, друге стране?! Све и да није, није на одмет, ако се она, за почетак, сведе на мању меру.

Пред нама је позориште које преузима улогу трга, политичког састанка, завереничке шпиље, говорнице, митинга, конгреса, агитације, плаката - свег оног реквизитарија који је упркос својим легитимним и демократским коренима постао компромитован, без обзира је ли у рукама једне или друге стране! Компромитована је заправо политика, друштвени разговор, говор сам, сам човек!

Нужна је реанимација свих ових чинилаца!

Има ли данашња цивилизација за тај подухват довољно претекле снаге и услова да победи саму себе?!

Али, један од услова: освајање нове политичке трибине, испуњен је! Том новом садржају, иако несвикнуто на њ, позориште удахњује својим опробаним раскошним и незаменљивим средствима - живот, и чини се да он сада постаје реалнији него у збиљи.

Почињу да делују њихова необзнањена компатибилност и синергија, показује се да је вечити баук позоришта, политика - његов нужни и природни део, његов двојник, чак једнојајчани близанац!

Флоскуле, писане и неписане заповести о њиховој нужној раздружености постају хипокризијске, урнебесно смешне (откривате да им је корен у перфидној и наопакој аналогiji о одвојености цркве од државе - протураној кроз подсвест и најпрогресивнијег дела човечанства); личе те флоскуле на сулуде секташке доктрине о нужној раздвојености мушкарца од жене.

Може ли се позориште чешљати док политика замеће пожар или катаклизму?!

Било какав одговор на ово питање јесте политички. Одговор на свако питање постаје политички.

Ова представа као да је у дослуху са првим, можда најкраћим и најмоћнијим српским мотивационим слоганом, који је изговорио кнез Михаило Обреновић III, без којег не би било Народног позоришта у Београду.

Нама треба реанимирана политика! Суочени са овим круцијалним и револуционарним ставом, сугестивно сценски подупртим, заборавите на прецизну и маштовиту игру њених, претежно млађаних тумача, на њихов невероватан дар за гротескно, парадоксално и реалистично, на лаку и чаробну редитељску руку Паола Мађелија, на једноставна и ефектна сценска решења - на све оне који су допринели да ова представа и њена револуција засени и њих саме.

Гледате револуцију уживо - и њене прве жртве!

Шта тек рећи о укупном врхунском отеатаривању овако озбиљног, устаничког дискурса, за наше прилике напосе иновативног, који целу ствар, као и свака револуција, окреће на главу, заправо поставља на ноге (иако су његови сценски тумачи често у стоју на рукама).

Из тог стоја нас подсећају да јесмо у позоришту, али да гледамо политику, и то не ону доктринарну, литераризовану, научно промишљену, или ону одвећ знану, виђену, која наопако влада нашим животима (макар обитавали у мишијим рупама) - него ону каква она мора бити.

Гледамо политику изнутра, оданде где никад нисмо привирили. Гледамо њен директни, позоришни пренос, који нас намах учини прозорљивим, способним да видимо своју и њену црну будућност, ако будемо само гледали.

Одједном нам позориште постаје место где нам је често ускраћиван могући живот, па смо помишљали да он мора ићи онако како је записано.

Сетимо се да нам је у таквом позоришту углавном било угодно, а да су по изласку из њега, намах настајале неугодности. Мађелијево и Видићево Ново позориште се за замену места ових емоција страсно залаже.

Политика не може без позоришта у себи - она то вешто крије. Позориште наших загребачких гостију политиком у себи се поноси! Присећате се док учествујете у овој сценској револуцији, заричући се да ћете врућ кромпир убудуће бар дуже задржати у својој руци, заборављеног или готово одбаченог израза, чија је садржина, међутим, нарочито у позоришној пракси одавно и свугде васкрсла: ларпурлартузам.

Знате да сте од тога шта он означава, још у време његовог јавног каменовања, много научили, али његов садржај већ предуго показује већини човечанства бесмисленост, нарочито кад се нађете, на пример, на зеленој пијаци, или којој другој, рецимо оној црној, коју зову тржиште рада.

Београд, 24. 1. 2018.

Владимир ЗУБАЦ

МАЛА ИСТОРИЈА ГРАДА И ЉУДИ У ФОТОГРАФИЈАМА

Владимир Зубац, Лиманац, карловачки ђак, медијски стручњак и вечити заљубљеник у покретне слике и телевизијску продукцију, добитник више награда за фотографију, растући уз оца познатог песника Перу Зупца, имао је прилике да на више десетина хиљада фотографија запише стваралаштво сликара, песника, писаца. Мала историја града и људи у фотографијама.

*Аутор фотографије
Наташа Зубац*

Владимир за љубав према гледању света кроз објектив криви оца Перу.

– Као млад новинар, главни и одговорни уредник „Индекса”, а касније и „Поља”, потом и као сарадник „Експрес политике” и других југословенских листова... отац је осим писаљке имао и писаћу машину, магнетофон, диктафон и неколико фото-апарата. С две-три године највише сам волео да типкам по писаћој машини. Повремено сам петљао око његовом магнетофона или диктафона. Међутим, чим ми се указала прилика, када сам могао прићи његовом „Зениту”, прича је била завршена. Све остало је пало у други план – сећа се Владимир.

Пошто је стално био уз оца, одмалена је био у друштву уметника.

– Кућа нам је увек била пуна уметника из целе Југославије. Отац ме је често водио на путовања и до јогурт револуције и политичких промена крајем осамдесетих био сам сведок стотина

културних догађаја, од честих очевих и Микиних гостовања по целој Југославији, преко изложби и каснијих ТВ снимања. Дивно је било путовати по Југославији и слушати Мику Антића, Десанку Максимовић, Миру Алечковић, Душка Трифуновића, многе наше најпознатије књижевнике. Бити гост у бројним градовима, бити примљен онако како данас само политичаре примају, прво пријем у општини, онда обилазак фабрика и после програм. Бројне сам привилегије имао. Мика ми је 1973. године посветио једну песму, зове се „Живели прекосутра“, по њој је касније настала и књига – објашњава Владимир.

Владимир је одрастао на Тврђави у друштву Жике Мишкова, Миће Михајловића, Бошка Петровића, Љубомира Денковића, Мише Недељковића, Мике Антића, Слободана Бодулића, Драгољуба и Наде Ацић... Почетак Владимирове фотографске каријере могао би се повезати са његовим боравком у Мостару, давне 1978. године.

– Моја чувена и веома значајна фотографија настала је на једном поетском пропутовању с оцем по екс-Југославији. Били смо на Златибору, потом у Сарајеву, Невесињу и Мостару, где смо се видели и Душком Трифуновићем. Снимио сам оца и Душка испред мостарског моста по прилично тмурном времену. На ту сам фотографију потпуно заборавио, пошто је отац тада једини примерак послао Душку у Сарајево. Тек 1993. када се Душко доселио у Нови Сад и почео да ради са мном на ТВНС, замолио ме, да му је поново направим. Била му је веома драга, причао ми је како је годинама стајала на његовом столу и увек је другима говорио: „Ово смо Пера и ја док смо били живи“.

Душко Трифуновић и Пера Зубац

На телевизији је проводио много времена, прво одлазећи с оцем, а касније се и запослио. Још 1975. године лепио је рестлове филмских трака у монтажи и тако „правио“ своје филмове.

Од једне или неколико фотографија с неког снимања можемо данас направити целу емисију. Рецимо, када смо били у Прагу на филмском фестивалу 1996. године, редитељ Пеђа Бабовић разговарао је са светски познатим глумцима и редитељима, као што су Макс фон Сидоу, Јиржи Менцл, Анђеј Вајда или Лордан Зафрановић, и сем што сам по професионалној дужности морао да органитујем разговор с њима, ја сам их фотографисао док разговарају, што је драгоцен документ – каже Владимир.

*(Делови објављеног текста ауторке
Марије Магдалене Идеи Трифуновић
преузети су из магазина „НС репортер“)*

Макс фон Сиоду и Предраг Бабовић

праг објектива - Владимир ЗУБАЦ

СВЕТЛОПИСИ ВЛАДИМИРА ЗУПЦА

...Досетљив дух Владимира Зубца узглобио се у разнолике карактере. Његов поглед иде у саму суштину. Фотографије на њима откривају богатство света око нас. Понекад су ти људи загледи у разговор, а много чешиће замишљени у својој професији. Владимир Зубац није оптерећен разним утицајима на фотографију као уметничку дисциплину. Он фотографију поима ефектно. Баш тако његови фото-портрети делују на око посматрача. Психолошке одсјаје фотографисаних људи снажно доживљавамо. Композиција је чврста и чиста. Наравно у првом плану је човечије лице, увек занимљиво за многострука посматрања. У спектру људских особина и боја испред нас се налази галерија „образа”. Окупљени су људи у зениту своје каријере, у заласку, и они што су на самом почетку. Тако природно груписани приказују другачије продоре погледа, разнородне етудијазме и радости због животног пута који су одабрали...

У клеидоскопима прошлости можемо пронаћи иницијалну потребу Владимира Зупца за сликом – фотографисаном, опаженом у окриљу реалности или наново виђеном. Потом, како се године и настале фотографије нижу, од црно белих, документарних и животних, па све до данашњих „сликарских“, у заједници са небројеним фотографијама слика, цртежа и акварела које је начинио, можемо осетити тежњу да се настало сједини са фотографисаним, да му се на тај начин колико је могуће удахну квалитети ликовног и уграде у сопствени визуелни израз.

Мр Данило Вуксановић

Владимир Зубац је остварио једно од оних путовања на којима наоко ништа не очекујемо, а свакојака чуда нам се, у нашем виду и привиду, дешавају. У походе напем ликовном свету, нашој јединственој личној карти, треба поћи баш онако, како је то Владимир учинио: без предрасуда, без патетике, без монтираног, припремљеног дрила, Владимир је стигао... до сенке оних профила којих ће се сећати они што долазе, усредно и полетно.

Др Драшко Ређеп

Пеђа БАБОВИЋ

ВЛАДИМИР ЗУБАЦ
(скица за портрет)

Видео је и поделио с нама
Лакоћа је привилегија и дар
Авенија светла против свих тама
Дефиле драгуља и мала реч – чар
Извор из ког тече магија
Магија која је дугог тока
Идеја која просечност убија
Река која се излива из ока.

Звезда једна – именом Пењалица
Удахнула је свој пуни сјај
Бацила зрак – вео на крила свих птица
А лет онда за циљ никад нема крај
Циљ је летети и бити Такав и Тај.

Владимир Зубац – аутор Мића Михајловић

траг објектива - Владимир ЗУБАЦ

Будимир ДУБАК

ИСТОРИЈА И СУМАТРАИЗАМ У ПОЕЗИЈИ АНДРИЈЕ РАДУЛОВИЋА

„Видео сам да нико не иде куда хоће
и приметио сам везе, до сад непосматране.”
Милош Црњански

Прије готово четврт вијека Андрија Радуловић је објавио прву књигу пјесама „Поглед с моста“. Рецензирао сам тај рукопис и препоручио га за штампу с дубоким увјерењем да у нашу књижевност улази једно ново име. На срећу, нисам се преварио. Сам наслов пјесничког првијенца Радуловићевог симболички је најавио тежњу овог, тада младог, пјесника да означи мост као своју стајну тачку. Мост међу генерацијским обалама, међу књижевним поступцима, међу културама и пјесничким традицијама. Он је, на свом првом поетском искораку, усвојио аксиом модерног пјесништва, који је Т. С. Елиот формулисао у свом знаменитом есеју „Традиција и индивидуални таленат“.

Кључна премиса Елиотовог есеја садржана је у реченицама: „Традиција је ствар која има много шири значај. Она се не може наследити. А ако вам је потребна морате је стећи великим трудом. Она на првом месту обухвата осећање историје за које безмало, можемо рећи да је неопходно сваком оном ко би хтео да буде песник и после своје 25 године; а то осећање историје укључује запажање не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости; осећање историје присиљава човека да не пише прожет до сржи само својом генерацијом, већ са осећањем да читава европска литература почев од Хомера, и у оквиру ње читава литература његове сопствене земље, истовремено егзистирају и истовремено сачињавају један поредак“.

Сваком наредном пјесничком књигом Андрија Радуловић се потврђивао као истакнути представник новијег таласа српске поезије.

За ову прилику осврнућемо се на три парадигматске књиге Андрије Радуловића: „Снијежна азбука“ (2007); „Звоно“ (2008) и „Бијела пчела Волта Витмена“ (2015).

Модеран у изразу, тематски разноврстан и радознао, а

истовремено, на један особен начин, везан за традицију и историју свог народа, Андрија Радуловић у својим пјесмама оживљава давно минуле догађаје и људе. За ту пјесничку реконструкцију користи разноврсне инструменте. Осим што се ослања на писану историју, он обилато призива у помоћ сопствене успомене. Слика свијета, која је остала у дјетињим очима и меморији, у овим пјесмама добија уобличену форму, чији градивни материјал је сачињен од пажљиво изабраних ријечи, из дубоког бунара српског језика.

Пјесме у књизи „Снијежна азбука“ стога су и својеврсни портрети пјесникових предака, древних ратника, мудраца и носилаца моралних начела. Као рам за те „портрете“ служи конкретан историјски контекст, обogaћен фантастичним митолошким сликама. Истовремено функционишу двије реалности: једна стварна и друга имагинарна. Управо стога Радуловићева поезија зрачи неком љепотом „магичног реализма“. Митолошка бића, попут вјештица и вампира, појављују се на овој поетској позорници, као да су стварна и жива.

Посебан лајт-мотив у цијелој поезији Андрије Радуловића чине руске теме. Ту опсесију проф. др. Владимир Секулић формулише синтагмом „словенска трагика“.

Већ у уводној пјесми „Снијежна азбука“, по којој је књига и насловљена, изјесни, необични учитељ, Вук Милошев, знао је готово наизуст Гогоља, Чехова, Достојевског...

Двије пјесме нарочито освјетљавају те дубинске споне нашег пјесника са Русијом. У пјесми „Балерина“ каже:

„Руска балерина Ана Т.
заклела се да ће срушити
зору на Арбату“

Појављују се златне куполе Кремља и чује се звук балалајке. Видимо Ивана Грозног. И маглу над Москвом, у којој је пјесник изгубљен као лабуд, такође видимо.

Али, до краја експлицитно, пјеснички субјект нам разоткрива природу тих веза. У пјесми „Траг“ он слика путника за Русију, који носи „вино земљу иконе“. Враћајући се у завичај он отуда доноси то исто, приде „тамјан и свето уље“, као и понеку књигу. Баш као што су наши древни путници и ходочасници у матушку Русију, чинили.

Међутим, тај однос се не исцрпљује на нивоу индивидуалне љубави према нашој земаљској, православној заштитници и помоћници, већ се уздиже до универзалне, небеске висине.

Пјесник у завршној строфи каже:

„Као да у тој размјени живој
Тражим потврду неку невидљиву
Лице Христово“

Неуништава је та љубав у Христу. Пјесник Андрија Радуловић, исписујући „Снијежну азбуку“, трага за Спаситељем.

Нарочито је књига „Звоно“ прожета „осјећањем историје“, и то

историје која је трагична, како на колективном, тако и на породичном и индивидуалном плану. То је својеврсни мозаик, који пјесник открива, прије свега, у темељима сопствене породичне историје и судбине, да би га ширио на удаљене просторе планетарне географије.

Позвали смо се на Елиотову синтагму „осјећање историје“ као на доминантну одредницу поезије Андрије Радуловића. Али то осјећање је осјенчено оним Унамуновим трагичним осјећањем живота. Све је у овој поезији мука, страдање, људски и надљудски подвиг, на путу очувања душе, части и вјере.

Све је у знаку чежње за Богом. Тако и „Храст / Што га живио кнез Радуле / Зазвони ко руска црква“. И гдје цркве нема, ондје звони храст као запис, као свето дрво, као живи бадњак.

Пјесник, свједочећи о судбинама својим стварних јунака, уводи их у царство поезије. Прото-попу Јоку је петрахил стигао из кијевске Лавре. Као да је изашао из Његошеве поезије: „Стизао је у Јерушалим / А сањао Гору Атонску / Ње из гроба расте лоза“.

Сан о Светој Гори је архетипски сан о васељенској Црној Гори, гдје је чудотворна лоза Немањина клицом заметнула.

Свака поетска цјелина у књизи „Звоно“ представља фрагмент, који добија пуни смисао и значење тек у склопу цјелине. На тој земаљској мапи удаљени топоними се додирују, баш као што се и вјекови премошћују и сажимају у један непролазни трен. Такво сажимање простора и времена могуће је остварити само у сну, и истинској поезији. Спајају се Комови и Проклетије с Чевом и Котором. Црква Светога Луке и цар Душан. Ту су Ријека Црнојевића и Обод, гдје „Апостолски засија ћирилица“. Историја се згушњава, као у каквом шкртом пјесничком регистру; заједно и уједно су Ловћен и кнез Владимир и Косара, Јелена Балшић и неименовани Свети Сава, који:

„Штапом помјера брда и планине
Отвара изворе
И с браћом вуковима збори“

У том историјском ковитлацу мијешају се времена и јунаци. Ваља осветити Кнеза, али се не смије никад учинити све што некога западне. Морални кодекс је закон, који чува наша неуништива етика, утемељена на страху Божијем. Баш како у својим „Примјерима чојства и јунаштва“ упућује Марко Миљанов, ратник прије свега мора да буде човјек. И коњ таквог ратника је митски, неустрашив и чудесан: „За прси челик зубима ваташе / И под пламена копита равнаше / Све око себе / Уз само такви рз“.

Последњи стих понављамо како бисмо га издвојили као мелодијску новину у нашој савременој поезији: „Уз само такви рз“. Затварање ове звучне елипсе, почетним уз и завршним рз, ствара чудеснију звучну слику коња, од оне коју има као физичка појава.

Стари Иваш се спрема да иде „на шанчеве скадарске“. Хоће да помогне залудним витезовима, који су остали на Бардањолу и Тарабошу. Видимо и наше убоге куће, које су обожене, и имају „оцак

отворени“, и „библиотеке“ сачињене од једне књиге – Светога Писма. Ту су паметар Сула Радов, видовњак Мато Глушац, Чубро Чојковић, илити Сима Милутиновић Сарајлија, војвода Лука Ерцеговачки, поп Ристо, Пеко, Јоле, Милош, Новица...

Поезији не приличи да нашироко распреда и препричава. Стихови су већма налик на жишке, које суну с огњишта, у ноћ. Или су попут свитаца у љетњој помрчини. Знају да се претворе у муњу од ријечи.

У књизи „Звоно“ најновија историја је и најтрагичнија, јер је најмање људска и витешка. Она је сва у знаку братске трагедије. Та наша несрећна историја личи на јаме безнанице, у којима су заједно поломљене кости и крстови, са спаљеним светим књигама. Та станишта безгробне војске, која вапе за свјетлошћу, истином и поменом, застрашујућа су слика наших неокајаних грехова и служења оцу лажи.

Суморно је и страшно доба о којем пјесник Андрија Радуловић свједочи:

„Први метак испалићу у Бога
И почеше крвави откоси
Међу браћом“

Упркос свему, „Звоно“ Андрије Радуловића позива на саборност, праштање и исцељење братских рана, како нам историја не би била само залудно страдање и пропадање у амбисе јама безданица.

У најновијој књизи „Бијела пчела Волта Витмена“ Андрија Радуловић самим насловом упућује читаоца на траг, који би ваљало да прати у разумијевању његове поезије. Ако су „бијеле пчеле“ у нашем народу далеки потомци, онда је ово Радуловићево упућивање на једног од родоначелника модерне свјетске поезије, америчког пјесника Волта Витмена, сасвим јасна аутодетекција. Наиме, наш пјесник исказује тежњу да се прибродји великом, планетарном братству по перу, које не познаје географске, историјске, језичке, или било које баријере и границе. Цијела књига је у знаку те отворености, кроз синтезу традиционалног и модерног, локалног и универзалног.

Као на шаховској табли, комбинације и могућности су непредвидљиве и неисцрпне. У пјесми „Шах на Дунаву“ срећу се Свети Марко и „Сирена са грудима / као трешње код Црњанског“. На тој суматраистичкој пловидби кроз историју пјеснички субјект призива слике и не зна: „Бјеше ли то лађа / Или луна / Бјеше ли град / Или бијели вук / Бјеше ли пјесма / Или жена“.

Асоцијативна поетска игра не одвија се стихијно, већ слиједи унутрашње везе међу сликама, које се склапају у мозаичку цјелину. У пјесми „Бицикло“ видимо оца како иде у Гимназију, на њемачком бициклу, на којем су дојахали шлемови: „Од којих је један / Постао лустер / У старој кући“. Градација иронијског погледа на историју те симболе нацизма своди на употребне предмете. Пјесник, кад упали свијетло шлема – лустера, замишља „узвратну посјету“ Германији, на оном истом велосипеду, како би у Берлину попио пиво. Превазилажење

трауматског искуства историје Радуловић остварује путем поезије, која језиком ироније дјелује терапеутски.

Срба Игњатовић пише: „На своме путу – обгрљујући далеке и завичајне просторе Радуловић је ходочасник с попутником. У његов лирски завежљај стали су стари Грци и Букефал, Едгар Алан По, Витмен и Џугашвили, Леонардо и „Икар из Црне Горе“, владика који „није љубио ланце“, Сократ, Црњански, Керкегор, Достојевски, Брехт, Попа, Борхес, млади Хармс, Чаплин, Лучијан Блага, Манделштам, Кафка... и још читав низ именованих и неименованих међаша“.

У пјесми, по којој је књига насловљена „Бијела пчела Волта Витмена“, Андрија Радуловић као припадник роја тих пчела (а пчела у народном вјеровању оличава људску душу), чезне за светињом. Препознајемо манастир Острог, у ком: „Догађају се чуда / И људска душа / Не вене / Баш као и у поезији / Плакала је бијела пчела / Волта Витмена“.

Надгеографију и надјезичност пјесник види као сами простор слободе, безграничности и вјечности. Примјер тих поетичких принципа је и пјесма „Икар поново“. Пјесник вели: „У мојим стиховима / Дишу пространства“... „Тијесно ми је / У измишљеним језицима / Граматикама и геометријама“.

Поезија и пјесник су у самом средишту Радуловићевог свијета. Визијом митолошког једнорога (у истоименој пјесми) аутор одређује ту позицију ствараоца. Цитирамо је у цјелини: „Изађе / На бијели студенац / Кад је мјесец млад / И сви се сјате / Али га види / Само онај / Које лијека нема / Који пјесме пише“.

Универзални исказ о „неизлечивости“ пјесника, тог својеврсног тумача, свједока и биљежника историје и људске судбине, као да сажима Радуловићево поимање смисла и моћи поезије. Једнорог, који је видљив само за пјеснике, потврђује њихово позвање и статус непризнатих законодаваца свијета.

Поезија Андрије Радуловића управо свједочи о тој мисији поезије и пјесника у свијету. Она трага за тајним везама, које су, како каже Милош Црњански, „досад непосматране“.

Зденка ВАЛЕНТ Белић

ПОЕЗИЈА ЗОРАНА ЂЕРИЋА НА СЛОВАЧКОМ ЈЕЗИКУ

(Зоран Ђерић: *Новé девінске елѣгие*.

Братислава: Културно – литерарна академија, 2017. 141 стр.)

Зоран Ђерић (1960) спада у еминентне савремене српске песнике средње генерације, која је ушла у књижевност почетком 80. година а за коју је типична изразита модерност чак радикалност књижевног изразА. Књижевна критика их назива писцима „ломљења језика“. То је критичка и ангажована генерација, а ове особине су се испољиле кроз паралелно бављење више књижевних жанрова: поезијом и критиком или прозом и критиком, итд. Активним учешћем у књижевном животу и сарадњом са књижевним часописима, даље вођењем и уређивањем у издавачким кућама изградили су се у етаблиране представнике ове генерације. Сем бројних књижевних награда ова генерација, а посебно Зоран Ђерић, као њен водећи представник, заузима важне позиције у књижевном животу, најпре у прошлости у Југославији, сада у Србији. Од 90. године се ова генерација назива постмодернистичка пошто усваја правила нове поетике: цитатност, иронију, фрагментарност, као и избегавање дословности, баналности, упадљивости и песничких слика.

Ђерић је песник, чија свака нова песничка књига јесте пројекат, промишљен већ од наслова, т.ј. од прве до последње песме као целина, а не као случајно сакупљене поједине песме. За рецепцију његове поезије важан је наслов књиге, зато што је наслов код овог песника глобална метафора која у себи садржи значење целе књиге, али и поједине циклусе и распоред песама, који додатно компликује али и објашњава њено значење. У називу збирке песама *Новé девінске елѣгие* налазе се две алузије – на Рилкеове *Девинске елѣгие* (на његов вечно незадовољан меланхоличан дух) и на братиславску тврђаву Ђевин, у подножју које је насловна поема на Божић 2007. године и настала. Уједно Ђерићев манифестациони тон за словачког читаоца добија конотације штуровске заклетве на тврђави Ђевин, када је заједно са групом ватрених романтичких песника одлучио са посвети свој живот вишим стварима. Управо ове две особине: контемплативна

меланхоличност и занесеност за више културне циљеве јесу основне одлике, како професионалне тако и личне, нарави овог песника.

Ђерићова поезија је суплетивна и комплексна и „не отвара“ се на прво читање или слушање. Ехо ове поезије не престаје у тренутку када се прочита последњи стих, него траје дуго. За њено разумевање потребна је контекстуалност, не само вербални, него и невербални знакови. Овај песник је изразито теоретски поткован, алузиван на светску књижевност, али и на уметничко наслеђе уопште. Лично, па чак ни оно национално, код њега није приоритет, него универзално, које надраста свет свакодневнице који је заслужио да се човек вине изнад њега, да лебди изнад града као облак – далеко и нестварно, племенито и недодирљиво, док се не обруши на глави као облак, или метафорично у облику стихова.

Усмерење на постмодерну још не значи и одрицање традиционалних вредности – напротив, посредством своје поезије Зоран Ђерић превреднује традицију, како српску - од византиског времена све до данашњег, тако и светску, барем када је реч о поезији, али ова се превреднује, ставља се у контекст савремености, значења која би могла да има овде и сада.

Поезија Зорана Ђерића уврштена је у све важне антологије савремене српске поезије у Србији и иностранству. Превођена је на енглески, француски, руски, пољски, мађарски, бугарски, словенски, македонски, румунски а сада и на словачки језик. Као песник учествовао је на бројним међународним песничким фестивалима у Русији, Пољској, Мађарској, Бугарској и Србији. Био је један од учесника Конгреса словачких писаца у Тренчинским Теплицама 2016. године.

За стваралштво Зорана Ђерића типична је и у оквирима српске поезије оригинална песничка форма, која се у виду акростиха, у ком се налази српска азбука од слова А до Ш, имитира форма средњовековне азбучне молитве. То је јако надовезивање на заједничко словачко-српско старословенско наслеђе. Садржај ових песама међутим изразито превреднује ово наслеђе а у томе и јесте ауторов највећи допринос српској, словачкој и светској књижевности.

Песме из циклуса *Чарнок* представљају антологију азбучних завичајних молитви, како их сам песник назива, оне су његов завет завичају, чије се келтско име налази у називу. Ове песме обрађују теме, као што су: дом, бездомност, изгубљеност, љубриште, природа, књижевност и сл.

Строга задатост форме не спутава писца у постмодерном поигравању асоцијацијама, којима богато инспирише своју песничку вештину. Мада су повремено римовани, стихови најчешће имају изломљено форму прозне модулације, али поетичке интонације и

одређене танкоћудне мелодичности, која како се чини кореспондира са фином разиграношћу духа. Повремено у њима евоцира одређену барокну тонираност и недокучивост језика ушушкану у тајанственој метафором као у шифрованом коду.

Уверљив изабор песама представљају одговор овог српског песника на однос према прошлости, као и према садашњости и будућности, дискретно њима подвлачи кључне особине ове поезије, коју метафорички аутор приказује као искуствено блато просејано кроз густо сито читаоца српског поетског писма у савремено доба. Ове песме су вешт и суптилан одговор интелектуалца, уједно и светског путника, који је наследио (пост)модерно поетско искуство претапања слика и искуства, али које дискретно указује на импресију као кључни датум у аутобиографији и уметности уопште.

У ову песничку збирку уврштано је 35 песама из три збирке: *Аз бо виде, Блато* и *Чарнок*. Збирка је подељена на осам целина. У првом делу *Рукојемник (Талац)* песник нас обазриво и са осећањем уводи у свој свет, који ће добити пун волумен у следећих шест целина – *Там (Тамо)*, *Помедзи (Између)*, *Интермеззо (Интермецо)*, *Репетиције (Репетиције)*, *Чарнок*, *Аж потом (Тек онда)*. У последњем делу названом *Ту (Ту)* објављени су интерпретативни текстови. О поезији Зорана Ђерића писале су водеће критичарке Драгана В. Тодоресков и Лидија Мустеданагић. Стихове су на словачки језик преводили песник Марин Пребуђила и уредница часописа *Нову живот* и професионални преводилац Зденка Валент Белић. Књига је илустрована уметничким фотографијама словачког војвођанског писца и ликовног уметника Мише Смишека. Објавила ју је Културно–књижевна агенција из Братиславе као своје прво издање. Промовисана је на братиславском сајму књига *Библиотека 2017* а крајем фебруара имаће и своју новосадску промоцију у Матици српској у Новом Саду.

Песничка књига *Новé девінске елэгие* је прва књијига овог аутора на словачком језику. Надамо се да ће се словачки читаоци ускоро једнако обрадовати његовим стручним и теоријским било књижевно-критичким или театролошким књигама.

Душан СТОЈКОВИЋ

СИГНАЛИСТ ТУМАЧИ СИГНАЛИЗАМ

(Илија Бакић, *Читање сигнала*, Еверест Медиа, Београд, Међународна културна мрежа „Пројекат Растко“, Београд, 2017)

Као педесет седма књига библиотеке „Сигнал“ појавила се књига *Читање сигнала* Илије Бакића у којој је познати сигналистички писац збрао све своје критичке текстове у којима је писао о делима припадника покрета којем и сам припада. У њој је тридесет девет прилога насталих у интервалу од 1997. до 2017. године. Најпре су били штампани у неколиким часописима и новинама: *Сигналу*, *Градини*, *Књижевности*, *Савременику*, *Летопису Матице српске*, *Корацима*, *Повељи*, *Књижевној речи*, *Књижевним новинама*, *Руковети*, *Овдје*, новосадском *Дневнику*, *Борби*, *Кварталу*, *Беорами*, *Књижевној речи*, *Књижевном алманаху 2*, *Орбису*, *Знаку Сагите*, у зборницима: *Сигнализам и дело Мирољуба Тодоровића* (2014), *Столеће сигнализма* (2014) и *Магија сигнализма* (2016), као и на сајтовима. Може се приметити неколико ствари. Најпре, Илија Бакић је упорно, стрпљиво и зналачки протумачио готово све значајно што се, када је о књигама реч, збило на сигналистичкој сцени. Потом, „освојио“ је најразличитија гласила у којима је био у прилици да о тумаченим књигама изнесе свој суд и тако допринео ширењу увида у оно што сигнализам ствара и у оно што је овај покрет успео релевантно да оствари. Коначно, на самом почетку своје критичке активности, могуће, Бакић је био активнији (касније се пуном паром посветио свом литерарном стваралаштву које је у самом врху српског сигнализма и тада је пажљиво пробирао књиге о којима ће писати с намером да издвоји оне које донесе промене или очигледно потврђују остварене вредности унутар покрета чији су део).

Књигу отварају три уводна текста који су посвећени сигнализму уопште а не појединачним остварењима.

Први је заједнички текст Илије Бакића и Звонка Сарића „Лаким кораком у свим смеровима“ (2000). Једно време ова двојица писаца су наступали и као сигналистички тандем и плод таквог

њиховог деловања су: збирка визуалија *Желите ли да бесплатно летите?* (1997) и есејистичка књига *Преко границе миленијума: сигнализам – изазов преступа* (2005). Поменути текст је критички сгедо двојице тада младих писаца (већ остварених у сигнализму) у којем они, између осталог, пишу и следеће, заузимајући у радикалном сигнализму сасвим радикалну позицију: „Сигналиста не жмури пред стварношћу“ (стр. 10); „Уметник није Бог. / Поезија је Бог. Поезија сме све“ (11); „Сигнализам не слави митоманске култове. Одбацујемо мит о Уметнику“ (11); „Сигналистичка поезија мора да изазива менталне шокове, вриску, занемелост“ (11); „Мора се копати у језику. Дубоко. Не окрећемо се од социјалне стварности“ (11); „Стих не треба да дочарава слику већ да слика буде. Не дочаравати покрет већ то бити“ (11); „Занима нас уметничка пракса која изазива интерактивне реакције“ (12); „Нека у песми паралелно стоје исте речи различитих језика (српског и папуанског...) ...“ (12); „Где се може ићи ван смислености? У немушто, ономотопеју, механицизам понављања – што све личи, и јесте музика. / Или остати на ивици и дубити апсурдизам и окимороне.“ (12) Уз то, одбацује се аутоцензура, призива лудизам, заговара експеримент и мултимедијална поезија, очекује и тражи стварање сигналистичког језика. Пред нама је, једном речи, манифестни текст који је описао оно што је у сигнализму остварено, пооштрио пут којим би сигнализам требало убудуће да се креће и оцртао „смерове“ (да ли све?) тог будућег кретања. Бакић је овде прибележено примењивао и у својим литерарним остварењима. Чинио је то и Сарић док се није прикључио породици *бивших* сигналиста.

Други, насловљен „Сигнали 21. века“ (2005), има поднаслов „лични поглед“ и јесте управо то када је сигнализам у питању. Лично, међутим, ако се заговара оно што је тачно, делимице јесте, или убрзо – успехом покрета о којем се пише – постаје, опште. Бакић, тако, пише како ниједна авангарда није масовна појава и како дела која она ствара нужно наилазе најпре на свеопште неразумевање и отпор који се, понекад, но не и увек, временом круне. Додаје: „Авангардни покрети отуда су интелектуално-духовно-генерацијски покрети који се распадају како сама генерација стасава и, потом, одлази са стваралачко-животне сцене.“ (16) Набраја „рецепте“ којима се могу послужити уметници када стварању уметничких дела приступе [мимезис, „продубљени“ мимезис, необавезно пародирање, карикирање, или чак спрдање, грађење измаштаних светова, апстрактна уметност, сомнабулизам или „мешање свега поменутог“ итд, итд. (в. 22–23)] Бележи: „Али, може се поставити један принцип, управо онај на којем се заснива читав напор Сигнализма и сигналиста: одашиљање порука у етар и пријем оних које су послали други, без обавеза, са много добре воље (латинске 'bona fides'), без признавања априорних ауторитета и коначних образаца мишљења и стварања.“ (23–24)

Трећи, „Елементи научне фантастике у поезији сцијентизма“ (1997), говори о једном сегменту сигнализма задржавајући се на првим збиркама Мирољуба Тодоровића, поемама *Планета* и *Путовање у*

Звездалију, у којима „песник успева да нарацију сведе на најмању меру и да је ‘субјективно’ обоји, то јест, да уместо пуког набрајања све догађаје представи из визууре путника“ (31), и књизи-плакату *Није за њежне* Слободана Вукановића. Обојица песника својим делима актуализују питање где су границе поезије, односно шта поезија јесте а шта није, доказујући како „сцијентизам је несумњиво продор у сам корен поезије“. (34)

Есеј „Читање сигнала (Сигнализам Мирољуба Тодоровића)“ (2013) појаво се у зборнику *Сигнализам и дело Мирољуба Тодоровића* (2014) који је штампала Библиотека града Београда пошто је годину дана раније била уприличила скуп / округли сто, први на којем се искључиво говорило о стваралаштву вође сигнализма. Бакић је свој текст написао на основу ранијих својих критичких сагледавања појединих Тодоровићевих остварења и понудио нам целовит увид у његову поетику и његово књижевно дело. Песник веома често своје књиге гради као особен спој текстуалног и визуелног. Тако се бришу међе које су у прошлости раздвајале две уметности: књижевност и сликарство. Бакић пише о визуелној, гестуалној и текстуалној поезији Тодоровићевој, свестан тога да у њима постоје многобројне спојнице / преплети. „Међугранична“ форма текстуалне уметности / „фрагментарно-композициона“ (38), је она коју представљају „књиге састављене од цитата, сентенци, минијатура и фрагмената, теоријских поставки и циљева“. (37–38) Посебно је богат језик Тодоровићевих књига. Писац преузима језик (и симболе, формуле) појединих наука, такође и новинарски, посвећујући посебну пажњу „непристојном“, шатровачком. У визуелним песмама слика је очувана а тајанственост унесе слова, најчешће сечена, налик на клинасто писмо, тако да се смисао „не може са потпуном извесношћу докучити“. (39) Тодоровић прибегава лудизму. Остварује значајне резултате у реди-мејд поезији. Његова шатровачка поезија и проза постају својеврсна „језичка завера“. (42) *Пуцањ у говно* је „убедљива књига која плени врцавошћу каламбура и интелигентних досетки чија провокативност дотиче универзалне дилеме“. (46) Субверзивна је због хумора, цинизма, ироније, искошеног погледа на свет око себе, одбацивања свих приоритета и ауторитета, планетарности, разиграног лудизма... Толики је хало ефекат њене субверзивности да нашу пажњу готово искључиво привлачи реч *говно* у наслову, а да се притом готово нимало не замислимо над пучњем у нешто / некога. Не припадају правој авангарди Тодоровићеве збирке препуне архаизама: *Белоушка попије кишницу*, *Девичанска Византија*, *Видов дан*, *Звездана мистрија*, *Гори говор*, *Златно руно*, *Љубавник непогоде*. У њима је доминантан митолошки, анимистички, хришћански доживљај света. Посебно је, међутим, иновативна књига *Торба од врбовог прућа* у коју се ризомски улази кроз најразличитије тачке и која је пуна сваковрсног срастања / спајања дела међу којима се, као нова уметничка форма, указују „слике приче“. (50) Бакић закључује како, условно, „целокупно се Тодоровићево досадашње стваралаштво може сматрати искушавањем и слављењем моћи језика“. (55)

У Читању сигнала, очекивано, највише је приказа Тодоровићевих књига. Има их тринаест: „Трагање за новим хоризонтима“ (1997) о Жеђи граматологије, „Нова пионирка трагања“ (1997) о Испљувку олује, „Дивљи језик“ (1999) о Електричној столици¹, „Рушење света и језика“ (2001) о Рецепт за запаљење јетре², „Говно је неуништиво“ (2004) о Пуцњу у говно, „Из друштвеног језичког подземља“ (2007) о шатро причама Дошетало ми у уво³, „Авангарда у традицији“ (2010) о Љубавнику непогоде, „Језичка завера и око ње“ (2010) о шатро роману Боли ме блајбингер⁴, „Безвремени универзум“ (2010) о Глади за неизговорљивим, „Постојана субверзија“ (2011) о Торби од врбовог прућа, „Ка синтези сигналистичког лика уметности“ (2012) о Језику и неизрецивом⁵, „Упесмљавање (сировог) језичког материјала“ (2015) о Пандориној кутији и „Песнички сигнали у будућности“ о Тодоровићевој и српској научнофантастичној поезији (2015).

У тексту „Веродостојно тумачење“ (1999) Илија Бакић је протумачио студију У тамни знаци 2 Миодрага Мркића која се позабавила Пуцњем у говно, учинивши то толико успешно да се „његов темпераментни текст чини саставним делом поеме јер ураста у њу продубљујући је“. (95)

У тексту „Огледи о сигнализму Љубише Јоцића“ (2001) Бакић даје приказ постхумно штампане (приредио ју је Живан

¹Ево Бакића: „Хумор који избија из свих стихова, базиран на апсурду, сарказму, карикатуралном и гротескном, афирмација је хомо луденса способног да се прилагоди и превазиђе окружење али и болна слутња његовог крика у трену последње искре самосвести. Том се хумору можемо предавати без задршке но и без наде у помиловање.“ (137)

²Закључни параграф приказа гласи: „`Дошетало ми у уво` Мирољуба Тодоровића могуће је читати као немонтирани извештај с лица места, сирови материјал забележен на улици, социо-психолошку студију и доказ како ниско се може пасти на друштвеној лествици; истовремено ова књига је сведочанство о неукротивости, отпорности језика који се не може укалупити јер је слободан и величанствено диваљ.“ (146)

³Закључни параграф приказа гласи: „`Дошетало ми у уво` Мирољуба Тодоровића могуће је читати као немонтирани извештај с лица места, сирови материјал забележен на улици, социо-психолошку студију и доказ како ниско се може пасти на друштвеној лествици; истовремено ова књига је сведочанство о неукротивости, отпорности језика који се не може укалупити јер је слободан и величанствено диваљ.“ (146)

⁴Бакић установљава у роману присутну везу између шатровачке „деформације“ језика и гротескности колажа: „... као што шатровачки покушава да препозна и у речи претопи свет око себе тако су и колажи (уткани у текст) комбинација гротескне фотографије која готово редовно ниче из хаотичног тла слова односно њихових делова. Процес стварања новог на темељима старог није могао бити очигледнији.“ (156)

⁵Највећу могућу похвалу Тодоровићевим есејистичким муњограмима налазимо у следећој Бакићевој реченици: „Многе од сентенција задивљују дубином понижања у посматрану појаву али и својом поетском елеганцијом; у њима се интелектуално, поетско и естетско спајају у целину која превазилази снагу и вредност својих чинилаца, постајући можда и пример идеала коме ће Наука и Уметност тежити у Новом Миленијуму.“ (174)

Живковић) Јоцићеве есејистичке књиге. Похваливши писца, који се у зрелим годинама изузетно активно најавангарднијем савременом покрету прикључио, има само једну замерку: „... вероватно због материјалистичко-просветитељског задатка / мисије коју види у Сигнализму, Јоцић... недовољно помиње 'лудистичку' страну Авангарде“. (65)

Из прве генерације сигналаста Бакић се позабавио стваралаштвом једног и написао аналитички есеј „Научнофантастична поезија Слободана Вукановића“ (2000) у којој је сагледао читав његов дотадашњи (сигналистички) опус.

„Приче за нове медије и векове“ (2006) су приказ књиге *Вашар WWW прича* апартног сигналасте Миливоја Анђелковића, „Авангардне авантуре“ (2013) приказ двеју збирки: *Симетрије, спонтано нарушене* Дарка Доневог и *Вирус. Језгро. Икона* Оливера Милијића, „Сусрети са натприродним“ (2011) романа *Мануфактура Г* Адријана Сарајлије, „Откривање простора поезије“ (2012) песничке збирке *Балкан Балтик* Душана Видаковића, „Према слободи стварања и доживљаја“ (2004) докторске дисертације *Авангарда, неоавангарда и сигнализам* Миливоја Павловића, а „Трептајни снимак сигналазма“ збирке есеја *Легитимација за сигнализам* (2016) Јелене Марићевић, која белодано потврђује да је сигнализам у њој „добио новог, виспреног и надахнутог тумача/ствараоца“. (205)

Бакић је приказао и четири сигналастичка зборника. „У сусрет новим изазовима“ (2002) је о *Сигналастичкој утопији*, „Преко границе миленијума“ (2003) о *Сигнализму – уметности трећег миленијума*, „Сигнали у свим временима“ (2007) о *Времену Сигналазма*, а „Демон и фантом авангарде или слободе“ (2008) о *Демону Сигналазма*.

Звонко Сарић је добио четири текста: „У општем језику. Визуалије Звонка Сарића“ (2001), „Вратоломни стихо-слалом“ (2002) о књизи *Шињел до сванућа*, „У клопкама лажних стварности“ (2003) о *Хватачу душе* и „О рецептима за стизање у рај“ (2005) о *Неонском завртњу*. Из првог издавања следећу опаску: „овај ефекат црно-беле слике познат је и из црно-белих филмова који и данас изазивају, својом дистанцираношћу у односу на стварност, другачије доживљавање онога што је на екрану јер је све што се види 'онеобичено'“. (69) У књизи *Неонски завртањ* њен писац демонстрира „лепршавост акробате“. (199)

По броју прилога њему посвећеним, поред Тодоровића, од Сарића једино је присутнији Слободан Шкеровић чије се име често и иначе са Бакићевим доводи у везу јер се обојица баве научнофантастичном сигналастичком и поезијом и прозом и сматрају најзначајнијим сигналастима друге генерације. Шкеровићевим делима посвећено је пет приказа: „Између планета и митова“ (2005) о *Индигу*⁶,

⁶Бакић, између осталог, пише: „Тако је свака песма обојена другачије, с другачијим гласом који је чини посебном, способном да стоји сама као независна целина...“ (109), односно: „... Слободан Шкеровић се открива као песник интригантних тема и интересовања и поетског нерва који је способан да у себе уклопи и минуциозну прецизност и широке потезе и чисти емотивни лиризам и разиграни интелектуализам“. (109)

„Страствени есеји“ (2008) о *Химери или Боргу*⁷, „Поигравање прозом и стварностима“ (2013) о *Шаманијади*, „Враголасто врцаво врдање“ (2014) о *Тамној страни силе*⁸ и „Брутално несуптилно“ (2016) о песничкој збирци *Дроздови у паклу*.

Читањем сигнала Илија Бакић се доказао као поуздани тумач неоавангардног сигнализма. Можемо само пожелити да се не умори и да праћењем сигналистичких активности продужи да се бави.

Слободан Кузманов Куза

⁷Бакић примећује: „На моменте се Шкеровићеви текстови о реалном и виртуелном, поезији и прози, текстовима политике и економије, издижу изнад окриља есеја и достижу висине поезије.“ (112)

⁸Бакић овако окончава свој приказ Шкеровићева романа: „У коначном сагледавању ‘Тамна страна силе’ се представља ка ванредно ваљано – а апартно – дело текуће прозне продукције, у којем су спојени елементи научнофантастичног жанра, њихово пародирање, филозофски дијалози (као ‘изговор’ за многе есејистичке излете), језичке бравуре те хуморно интониран отворени поглед на ‘лик ствари које долазе’.“ (121)

Стеван ТОНТИЋ

ЗАПИС О ПОЕЗИЈИ МИРОСЛАВА АЛЕКСИЋА
(Мирослав Алексић: *Оскудно време*, Прометеј, Нови Сад 2016)

Поезија Мирослава Алексића (1960) израстала је – у периоду дужем од три деценије - колико из непосредних чулних опажаја и промишљања животне стварности, толико и из инспиративних саговорничких призива пјесника, мислилаца и умјетника из минулих стољећа, почев од Хомера, Лао Цеа, наше народне поезије, Сервантеса и Хелдерлина па до неких савременика и пјесничких другова. Она је дакле у исти мах, и подједнако, језички умјетнички израз сопствених суочења са животом и свијетом датог простора и времена, али и већ посредованог стваралачког искуства (палимпсести!) које пјесници попут Алексића одувјек налазе код претходника, да га изнова рефлектирају, прерађују и потом дијеле са својим читаоцима. У тој „двојности“ извора или иницијалних ситуација настанка пјесме нема ничег противрјечног или извјештаченог – њоме се само указује на комплексност пјесничког чина и позива. И када нам се једно пјесничко дјело учини потпуно самониклим и самодовољним, попут затворене монаде, такав утисак можда је заснован само на чињеници да још нисмо открили његове прикривене интертекстуалне везе.

Књигом *Оскудно време* (с изабраним и новим пјесмама) Мирослав Алексић уврстио се – бар за мене, и помало неочекивано – у врло респектабилне савремене српске пјеснике. И свакако међу најбоље у својој генерацији. Истичем то с нескривеним задовољством након читања овог дјела, у којем је аутор сабрао оно највриједније из трију (тек трију!) претходно објављених збирки, додавши им више нових пјесама (циклус „Палимпсести“). А кажем и неочекивано, зато што се Алексић необично дуго (преко двадесет година) није оглашавао новом књигом стихова (о разлозима можемо само да нагађамо), и што га, за све то вријеме, нисам био у прилици да читам. Ако се, дакле, трагом Хелдерлина, и Алексић питао „чему пјесници у оскудно вријеме“, читалац његове поезије неће морати да то чини. Бар док чита, док пролази кроз празничне часове поетске имажинације. Осјетиће да поезија има и данас шта да нам саопшти, оскудном или обесмишљеном времену упркос. То би предан читалац могао да закључи послје лектире већег броја Алексићевих пјесама.

Ево мог списка оних које би по много чему (не тражи се „цела лепа“ песма) могле добити епитет врло добрих, па и одличних или изванредних: „Бели корални гребен“, „Узнем метлицу – пометем собицу“, „Изгубљена ода“, „Кад једном све постане лако“, „Грчки дуван“, „Попик или чуг“, „У синагоги“, „Тако пише“, „Како сам се родио“, „Савет“, „Певач привида“, „Палимпсести“, „Песма“, „ На млечном путу“, „Између две јаве“, „Тај трен“, „Док не дође по нас“, „Бицикл“, „Апокалипса“. А успјели стихови откривају се и у другим пјесмама у којима, дакако, има и мање занимљивих мјеста.

Алексић почесто пјева о феномену саме ријечи и о самој пјесми. Притом, за разлику од многих других, никад није патетично самољубив, вербално разметљив, досадан ни баналан. Тако он на једном мјесту каже: „нађи у себи речи које с прага изговорене / могу у врту росу с руже да стресу“. А кад му је „бабица певачица“ (на другом мјесту) „пупак речима свезала“, каже да је тада „угледао речи којима ходам / и речи којима јабуке берем.“ Што се пак феномена пјесме тиче – „песма мора да се појави онако / како је Биљана Шупутова улазила у библиотеку / с неком врстом притајеног праска / и да исто тако саопшти шта има / ин медиас рес без обзира на контекст / у њој мора да буде све истовремено / и нестварно и могуће“ („Песма“). Пјесник је овдје (бар мени) непознату особу по имену Биљана Шупутова увео у пјесму попут метеора или звијезде репатице. Њен улазак у библиотеку учинио је сензацијом.

Према пјесми „Кад једном све постане лако“, постоји нешто од чега „душа светли“ :

*Па кад се са лица спере магла,
мрак из очију, дрезга из срца,
нека бар једна песма остане чиста.
а већ видим како ми од ње душа светли.*

Такве су и неке друге слике из других пјесама: „Млечни пут је заковитлана сперма у дугој ноћи, / тамној као полеђина огледала.“

Посебно ме очарала пјесма „Тај трен“. Пјесник се најприје пита „Како је изгледао тај трен“, па након неколико стихова развија средишње слике о мистерију тога трена, мистерију везаном – за шта би друго? – за вјечно заводљиву појаву жене:

*Да ли је то био рез у оскудном времену
или размак у једноличном простору
Тек та је жена с тамним наочарима
прошла кроз баишту једне кафане
окрећући се заводљиво
према старим странама света
и осврћући се да види
да ли се то пролеће вуче за њом
као крајеви венчанице
И онда је застала пажљиво
као да не пробуди дете
Чини ми се да је то био тај трен*

Простор и вријеме помињу се и у пјесми „Бицикл“. У њој су оживљене и двије стварне особе – пјесници Љубиша Јоцић и Брана Петровић. То је пјесма која би се могла наћи у свакој ваљаној антологији савременог српског пјесништва. Уз низ маштовитих призора с растуреним бициклом (кад се, по тврдњи самог Петровића, услед „невероватне брзине“ сам простор „закривио“, а вријеме се „зауставило“), пјесма садржи и дискретну хуморну ноту, сагласну с именима и ликовима поменутих пјесника. Јоцић и Петровић сигурно би се и на оном свијету осјетили веома почашћеним кад би им Алексић или неко други доставио ову пјесму. Ваљало би покушати. Јер између овог и оног свијета сигурно постоје тајни канали поезије.

Здравко Мандић

Ранко ПАВЛОВИЋ

ЉУБАВ ПОД СЛАПОМ СВЈЕТЛОСТИ

(Илија Шаула: *Булевар светлости*, друго, допуњено издање, „Алма“, Београд, 2017)

Књига Илије Шауле *Булевар светлости* слична је огњишту наред неке давне куће у његовом завичају, на Кордуну: царнеш неком мишљу разбуктали огањ, дотакнеш радозналошћу распаљени угарак, ужарену облицу усјечену у грабику изнад крчевине на којој је прадјед засијао први усјев кукуруза, а према баци, отвору на крову, сукне облак варница и распрши се небеским плаветнилом. Она је „појилиште љубави“ под слапом свјетлости, лирско ткање у коме се поезија у прози и чиста проза боре за превласт, а та „борба“, на радост читаоца, исијава упечатљивим сликама и дубоким, али ненаметљивим и непретенциозним мислима, у којима се, у генетском коду, уочава и предачка мудрост људи сраслих с природом, као с мајком чијим млијеком се хране и својим поштовањем, протканим љубаљу, подижу јој неразрушив споменик.

Ауторова запитаност пред животом подарила је ову књигу. „Промисли о животу“, како је то осјетио и сам аутор, једини је поднаслов који читаоцу може послужити као кључ за улазак у чудесни свијет мисли, бистрих као потоци на Кордуну, у чијим вировима је Шаула гледао плаветнило неба и у њему тражио одговоре на питања која су за њим, чобанчетом пред овцама, скакутала као разиграни јагањци.

Свјетлост је, закључује читалац проничући у мисли које с лирском подлогом испуњавају овај Шаулин „молитвеник“, оно суштаство за којим трагају филозофи. Од ње су саткане наше мисли, она је призма кроз коју се преламају наша сјећања, она је та нит по којој, од Постања, човјек тек блесне трептајем који му је досуђен у вјечности, од ње смо и ми саздани. Свјетлост је у нама и ми смо у њој, она нас окружује, по њој се расплињујемо, њоме се хранимо и опијамо, без ње нас не би ни било. И светлости је потребна храна, и она је налази у љубави, више у оној коју ми другима подарујемо него коју други нама узвраћају.

траг ишчитавања

Између сна и јаве, стварног и фантазмагоричног, нема никакве друге границе осим наше мисли која може бити и онострана и онострана. Такав закључак се намеће послје читања многих записа у овој књизи, а своју потврду посебно налази у сцени када налазник новчаника сустиже човјека који га је изгубио и – гле! – у њему репознаје себе. Није ли то одраз наше сталне запитаности ко смо, одакле долазимо у куда идемо, није ли исказивање потребе за самоспознавањем? Јесмо ли истовремено у бићу оног који пита и оног од кога очекујемо одговор? Или смо на тој танкој линији која раздваја (или спаја) свијет са земаљским обиљежјима и његов одраз у огледалу неког паралелног свијета који се стално врзма између наше свијести и подсвијести?

Човјек је, индиректно нам поручује Илија Шаула, ништа друго него мисао („једна мисао се скотрља низбрдицом свести“). А мисли суживе, „можемо их привремено зауставити, али их не можемо сасвим прекинути. Оне су свеприсутне у вакууму између маште, јаве и сна“, закључује писац. Окренут суштинским егзистенцијалним питањима, Шаула стално трага за смислом живота и нашим кратким боравама у бесконачности. „Живот је кратак ал' дуго траје“, пише он на једном мјесту, да би на другом додао: „И ма колико био добар, човек се још увек није жив извукао из живота.“ На то се, некако сама по себи, надовезује и ова његова мисао: „Неки људи живе само један корак, али тим једним кораком прелазе у вечност.“ Тешко је заобићи и сљедећу сентенцу: „Живот је тајна за коју је боље да је неоткривена, јер да је откривена, овај човек данашњице би већ давно уништио клицу човечанства.“ И, о животу када је ријеч, коначно један мисаоно-лирски одговор у коме се тврди да „... ништа на свету није толико танано, а толико моћно као живот“.

Свијет је у нашој свијести, а она, свијест, ризница је свега што желимо и што можемо да постигнемо, поручује Шаула читаоцу који ће, сасвим сигурно, кад заврши с читањем Булевара светлости поново, ко зна колико пута, посегнути за овом књигом, осјећајући да су ауторова мудрост и животно искуство заправо и његови, чатачеви. А гдје су границе свијести? Много даље од оног мјеста за које мислимо да је граничник. Размишљајући о томе, аутор поручује да „требауметидоћидокрајности и продужити“.

Танана су и врло смислена и Шаулина размишљања о човјеку који је, по њему, „громада радости која пролази кроз искушења у којима даје себе и троши се, само се у љубави дели и радост се обнавља“. Ако је и сам, човјек је у великом друштву, ако има себе, има и све оно што му је потребно за смислен живот. И у мноштву, он је јединка. Сами се рађамо и сами умиремо, а заједница је институција коју стварају идеје и дјела, што колективна свијест прихвата. Човјек мора имати своју свијест, самосвијест, она му је штит и путоказ. Мора имати и своју тајну, јер она је – „еликсирвечности“, како промишља овај лирик замишљен над смислом живота, запитан над мноштвом „неисказаних мисли, и то баш истинитих, које никад не васкрсну“.

Размишља Шаула и над актуелним друштвеним и политичким питањима, над судбином Босне, на примјер. Њена судбина

је, „судбинатривука, степског, динарског и анадолског. Да завија сваки на својој планини и да се њуше, боре и мире и да завијају један са другим и један на другом свако у својој забити, али под истим вуковилајетом. Тражећи кључ, губимо браву!“

За промишљање свијета Илија Шаула је пронашао кључ и није изгубио браву. То је врло добро осјетила рецензент и писац аналитичког поговора, књижевница Милица Јефтимјевић Лилић, која је, између осталог, написала: „Књигу под називом *Булевар светлости* чине прозни лирски записи, приче, фантазмагорије, цртице, коментари и осврти на неке појаве у којима се кроз наравију, а некад и у есејистичком маниру, некад колоквијално говори о веома различитим темама.“

Такве су Промисли о животу Илије Шауле, кога је једна „олуја“ цивилизације (?) с краја двадесетог вијека са родног Кордуна одувала на далеку Флориду.

Петар Мојак

Бранкица ЖИВКОВИЋ

ДЕЦА НА МАРГИНИ

(Градимиr Стојковић: *Чардак без земље, без неба*,
Центар за културу Рашка, 2017)

*Деца нипошто нису блажена. Она су способна да осећају многе
сукобе, растрзаност и патњу.*
Херман Хесе

Један од најпознатијих српских писаца за децу и младе, Градимиr Стојковић, рођен је у Мраморку 1947. године. Писао је романе, поезију, приповетке, добитник је многих награда и признања. Најчувенији је по романима за децу о Хајдуку (деветокњижје: Хајдук у Београду, Хајдук против ветрењача, Хајдук са друге стране, Хајдук на Дунаву, Хајдук чува домовину, Хајдук остаје хајдук, Хајдук у четири слике, Хајдук из Београда, Хајдук по Хималаји). Његови познати романи су и: Све моје глупости, Желим, Копао сам дубок зденац и многи други.

Иако је Стојковић најпознатији по романима, најновија његова књига јесте збирка песама „Чардак без земље, без неба“, објављена у Рашкој. Како Раша Попов каже у рецензији: „И, најзад, ево опет у рукама држимо књигу Градимирових песама. Он је и почео као песник“. Дакле, Попов је подвукао значај повратка Стојковића као песника и назначио да он није само прозаиста.

Новом збирком Стојковић жели да нам представи нешто сасвим другачије, нешто што не личи на његов досадашњи рад. Скупио је лично искуство које има у боравку са децом избеглицама (био је сарадник UNICEF-а и OXFAM-а у периоду 1993–1994. године, саставио је програм за децу „Хајде да се играмо“ и са оформљеним екипама радио на томе да се тој деци бар мало улепша детињство) и дао нам је једну истиниту књигу, пуну бола и патње деце са којима се сусретао.

Збирка „Чардак без земље, без неба“ подељена је на четири целине: „Шта ти пада на памет“, „Оно што нећу да кажем“, „Мој календар“ и „Дан за даном“. Свака од ових целина бави се одређеним темама које подупиру мотиви (не)хуманости, а све у циљу приказивања

дечјег света који није нимало наиван, како бисмо рекли да један дечји свет и треба да буде. У њему би требало да буду присутни игра, радост, весеље, ане брига, сузе и патња. Стојковићева својеврсна елесија бави се управо овом другом страном.

Прва целина „Шта ти пада на памет“ као основну тему има свет избеглица, и то деце-избеглица, са којима се, како је већ назначено, песник лично сретао и покушавао да им бар мало улепша тужну реалност.

У овом првом делу збирке преплићу се, као и у остатку, хуманост и нехуманост, варирајући из песме у песму. Мали дечји свет избеглица, деце која су самим тим појмом којим се називају већ нехумано окарактерисана, на неки начин и дискриминисана, овде нам се приказује у свом том реалном светлу. Ова деца бивају скрајнута на маргину нашег друштва.

Тако у песми „Стоперке“ наилазимо на девојчице (опет тај појам иде уз њих, прати их као сенка: избеглице) подсећају на озбиљне људе који имају неку муку па само ћуте, као да су неми јер их муче разне црне мисли. Поставља се питање: да ли би деца требало да буду таква, а не причљива и насмејана? Баш то питање је и овде примарно:

*„Шта сте ви,
старице или девојчице?“
А оне: „Не, ми смо...
из кампа.... избеглице...“*

У овој песми самим тим што су девојчице „из кампа избеглице“ објашњава се то какве су постале и у шта се претворило њихово детињство. Мотив старице супротстављен је мотиву девојчице и тај антагонизам нам дочарава слику деце која су прерано остарела.

Главни јунак песме „Чиме се бави Петрова глава“, дечак, који је избеглица, поставља питање:

*Да ли ће за ручак
избеглице
бар једном да добију
кобасице?*

Петар је дете којем је живот одузео миран дом и топлу храну на столу. Он жели да једном добије за јело и нешто лепше. Скроман је, не тражи ништа посебно: бар једном да добије кобасице. Док читамо ову песму, као да видимо празан сто и гладно дете које прима само неке остатке. Можемо поставити питање: Да ли могу деца која имају све: срећно детињство, родитеље поред себе, игру, храну на столу сваког дана, да разумеју ову другу која су ускраћена и за основне животне потребе?

Свако дете има право на љубав. Дечје године остављају дивне успомене на прве љубави, али и на прве љубавне патње. Све то је саставни део одрастања. Да ли деца-избеглице имају иста права? Хоће ли их друга деца прихватити? Хоће ли хуманост овде бити на делу или ће место бити уступљено дискриминацији, неразумевању? „Киша над Дивљаном“ песма је у којој се подвлачи да су та напаћена децанижа врста, да не смеју да се мешају са вишом, „обичном“ децом.

Када се дете жељно љубави обрати другог детету (у овом случају Самир се обраћа Сањи) и искаже му своја осећања, добија одговор:

Шта ти пада на памет?

Па ти си – избеглица!

Овде видимо да, иако си дете, треба да порастеш до тога да разумеш да су сва деца једнака, да не сме бити суровог раздвајања на социјалној основи. Дете мора да схвати да свако има право на иста осећања, право да их искаже и да добије одговор. Мало хуманости и лепог понашања које се носи из куће није наодмет. Дакле, родитељи морају утицати на децу: она сама теже ће научити. Родитељи дају пример, а деца га следе. Тако се неће дешавати да деца која пате добијајући овакве одговоре још више продубљују већ постојећу дубоку патњу.

Есенцијално питање постављено је у песми „Преносим питања“ и гласи:

Због чега су и деца избеглице?

Сада се враћамо негде на почетак анализе овог дела збирке, несрећном називу деца-избеглице. Зашто то просто нису само деца, као и сва друга? Додавањем одреднице „избеглице“ приближавамо појам, објашњавамо да то нису обична деца, већ другачија, на неки начин изопштена.

Након првог дела у којем се бави избеглицама и њиховом патњом, Стојковић не затвара круг, иде даље: отвара питање друге деце која су исто дискриминисана на себи својствен начин, такође су на маргини. Реч је о деци разведених родитеља. Како она проводе своје детињство, да ли су срећна и испуњена као деца која имају комплетан дом, оба родитеља? Назив овог дела гласи: „Оно што нећу да кажем“.

Песма „Мама не воли тату“ представља вапај детета да родитељи буду хуманипрема њему, да га схвате јер све што оно жели јесте кућа за све њих заједно:

Ја правим кућу и верујем

да је за маму, тату и мене...

А никоме ништа не значе

те моје куће, црвене и зелене!

Дете је повређено, његова основна права су нарушена. Оно жели један дом, нежели да се сели од једног родитеља до другог. Али, нико га не чује. Родитељи су превише заокупљени личним проблемима и несугласицама. Дете бива разочарано тиме што се труди, покушава да их споји под један кров, а његов глас се не рачуна, нико и не жели да га саслуша.

„Субота поподне“ (тако је и назив песме), дан када би требало да сви буду заједно код куће, а дете чијасвест још увек не може да перципира реалност са надом се пита:

Да ли ће једном све ово да прође?

Шта може бити мост између два родитеља која су се растала? Дете! „Малорадосна песма“ осликава трачак наде детета да може да изнова споји тренутно неспојиво:

*Како је леп, не можете знати,
онај тренутак кад маму ухватим
једном руком, а другу пружам тати!*

Тај тренутак о којем је овде реч детету значи највише. Бар тада су му родитељи заједно, макар само тако преко њега. У дејим очима блесне нада да ће све бити исто као пре, да ће стара срећа да се врати.

У песми „За лаку ноћ“ дете покушава да реалност пренесе у свет немогућег, у раван нечег што се просто није десило. Одрицање је овде начин да се избори са тугом која га обузима:

*Ми нисмо раздвојени!
То нам се само чини...*

Трећи део збирке под насловом „Мој календар“ бави се још једном на неки начин маргинализованом групом деце. Овај део конструисан је тако да прати живот једног сиромашног дечака кроз дванаест песама, дванаест месеци у години. Какав је његов живот ако живи само са мајком и баком, ако једва састављају крај с крајем?

Тема сиромаштва осликана је мотивима нехуманости, патње, туге, поимања да си различит од других самим тим што немаш новац: средство које раздваја људе на два слоја, на виши и нижи (ова подела постоји и код деце-избеглица, као и код деце разведених родитеља, као што смо већ видели). И сиромашна деца живе на својеврсној маргини.

Дечак скоро сваког месеца у години има проблем, поготово у зимским месецима. Тако у песми „Јануар“ каже:

*И знам да ћу и сутра, као и данас,
да будем смрзнут и гладан!*

Фебруар је месец који је такође карактеристичан јер је тада веома хладно, деци су неопходне зимске ципеле:

*Правим се болестан, не смем да признам
да немам за снег зимску обућу.
(„Фебруар“)*

Дечак из овог циклуса не мисли само на себе, њега мучи то што му је сестрица болесна. На рођендан, он једино жели (песма „Март“):

Нек буде топло, да оздрави сека!

Лето је једино позитивно за дечака. Тада може да стекне слику како је равноправан са другима, како се подигао на онај „виши“ ниво. Бар тада му не треба зимска обућа коју мајка није могла да му приушти. О томе нам сведочи песма „Јул“:

*Ја бос, около сви други боси,
куд год погледам – сви се изули.
Овде сам истински једнак са свима.
Што није цела година – јули...*

Последњи, четврти део књиге „Чардак без земље, без неба“, бави се неким општим темама, свакодневном реалношћу. У прва три дела била су заступљена деца из одређеног друштвеног миљеа (избеглице, деца разведених родитеља, сиромаси), а овде имамо и децу у рату, у тешкој свакодневици, децу са проблематичним родитељима, оне у поправном дому, али и из посебне маргинализоване групе

(Роми). Назив овог циклуса је „Дан за даном“.

Песма „Никада неће моћи“ (са напоменом да је настала када је срушен Жежељев мост у НАТО бомбардовању 1999. године) карактеристична је по детињем односу према рату:

*Ниједном бомбом нити ракетом
никада неће моћи да сруше
радост живота, невину игру
и осмех чисте, детиње душе.*

Деца се увек играју, па и рату. Нису свесна озбиљности ситуације, већ се по улицама, подрумима, ливадама играју рата, глуме „домаће, наше“ и „непријатеље, туђе“. Та дечја, наивна игра никада неће нестати, као ни дечји осмеси који је прате. То ништа не може уништити, чак ни рат.

„Поскупљење“ нам говори о обичним стварима које су недоступне родитељима, а деца то примећују. Дакле, и они су схватили тешку реалност са којом се суочавају тата и мама. Деца тада постављају наивна, али озбиљна питања:

*– Све је поскупело дозлабога!
кукао један тата.*

*А када ће једном – питао га син –
да поскупи и твоја плата?*

Навели смо да се у овом последњем делу збирке Стојковић осврће и на децу са проблематичним родитељима. Тако у песми „Мој матори једноноги“ отац који је изгубио ногу у рату такође је:

*Заменио је жену, сина и кћер
за ракију и леву протезу.*

Посебна група деце са маргине јесу она која се са проблемима нису изборила на прави начин, већ су зашла с оне стране закона. Она обично немају родитеље, немају потпору у животу, дођу чак до поправног дома, па морају да се сналазе на разне начине. Тако греше, али то не значи да су лоша, само им је потребна пажња и рука која ће да их води кроз живот љубављу. Таква деца обично бивају отписана, са њима се не поступа хумано, већ грубо и безосећајно. Не обраћа се пажња на то шта их је довело ту где јесу. Пример за то је песма „Добићу“:

*Добићу, кажу, у поправном дому
за све преступе праву плату.
Али ми никада нико није рекао:
добићеш назад свога тату.*

Посебно тужна, опевана са сарказмом кроз који провејава велика горчина, јесте песма „Саобраћајка“. Овде је у питању дете из нарочито маргинализоване групе: Роми. Песма је настала као реакција на вест у новинама: „У саобраћајној несрећи погинуо малолетни Ром“. Постављамо питање: Да ли је овде заиста од кључне важности то што је дете Ром па да се то посебно наглашава у наслову? Зар није сасвим довољна назнака „малолетни“, тј. „дете“? Стојковић овде саркастично каже:

*Ослободићемо младог човека:
нека слободно живи и дише.
Он је јединац у својој кући,
а једно Циганче мање-више.*

Сва деца која су опевана у Стојковићевој збирци пате, простосе не може одредити чија искуства су тежа и болнија. Заједничко им је то, као што је већ наведено, да су на маргини друштва, и да се мало ко искрено брине о њима.

Градимир Стојковић је овом збирком показао да ипак има оних којима је стало, који желе да проговоре, не ћуте о проблемима који опседају наше друштво. Сва деца су једнака, било да су избеглице, деца разведених родитеља, сиромаси, деца из поправних домова или из проблематичних породица, Роми... Нико нема права да нехумано поступа са њима, да их издваја и ставља у „нижу“ расу, на маргину.

При крају, не можемо, а да не поставимо питање откуд назив збирке „Чардак без земље, без неба“? Можда су та опевана деца управо ту, нигде: ни на земљи, ни на небу. Живе у неком чардаку између, без потпоре која ће их везати за земљу, али и без крила којима могу да полете на небо.

Надамо се да ће се неко након ових наведених стихова и након читања целе збирке искрено запитати. Последња песма „Деца воле дуго и топло“ као да нас опомиње, али на неки несвестан, индиректан начин на то да:

Деца воле дуго и топло и никада не заборављају...

И заиста, деца никада неће заборавити како им је било, ко је био уз њих у тешким тренуцима, а ко их је одбацио. Заувек ће памтити топлину и љубав коју им неко пружи онда када немају на шта да се ослоне. Топла реч, топао осмех, топао оброк – знаци су којима се овој деци може показати да нам је стало, да нисмо слепи за њихову бол. Ситнице које нама ништа не значе, а њима су живот.

Владимир УВАЛИН

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ У ВРБАСУ (1944-1969)

„Године 1870. појављује се *Законски предлог о дадиљиштима*. Овај предлог је објављен у *Листу за народне учитеље*, бр. 17 од 28 (16) IV 1870. године. Управо овај предлог, који је исте године и озакоњен, садржи прву регулативу предшколског васпитања и образовања у Војводини. Термин дадиљиште, употребљен у овом *Законском предлогу*, био је уобичајен у српском језику. Да је било и другачијих мишљења о овом термину, сведочи и следећа реченица у тексту објављеном 1869. године: Где је уз васпитача и једна помагачица (погрешно се зове дадиљом), која је довољно вешта, да самостално руководи ово занимање, онда је најцелисходније [...]“.¹

Јожеф Карман, нововрбаски рефор. свештеник, 1874. године основао је у Новом Врбасу забавиште, које је у приличној мери одговарало тадашњим приликама и захтевима. Вођен примером великана из иностранства, покренуо је акцију оснивања забавишта у Новом Врбасу. Издејствовао је од нововрбаске општине земљиште за то. Путем добротинства обезбедио је потребна: новчана средства, грађевински материјал (цигле), добровољну радну снагу и тако је подигнуто забавиште.

Забавиштем руководи Лујза Каолјева Јан, рођена Зворињи, и исто ће водити скоро 39 година. Испочетка општина је само помагала рад забавишта, након чега преузима руковођење истим, те од тада оно има општински карактер.

Одушевљени примером Новог Врбаса и Староврбашани отварају забавиште. На иницијативу староврбаске установе државних васпитача мале деце, покренуто је оснивање Кола васпитача мале деце Бач-бодрошке жупаније, као Подружница Државног удружења

---

¹ др Радмило Достанић, *Прва законска регулатива предшколског васпитања у Војводини, Перспективе образовања васпитача, Зборник радова са саветовања одржаног поводом 40 година образовања васпитача*, Нови Сад, 10-11. VI 1993, 23.

васпитача мале деце.²

Васпитачица Гизела Купеци почела је да ради у Врбасу 1911. године. У периоду од 1935. до 1941. године ради у забавишту при Државној народној школи *Змај Јован Јовановић* у Старом Врбасу.³ На почетку шк. 1936/37. године у Државној народној школи у Старом Врбасу је 125 полазника у забавишту, од тога је 57 православне вероисповести, 13 римокатоличке, 11 гркокатоличке и 44 протестанске вероисповести.

Пред сам почетак Другог светског рата просветне власти учиниле су покушај да унапреде општу и стручну спрему забавиља, те су донеле два значајна документа, како би то оствариле: а) *Правилник о образовању забавиља* и б) *Правила за полагање испита за забавиље*.

Непосредно после Другог светског рата, у условима промене друштвене климе, мења се и однос у предшколским установама (обданишта и забавишта).⁴ Знатно се мења однос према предшколском васпитању и оно постепено постаје саставни део и основа читавог система васпитања и образовања.

Једна од главних активности послератних власти била је и рад на збрињавању деце, а једна од тих јесте и афирмација деčјих вртића. Постављен је и задатак школовања кадрова за овај вид васпитања, имајући у виду да многе забавиље нису биле идеолошки подобне.

У првим послератним годинама кадар за забавишта припреман је на течајевима краћег (3 месеца), или дужег трајања (6 месеци), на које су се уписивале забавиље које су већ радиле у забавиштима и *стекле оговарајућу праксу* па су могле да полажу испит за забавиље, иако њихово претходно образовање није било на потребном нивоу.⁵ При сомборској Учитељској школи покушано је са шестомесечним течајем за васпитачице.⁶

Након ослобођења Врбаса, деčје забавиште (игралиште) формирано је у оквиру тадашње јединствене четворогодишње основне школе (1944-1951). Рад се одвијао у посебним просторијама и није имало наменска буџетска средства.

Као прва забавиља (васпитачица), у одељењу на српском језику, наводи се Ксенија (Станков) Рајинац, супруга овдашњег учитеља Војислава Рајинца. Постављење је добила од Команде места Врбас, 28. новембра 1944. године, и службовала је до 24. јула 1947. године. Поред забавиље, забавиште (игралиште) имало је и једну *даду* (дадиљу).

У *Упутству за организацију, социјално-здравствени и васпитни рад у обдаништима за децу предшколског доба у градовима*

²Илона Берењи Такач, *Одгој и васпитање мале деце, Врбас јуче*, Посебно издање независних новина *Врбас данас*, Врбас 1993, 52-54.

³Учитељски календар за просту 1935. годину, у делу *Шематизам учитеља Народне школе Крљевине Југославије за 1935. годину*.

⁴др Вишња Ђорђић, *Предшколско физичко васпитање у Војводини (друштвено-институционални контекст)*, Вршац 2002, 20-21, 43.

⁵мр Милена Вучетић, *Предшколско васпитање у Војводини 1945-1997*, 328.

⁶Дујо Руње, *Школовање васпитача у Војводини од Другог светског рата до данас*, Педагошка стварност, бр. 1-2/2006, Нови Сад 2006, 84-85.

и индустријским местима (1945) наводи се да у обдаништима могу да раде: забавиље, учитељице са завршеним течајем за васпитаче, лица са завршеном средњом школом и завршеним течајем за васпитачице.

Правилником је предвиђено да се за васпитача постави лице са стручном спремом васпитача, а то је значило четворогодишња школа за васпитаче, завршена Учитељска школа у бифуркационом одељењу, Учитељска школа уз услов да је положен курс за васпитаче. Интересантно је споменути да се тада спомињу и млађи васпитачи.⁷

Након ослобођења земље, Главни народноослободилачки одбор Војводине одлучио је да се у сваком месту Војводине оснује обданиште за децу оних пољопривредних радника који за време летњих пољопривредних кампања нису у стању да сами својој деци пруже родитељску негу, правилну исхрану итд.⁸

„У сврху оснивања дејчјих обданишта било је потребно образовати један одбор који треба да се састоји од референта здравствене секције, лекара месне здравствене станице, школског управитеља и делегираних чланова месних организација АФЖ, ЈНОФ, Синдиката и других месних организација“.⁹

Да је у Врбасу формиран Одбор види се из Акта МОНОО Врбас (бр. 2871/1945), од 11. јуна 1945. године, где је наведено: „У вези вашег акта на број и предмет горњи извештавамо вас да у овом МНОО, 9. јуна 1945. године, у присуству шефа Одељења за соц. политику, основан Одбор за оснивање и старање дечијег обданишта“.

У циљу стручног усавршавања забавиља, 11. јануара 1946. године, Среско повереништво просвете Кула доставило је Ксенији Рајинац, предавање Матије Амброжића: *Дечја обданишта у Совјетском Савезу и код нас*, а њеној наследници Станислави Миленковић реферат: *О играма и играчкама у забавишту*, достављен је 29. априла 1948. године.¹⁰

Као помоћни васпитач (дада) у периоду од 30. децембра 1946. до 26. фебруара 1949. године радила је Нада Чобански.

На основу указане потребе и расписа Среског повереништва за просвету Кула, половином јуна 1948. године, покренуто је отварање забавишта (игралишта) на мађарском језику. За рад са децом, 7. септембра т.г, ангажована је Јелисавета Тот.¹¹

⁷Bifurcatio (лат.) значи рачвање, раздвајање. Таква одељења постојала су при Учитељској школи у Вршцу, Крагујевцу и Београду. Помоћни васпитачи су била лица са нижом стручном спремом и једногодишњом школом за васпитаче, а млађи васпитачи су кандидати са најмање завршеном основном школом и петомесечним Течајем за предшколско васпитање. Д. Руње, нав. дело, 85

⁸Акт Одсек за народно здравље Окружног народноослободилачког одбора Нови Сад, бр. 228/1945.

⁹Акт Среског НОО Кула, Одељак за социјалну политику, бр. 3723/1945, 5. VI 1945.

¹⁰Миленковић, Станислава (рођ. 7. V 1911) завршила је 1929. године Курс за забавиље у Дубровнику. Прво постављење било јој је 8. XI 1933. године. Дошла је из Суботице, 1. IX 1947. године.

¹¹Тот, Јелисавета (рођ. 13. XI 1899) након Грађанске школе (1916), завршила је двогодишњу Забавиљску школу у Будимпешти (1918). Уместо Практичног

Школске 1948/49. године у децјем забавишту на српском језику уписано је 74 деце-полазника (36 женских). Са децом је радила Станислава Миленковић.¹²

Рад се одвијао у школској згради у Улици *Исе Секичког*, бр. 65.

На мађарском језику уписано је 66 полазника (30 женских), настава се одвијала у згради Мађарског дома културе, *Улица маршала Тита*, бр. 139.

На почетку шк. 1948/49. године у Београду је основана Школа за васпитаче, којој је био задатак да спреми васпитни кадар за децу предшколског узраста. Школа је трајала четири године, а за ученице, које нису имале материјалних могућности да живе у Београду, Министарство просвете НР Србије обезбедило је стипендије. Министарство просвете НР Србије Актом (бр.12313), фебруара 1949. године, позвало је ОШ и СШ у Републици да спроведу анкету код ученица IV разреда ОШ, односно V разреда које желе да наставе школовање у овој Школи. Пошто се са територије Месног народног одбора Врбас није пријавила ниједна ученица V разреда (I разреда Гимназије) за ово школовање, оvd. ОШ послала је предлог за 17 ученица IV разреда које су желеле да наставе школовање у Школи за васпитаче. Исте нису примљене јер су претходно морале положити Нижи течајни испит.

Пријавиле су се следеће ученице: Перовић О. Анђелија, Минић И. Савета, Томић Б. Милка, Костић С. Милка, Павић Д. Милева, Матијашевић П. Василија, Миловић С. Милица, Ковачевић Р. Ђурђа, Миловић Г. Милева, Калањ В. Аница, Павић Д. Јелка, Вучуровић П. Видосава, Перковић П. Олга, Костић Б. Милуша, Драгњић Д. Грана, Вујачић Ј. Миољка, Миловић Ј. Љубица.¹³

учитељског испита положила је тзв. Допунски државни испит 1923. године у Београду, а Ревизиони 1928. године у Сомбору. У предатној ОШ у Врбасу, као забавиља, радила је од 21. II 1921. до ослобођења. По оснивању осмолетки у Врбасу (1951) наставила је да службује у Трећој осмолетки (ОШ Кинижи Пал, данашња ОШ Братство јединство у Врбасу).

¹²Између два рата, забавиље су се припремале за посао на једногодишњим течајевима после завршене четворогодишње/грађнске школе, односно ниже гимназије. Њих дуго није било у Војводини, а један такав курс за забавиље отворен је при Женској учитељској школи у Новом Саду тек 1940. године. мр Зоран Арсић, Перспективе образовања васпитача, *Зборник радова са саветовања одржаног поводом 40 година образовања васпитача*, Нови Сад, 10-11. VI 1993, 9. Станислава Миленковић завршила је 1929. године Курс за забавиље у Дубровнику.

¹³*Акт Среског повереништва за просвету*, бр. 4261/49. Олга П. Перковић, касније удата Мићуновић, била је дугогодишњи секретар ПУ Бошко Буха у Врбасу. Да би се у Школи за васпитаче у Београду што пре добио кадар васпитача, Министарство просвете Србије је расписало конкурс о упису у сва четири разреда Школе, за шк. 1948/1949. годину, с тим да се за II, III и IV разред могу пријавити ученици који су завршили претходни разред учитељске школе. Од 1948/49. до 1958/59. године у овој Школи дипломирало је 303 ученика (10 генерација). Број уписаних ученика кретао се око 250 ученика. Д. Руње, нав. дело, 86

Априла 1949. године месна предузећа поднела су захтев МНО Врбас - да им додели одговарајућу кућу за смештај Дечјег обданишта. На предлог МО Народног фронта и Комитета партије, МНО Врбас донео је решење да се у Улици И. Л. Рибара бр. 9, формира Дечје обданиште.¹⁴

Половином маја 1949. Среско повереништво просвете и културе Кула доставило је списак дечје литературе коју треба да користе васпитачи дечјих забавишта.

Школске 1949/50. године настава у предшколском образовању (забавишту) изводи се на српском и мађарском наставном језику, а забавиље су: Станислава Миленковић, до премештаја у Суботицу, а затим Христина Швинд и Јелисавета Тот, у одељењу на мађарском језику.¹⁵

За обележавање *Дечје недеље* 1949. године, Повереништво за просвету СНО Кула доставило је Управи ОШ План и програм *Дечје недеље* (бр. К.1448/49), 24. септембра т.г. Истим је за 25. септембар предвиђено: „Да АФЖ и Народна омладина одрже своје састанке у циљу посећивања дечјег игралишта (забавишта). Даривање деце дечјим играчкама, брошурама, колачима, а такођер награђивати мајке које су најбоље неговале децу и које су се истакле у хигијени своје куће. Отворити дечје изложбе. [...]“.

Министарство просвете, у смислу чл. 28. Закона о државним службеницима НР Србије, а према указаној потреби и с обзиром на деликатан и врло напоран рад запослених у ресору Министарства просвете, донео је Одлуку: „Васпитачи, забавиље и помоћни васпитачи користе годишњи одмор од месец дана и то у времену од 10. јуна до 10. септембра, а о овоме доноси одлуку Повереништво за просвету СНО, а на предлог управитеља Школе. Време проведено у летовалиштима са децом неће се рачунати у годишњи одмор. [...]“

У изузетним случајевима, када то захтевају неодложни школски послови, могу се поједини помоћни васпитачи, васпитачи, учитељи, наставници, професори и остали службеници запослени у школама и ваншколским васпитним установама позвати са годишњег одмора“. Приликом одласка на годишњи одмор, из места службовања, сваки просветни радник био је у обавези да се јави руководиоцу Школе и остави адресу.

Семинару за васпитаче и помоћне васпитаче предшколских установа, вртића и забавишта, 23. и 24. новембра 1950. године у Сомбору, присуствују Христина Швинд и Јелисавета Тот. Забавиље су на семинар понеле: маказе, креп папир, тањи картон, свеску и оловку како би могле израдити и неке узорке из ручног рада и цртања,

¹⁴ИАГНС, Ф. 309, К 85, Решење МНО Врбас, бр. 3608, 19. IV 1949

¹⁵Швинд, Христина (Нови Сад, 1920- ?) четири разреда ОШ и гимназије звршила је 1930. године, односно 1935. године у Скопљу. Један разред Учитељске школе у Скопљу завршила је 1937. године, а једногодишњи Течај за забавиље, при Учитељској школи у Новом Саду, 1941. године. Као помоћни васпитач постављена је 1949. године. На основу *Решења ГИО НС АПВ*, бр.13307/40, 5. XII 1949. године, премештена је из Обровца у Врбас, где службује до 2. VII 1951. године. Прешла у Нови Сад.

односно како би нешто забележиле.

Пракса је, што се тиче кадрова у раду предшколских установа, била доста различита, тако да се у раду са предшколском децом могло наћи од предратних забавиља до жена са основном школом. Једним делом то се покушало уредити *Правилником о употпуњавању општег образовања и стручне спреме васпитног особља* (1950) да би се обезбедио неки минимум када је реч о општем и стручном образовању.¹⁶

Предлог за пресељење одељења српског забавишта из Старог у Нови Врбас, у Улицу Ворошилову (данашња Улица палих бораца), донело је Наставничко веће ОШ, 22. маја 1951. године.

Године 1951. долази до значајних промена у начину финансирања обданишта, која прелазе на самостално финансирање, што је захтевало и знатно веће учешће корисника, тј. родитеља. За многе родитеље нови доприноси били су превисоки, па долази до опадања број обданишта, њиховог затварања или претварања у забавишта без организоване исхране и целодневног збрињавања деце.¹⁷

У вези са променама које су настале после ослобођења, прво изменом структуре становништва у Војводини, одласком Немаца из Војводине, спровођења колонизације, затим оснивања сељачких радних задруга (СРЗ), запошљавање жена ван куће и др наметнула је питање збрињавања деце предшколског узраста за време док су им родитељи на послу. По завршеној колонизацији и формирању сељачких радних задруга (СРЗ) у Врбасу, оснивају се сезонска деčја обданишта при истима.

Сезонско обданиште СРЗ *Сава Ковачевић* почело је да ради школске 1947/1948. године, привремени рад за време летњег распуста. За рад су ангажоване забавиље ОШ. Обданиште је било смештено у Улици *Ворошиловој*, са 40 полазника-деце. Имало је три спаваће собе, кујну, купатило и базен у изградњи.

У септембру 1949. године донета је *Уредба о оснивању сезонских вртића при СРЗ*. На иницијативу УО Задруге *Сава Ковачевић*, маја 1949. године, основано је задружно деčје обданиште. Управник је Јован Вучетић, првоборац, а васпитачица Даница Даковић.

„Деčји вртић СРЗ *Сава Ковачевић* има све услове да постане примерна деčја установа и она треба да послужи као пример нашим организацијама и управама задруга, којим путем треба ићи“.¹⁸

Почетком јуна 1950. године деčје обданиште Задруге *Сава Ковачевић* имало је групу од 40 малишана, старих од 3 до 6 година.

У исто време, у току *Деčје недеље*, Задруга *Сутјеска* дала је обавезу да ће отворити деčје обданиште. Нађена је погодна зграда,

¹⁶Д. Руђе, *нав. дело*, 86

¹⁷др В. Ђорђић, *нав. дело*, 43

¹⁸Милена Куљанчић, *Како омогућити жени-сељанки учешће у борби за остваривање Плана у пољопривреди*, Глас жена, бр. 6/49, 2-3. Милена Куљанчић, шк. 1932/33. године, завршила је Учитељску школу у Сомбору. На основу Одлуке Среза кулског, бр. 106, 29. VIII 1936. године, шк. 1936/37. године, М. Куљанчић распоређена је за учитеља у III разреду ОШ у Врбасу. ИАГНС, Ф. 64, К 59, бр. 106/1936.

у непосредној близини Задруге. Дневни трошак за издржавање сваког детета у овом обданишту није износио више од 11 динара.

Половином јула 1951. године у ове две предшколске установе је око 100 деце. Исте су биле припремљене за рад, набављене су играчке и радио апарати.

Крајем августа 1951. године у Врбасу су основане три осмолетке. При школама су формирана одељења забавишта. У Првој осмолетки (данас ОШ *Петар Петровић Његош*) у децјем забавишту било је 74 полазника.

Доктор Јосип Јелен, лекар Секторске амбуланте у Врбасу, 12. априла 1952. године, предложио је да се због појаве малих богиња код штићеника забавишта исто затвори до 16. априла. „Салу коју употребљавају треба добро проветравати и патос добро изрибати“.

Шк. 1952/53. године отвара се петогодишња Школа за васпитаче у Новом Саду, на српском и мађарском наставном језику. Уписује се по једно одељење ученика на српском и мађарском језику. У школу су махом уписане ученице за завршеном ОШ, у осмогодишњем трајању. Услов за пријем, осим школског успеха, био је и *поседовање музичког слуха*, односно, природне склоности за његов развој.¹⁹

У циљу да предшколско васпитање у забавиштима и обдаништима поставе на солидније основе и желећи да помогне забавиљама (васпитачима) које су до тада радиле са децом, Предшколска секција Педагошког друштва Србије и Удружење васпитача предшколских установа Србије донели су два документа: *Програмско-методска упутства за рад у предшколским установама* и *Правилник о предшколским установама*, које је Одбор за школе за опште образовање Савета за просвету и културу Србије усвојио 31. децембра 1952. године.

Програмско-методским упутством утврђена је подела деце на групе: млађа група, од 3. до 4. године, са највише 15 деце у групи; средња група, од 4. до 5. године, број деце у групи је до (највише) 20; старија група, од 5. до 7. године, највише 25 деце у групи. Утврђено је осам поглавља у оквиру овог Упутства.

Други документ - *Правила о предшколским установама*, утврдио је два типа установа за васпитно-образовни рад и негу деце: а) Забавишта, у којима ће се васпитно-образовни рад обављати са децом од 3. године до поласка у ОШ. Забавишта су могла бити самосталне установе или у саставу ОШ, а деца су у њима могла боравити једнократно, од 8 до 12 часова, или двократно, преподне и поподне, укупно 4 сата. У забавишта су се примала телесно и душевно здрава деца, што ће утврдити лекар специјалиста, педијатар. Ако се пријавио већи број деце од предвиђеног броја, предност су имала деца чијим родитељима је то било потребније. Упис у забавиште није био обавезан, али ако је дете било уписано, родитељи су имали обавезу да га редовно шаљу. б) Обданишта су била установе за децу истог узраста, али са другачијом намером: поред васпитања, она обезбеђују исхрану и боравак за онолико времена колико захтевају

¹⁹мр З. Арсић, *нав. дело*, 10.

потребе породице и локални услови. Правилником је предвиђено да обданиште ради од 8 до 18 часова. Пријем деце у обданиште обављао се пошто су претходно обављени психолошко-педагошко испитивање и медицински преглед и дато мишљење лекара.

И обданишта су била под контролом Санитарне службе, која је водила рауна о свим хигијенско-санитарним условима, о здрављу деце, о чему је извештај давао санитарни инспектор.²⁰

Забавишта при врбаским осмолеткама одвојила су се 1. јула 1953. године. Вукица Живановић, васпитачица у Његошевој школи, постављена је за управника забавишта.²¹ Настава се одвијала у три посебне зграде, са по једном учионицом.

На крају наставне 1953/54. године (27. јуна) шест одељења забавишта, са близу 300 деце, под руководством својих забавиља Јелене Ланг, Милене Вујичић и Амалије Паланчанин, извело је завршну приредбу са културно-уметничким програмом (неколико краћих сличица, рецитација, песама и кола).²²

Са завршетком те школске године донета је одлука, да се укине Управа забавишта Врбас, те да се постојећа забавишта врате, односно по територији и наставном језику, прикључе постојећим осмогодишњим школама.

Управница забавишта била је Милена Вујичић.

Забавиште у Виноградима преселило се из своје зграде (радило је у просторијама циглане) у једну од учионица школе у Виноградима.

Школске 1954/55. године у три одељења забавишта при Његошевој школи је 135 питомаца-деце полазника. Првог октобра 1954. године почела је да службује васпитачица Милица Хаџи-Поповић.²³ За помоћног службеника (*даду*), од 15. септембра т.г. постављена је Милица Крнета.²⁴

У првој половини 1955. године долази до иселења врбаских Немаца, па је на почетку другог полугодишта, због малог броја деце, дошло до укидања забавишта на немачком језику. Рад се одвијао у *Улици палих бораца бр. 7* (бивша зграда Јеврејске црквене општине).

²⁰мр М. Вучетић, *нав. дело*, 329-331

²¹Вукица Живановић завршила је Забавиљску школу 1930. године у Љубљани.

²²Вујичић (Аларгић), Милена (Врбас, 1928 - Нови Сад, 2015) завршила је Школу за васпитаче у Београду. У звање васпитача-приправника постављена је 10. V 1952. Септембра 1960. отишла је за Нови Сад.

²³Хаџи-Поповић, Милица (Доња Бела Река, 1907- ?) завршила је Школу за васпитаче у Дубровнику, јуна 1930. године. Након формирања прво ОШ у Виноградима, 1. I 1958. године, постављена је за васпитача у истој, где службује до 31. XII т.г. Након формирања ПУ Наша радост, 1. I 1959. године, именована је преузета у исту. Радила је као васпитач у деčјем вртићу и у обданишту Снежана. У ПУ *Наша радост* службује до 31. VIII 1961. године, када прелази у Обданиште у Врбасу. У ПУ једно време била је в. д. вође актива васпитача Врбаса. Од 1. IX 1962. године поново службује у Његошевој школи. Због здравствених разлога пензионисана је 30. I 1965. године.

²⁴Након пензионисања Достиње Ковачевић, помоћног службеника (даде), која је радила од 1. IX 1952. године, примљена је Милица Крнета (Врбас, 1905 - ?) са завршеном Грађанском школом у Врбасу (шк. 1919/20. године). Пензионисана је 26. X 1966. године.

Са децом је радила Јелена Ланг, предратна васпитачица.

Шк. 1955/56. године у забавишту при ОШ *Петар Петровић Његош* је 147 полазника, а рад се одвијао на три места: два одељења у граду и једно одељење у Виноградима. Васпитачице су: Милица Хаџи-Поповић, Милена Вујичић и Илона Бандула.

На основу закључака донетих на заједничком састанку врбаских просветних, културних, и јавних радника, 10. новембра 1955. године, УО Удружења учитеља, наставника и професора Општине Врбас и Савет за просвету и културу НОО Врбас саставили су списак тема за предавања, која би одржали просветни радници на састанцима Основних организација Социјалистичког савеза радног народа. Тада ће тему: *Васпитање деце предшколског узраста*, одржати Вељко Вучетић, а тему: *Проблем васпитно запуштене деце*, Милена Вујичић, васпитачица.

Децембра 1955. године формирано је Удружење васпитача НОС Врбас. Из анализе десетогодишњег рада деџих забавишта у Врбаском срезу, лист *Дневник*, 16. децембра 1955. године, својим чланком *Неки директори коче рад предшколских установа*, донео је између осталог: „Примери таквог неразумевања могу се наћи и у Врбасу, где Народни одбор намерава да зграду Забавишта бр. 1 додели Музичкој школи иако је она (због ширине дворишта) најподеснија баш за предшколску установу, а Музичкој школи није потребно толико двориште, а могу се наћи и друге просторије.“

Од 18. до 20. јануара 1956. године Срески савез друштава за васпитање и старање о деци Врбаса одржао је семинар за руководиоце друштава са територије Среза. На семинару су одржана три предавања, једно њих је: *Практичан рад у деџим установама и друштвима*.

Почетком фебруара 1956. године, ваншколски рад васпитачица огледао се: Милица Хаџи-Поповић, члан је градског хора *Лири*, Илона Бандула активна је у Драмској секцији КД *Јожеф Атила*, док Јелена Ланг није била ангажована, због болести. Поред тога сви просветни радници, према указаној потреби, помагали су рад Друштва пријатеља деце *Наша деца*.

Друштво *Наша деца* у Врбасу 1955. године обезбедило је забавишту физкултурне справе и објекте за игру и у сарадњи са Омладинском организацијом и Удружењем просветних радника приредило разна забавно-спортска такмичења врбаских малишана, са наградама у играчкама и књигама.

Крајем марта 1956. године отворено је прво Луткарско позориште у Врбасу, у које је Друштво уложило 50.000 динара. Тих дана завршена је изградња посебне покретне луткарске позорнице за децу предшколских установа, помоћу које ће олакшати извођење наставе у забавиштима.

Лист *Дневник*, 24. јуна 1956. године, донео је чланак под насловом *Обимни грађевински радови у Врбасу*, где је, између осталог, наведено: „Ових дана почеће изградња још једног забавишта са три одељења“.

Од 1956. године почиње са радом Школа за васпитачице у Кикинди. И поред тих школа за васпитачице (Нови Сад и Кикинда)

у предшколским установама Војводине радио је велики број неквалификованих васпитача.

Закон о деčјим вртићима из 1957. године изједначио је сва постојећа (затечена) обданишта и забавишта, која ће наставити рад под јединственим називом деčји вртићи (чл. 13), а *Општим законом о школству* из 1958. године предшколско васпитање и образовање признато је као део система васпитања и образовања.²⁵

Нижа одељења и одељење забавишта Његошеве школе у Виноградима, 1. јануара 1958. године, издвојила су се у самосталну школу (I - IV разред).

На основу Упитника о установама за децу од 0 до 7 година СПК СНО Кула, од 15. априла 1958. године, дају се следећи подаци о раду деčјег вртића:

- „1/ Врста и назив установе: Деčји вртић бр. 1 и 2
- 2/ Адреса установе: Врбас, Општина Врбас
- Место Врбас, улица и број: Палих бораца 20
- 3/ Година када је установа основана: 1948. год.
- 4/ Ко је основао установу: Задруга (СРЗ) *С. Ковачевић*
- 5/ Ко се сада брине о раду и издржавању установе: I Осмогодишња школа
- 6/ Да ли је установа на буџету или се самостално финансира: На буџету школе која издржава установу.
- 8/ Колика је уплата месечна родитеља: 50 динара
- 9/ Услови смештаја: у колико је просторија: 2 (соба 5 x 6 m и гардероба),
- 10/ Остали простор: ходник, двориште и пољски WC
- 11/ Број деце: 41, мешовита група, на пријем чека 30 деце.
- 17/ Орган одлучивања у школи: Родитељски савет, питања која је решавао у току 1957. и 1958. године: Родитељска помоћ /новчана/ установи; Организација приредби, сарадња са Школским одбором и др.
- 19/ Кадрови: Вујичић Милена, васпитач и Машановић Даница, помоћница“.

У намери да се систематизују и детаљније образложе основна питања васпитања деце у предшколским установама, на основу искуства стечених у периоду од десет година, а исто тако и коришћењем новије педагошке и друге литературе, професори Школе за васпитаче у Београду за школску 1958/59. годину сачинили су нова упутства за рад васпитача под насловом *Васпитни рад у предшколским установама*.

То је, у ствари, био други програм за предшколске установе од 1945. године. Уз *Васпитни рад у предшколским установама* дата је и новија деčја литература.²⁶ Саставни део овог документа био је *Закон о деčјим вртићима*. (Сл. гласнику НРС, бр. 28/1957).

Народни одбор општине (НОО) Врбас, Одлуком (бр. 01-8606), 15. октобра 1958. године, формирао је Предшколску установу *Наша*

²⁵Д. Руње, *нав. дело*, 87.

²⁶мр М. Вучетић, *нав. дело*, 331.

радост, те се од 1. јануара 1959. године предшколска одељења школа припајају тој новоотвореној Установи. На основу Решења НОО Врбас (бр. 10414/58), 16. октобра т.г. за управитеља Установе постављена је учитељица Радојка Симићевић. Установа је имала преко 200 полазника.

Одлуком НОО Врбас, 24. августа 1962. године, укинута је ПУ *Наша радост* у Врбасу са 31. августом 1962. године, а одељења поменуте Установе припојена су одговарајућим школама, док је највећи део ових одељења припојен ОШ *Петар Петровић Његош*, са целокупном документацијом. Овој школи припојена су одељења која су се налазила у Улици палих бораца број 1 и Иве Лоле Рибара број 7. Преузете васпитачице формирале су свој Актив у оквиру Његошеве школе, а руководилац Актива је Илона Писаревић. Учитељица Радојка Симићевић, дотадашњи руководилац ПУ, распоређена је у разредну наставу. Забавиште је имало седам одељења, а васпитачи су: Илона Писаревић, Марија Ристић, Марија Варјаш (мађарско одељење), Загорка Попов, Марија Баровић, Аница Ћурчић и Милица Хаци-Поповић.

На заједничком састанку васпитача са територије Куцуре, Савинога Села и Врбаса, а на предлог Милене Пјешчић, саветника за предшколске установе при Центру за унапређење школства из Новог Сада, формиран је Стручни актив васпитача са територије ових места. Актив је почео са радом 1. марта 1964. године.

Године 1965. на нивоу Југославије било је 15% нестручног васпитачког кадра. Треба споменути да је 7. септембра те године на нивоу тадашње државе основана Заједница школа за васпитаче, којих је тада било седам. Из свих седам Школа, половином шездесетих година 20. века, излазило је 250 дипломираних васпитача.²⁷

На основу санитарно-хигијенског прегледа вртића у Улици палих бораца број 1, од стране санитарне инспекције СО Врбас, 11. октобра 1966. године, наложене су следеће мере: изнети смеће из дворишта; уклонити дотрајалу каросерију аутомобила из дворишта; окречити летњу кућицу; осигурати поклопац на шахти од кишнице; издвојити из употребе емајлирано обојено посуђе (канте за ношење воде, шоље, итд); за прање руку и посуђа обезбедити текућу воду (резервоар са водом), пошто водоводна инсталација није функционисала; из оставе уклонити све неопходне ствари; набавити типизирани канте за смеће (са поклопцем), те када се узме и налаз саветника Милеве Пјешчић, марта 1966. године, дејчи вртић се морао преселити у објект обданишта у Улици И. Л. Рибара број 7.

ИО Међуопштинске заједнице образовања (МОЗО) Кула-Врбас, 17. октобра 1967. године, донео је Одлуку: Да број одељења зависи од броја ученика - васпитаника уписаних почетком школске године, односно обухваћених васпитним групама у предшколским установама и домовима ученика.

Према врстама установа, број одељења и група утврђује се: У предшколским установама васпитна група има: а) 20 деце од 3 и 4

²⁷Д. Руње, *нав. дело*, 88.

године старости; б) 25 деце од 4 и 5 година старости; ц) 30 деце од 5 и 6 година старости.

Шк. 1967/68. године у одељењима предшколског узраста ОШ *Петар Петровић Његош* велики је број полазника (227), па се Школа обратила МОЗО Кула-Врбас за отварање још једног одељења. До окончања овог питања, путем конкурса, замену је обављала васпитачица Илона Домонкош. Настава се изводила у згради бр. 3 у Улици И. Л. Рибара, број 9. Те школске године у децјем вртићу је седам васпитних група, од тога једна група је двојезична, а једна комбинована (мешовита). Наставу су изводиле: Илона Писаревић, Леона Петковић, Марија Баровић, Марија Варјаш, Аница Ћурчић, Илона Домонкош и Марија Ристић. Поред наставног особља у вртићу су и три помоћна службеника, које поред своје редовне делатности одржавају чистоћу и ложе за време зиме. Намештај у децјем вртићу допуњен је са 16 нових столова.

Његошева школа, 1. јуна 1968. године, посебно се обратила МОЗО Кула-Врбас у вези са проблематиком децјег вртића: нерешено стамбено питање станара у објекту; санитарне просторије поред деце користе и два станара; двориште зграде је неограђено, уређење кухиње и др. Убрзо након тога МОЗО Кула-Врбас одобрила је школи износ од 16.000 динара за подизање оgrade и изградњу пољског WC.

Шк. 1968/69. године у саставу ОШ *Петар Петровић Његош* било је седам васпитних група (одељења) децјег вртића, од тога на српскохрватском наставном језику шест и једна група на мађарском наставном језику, са укупно 192 штићеника. Структура васпитних група била је следећа: четири групе старијег предшколског узраста, једна група средњег предшколског узраста и две групе мешовитог предшколског узраста.

На седници Наставничког већа ОШ *Петар Петровић Његош*, 18. јануара 1969. године, приликом разматрања Информације о одвајању забавишта од школе, Актив васпитача био је мишљења да треба оформити једну јединствену предшколску установу. Овај предлог подржало је и Наставничко веће.

Почетком фебруара те године донет је нов *Програм предшколског васпитања*. Програм је био на двогодишњој пробној примени у десет предшколских установа на територији Војводине и Србије. Овај програм знатно је комплетнији и бољи од претходних, осавремењен је новим достигнућима у наукама-психологији, педагогији, као и уметности.²⁸

Савет ОШ *Петар Петровић Његош* на седници одржаној 3. јуна 1969. године, а у вези са закључцима СО Врбас о организацији предшколског васпитања, усвојеним на седници од 26. фебруара 1969. године, доноси Закључак (бр. 97/69):

„1. Предлаже се СО Врбас да буде оснивач јединствене предшколске установе, која ће делатношћу предшколског васпитања и образовања обухватити предшколски узраст на целој територији

²⁸Закон је објављен у *Службеном гласнику СРС*, бр. 28, 8. II 1969. Види: мр М. Вучетић, *нав. дело*, 331.

општине. 2. Даје се сагласност да се средства Заједнице образовања у финансијском плану, намењена за финансирање делатности из претходног става, у оквиру школа уступе новоформираној установи са почетком рада, под истим условима. 3. Ова Школа ће просторије и опрему намењену за ову делатност предшколског васпитања уступити на коришћење и употребу новооснованој установи“.

Решењем СО Врбас (бр. 02/4-5189/69), од 18. јула 1969. године, основана је Установа за васпитање и образовање деце предшколског узраста под именом *Бошко Буха*. Установа је јединствена за територију Општине Врбас.²⁹

Истим решењем формирана је Матична комисија са задатком да се стара за обезбеђење нормалних услова за почетак рада установе са 1. септембром 1969. године, о чему је 4. августа т.г. обавестила ОШ на територији Општине.

Матична комисија је 30. јула 1969. године одржала седницу и донела закључак да се објави оглас за попуну упражњених места васпитног осбља. Такође, Матична комисија је закључила да се да предлог основним школама да формално раскину радни однос са васпитним особљем које је до тада радило у школама, уколико буде примљено на рад у Предшколској установи.

Огласом за попуну упражњених радних места у ПУ *Бошко Буха* Врбас, тражено је: 13 васпитача за рад са васпитним групама у Врбасу и 12 васпитача за рад са васпитним групама, у другим местима Општине, и то: 2 у Куцури, 3 у Савином Селу, 2 у Бачком Добром Пољу, 3 у Змајеву и 2 васпитача у Равном Селу. Услови пријема: Завршена Школа за васпитаче са две године радног искуства.

Након тога, 21. августа 1969. године, ОШ *Петар Петровић Његош* издала је потврде својим васпитачима, о радном односу и од када су у радном односу: Марији Варјаш (1. 9. 1955), Марији Ристић (1. 9. 1956), Илони Писаревић (1. 9. 1957), Леони Петковић (1. 9. 1957), Марији Баровић (1. 9. 1958), Аници Ћурчић (1. 9. 1960), Илони Тот (1. 9. 1965), као и за Савету Домонкош и Олгу Вујачић, помоћне службенице.

²⁹Решење СО Врбас, бр. 02/4-5189/69, 18. VII 1969; Сл. лист Општине Врбас, бр. 7/69.

Бранко ЋУПУРДИЈА

КОЛОНИЗАЦИЈА И КУЛТУРА

*Промене у култури колониста насељених у Бајмоку
после Другог светског рата*

Увод

О аграрној реформи и колонизацији у Југославији написано је више студија у којима су сагледане опште историјске и друштвене прилике у којима се одвијала аграрна реформа и колонизација.¹ У овим студијама сагледан је и процес аграрне реформе и колонизације у Војводини. У властитим истраживањима указали смо на процес аграрне реформе и колонизације у Бајмоку. У вези са тим показало се да је највећи број колониста стигао у Бајмоку у три организована таласа. Прва и друга група колониста су стигле 20. новембра и 17. децембра 1945. године, а трећа група 15. марта 1946. године. Остали колонисти су долазили у мањим групама, неки у позну јесен 1946. године, а неки касније. Укупно се доселило 358 породица са 2034 члана. (Ћупурдија 2010: 19-20, 241-242).

Увид у историографску грађу о колонизацији Бајмока, са једне, и промене које су се у култури колониста догађале након колонизације, са друге стране, отворио је бар две перспективе за даља истраживања. Једна могућност истраживања се тиче даље експлоатације архивске грађе о колонизацији. У том смислу су посебно занимљиви формулари које су појединци попуњавали пре процеса колонизације, као неку врсту молбе или захтева за колонизацију, и решења која су тим поводом издавала надлежна државна тела. Формулари су штампани латиницом, подношени су „Ministarstvu kolonizacije D. F. Ј“, садржали су 21 питање: „1. Prezime, očevo ime i ime molioca, 2. Zanimanje u građanstvu, 3. Mjesto, kotar i godina rođenja, 4. Federalna jedinica ili autonomna oblast, 5. Gde sada živi, 6. Oženjen ili nije, 7. Koliko ima članova porodice sa kojima je u kućnoj zajednici, 8. Imena i godine starosti članova porodice sa kojima želi da se naseli sa naznačenjem

¹За потребе овог истраживања коришћени су радови историчара: Гаћеша 1984; Лекић 1997.

сродства, 9. Ако земљу тражи борац, тада навести од када је и до када и у којој јединици (молилац или неко из његове породице), 10. Где земљу тражи: у Федералној јединици или автономној области, 11. Ако молилац мисли да има право на додјелјивање земље зато што му је неко из кућне заједнице у овом рату погинуо, стreljan или умро у јединици, затвору итд., - потребно је навести његово презиме, име и сродство, 12. Навести када је погинуо, стreljan или умро у Народно-ослободилачком рату са назначењем како и где, 13. Ако земљу тражи инвалид, од када је инвалид и у чему, 14. Последњи чин у југословенској армији, 15. Ако није борац, што је радио у позадинској служби, где и када, 16. Да ли је ратни инвалид из прошлих ратова 1912-1918 и априла 1941, 17. У народно-ослободилачком рату, дали је одликован и којим орденом подносилац молбе или неко из кућне заједнице, 18. Има ли молилац данас своју кућу, земљу колико и где, 19. Је ли био имовински оштећен у овом рату и када (палење, плjaчканје итд.), 20. До 6. априла 1941. г. да ли је имао земљу додјелјену као колонисти, у коме селу и котару, 21. Овде, на крају, молилац може у кратко навести све што он сам још сматра да му даје право да добије земљу“. На крају формулара наведени су датум и место подношења захтева и потпис или отисак прста молиоца.² Очигледно је да ова историографска грађа садржи важне информације о личним и породичним историјама људи који су кретали у колонизацију, али и о историји југословенског друштва онога времена. С обзиром да је реч о више стотина попуњених формулара, који обилују информацијама, најпримјереније би било да се ови извори обраде у виду посебне монографије, на три нивоа, као преглед грађе, са коментарима и студијом. Потреба за проучавањем ове грађе је тим већа ако знамо да она до сада није била предмет научног интересовања, не само када је реч о колонистима у Бајмоку, него и о колонистима после Другог светског рата уопште.

Друга могућа тема за истраживање је процес уклапања колониста у нове, затечене услове живота. Овај процес је почео одмах по досељавању. У том погледу за очекивати је да ће локална архивска грађа, која до сада није експлоатисана, бити најважнији извор за проучавање живота колониста у прве две деценије њиховог живота у новим природним и друштвеним околностима.³ Она ће вероватно сведочити о личном и породичном животу колониста (и грађана Бајмока уопште) на дневном нивоу, са једне стране, и о проблемима новог друштва у настајању, са друге стране. Али, како нас искуство учи, за очекивати је и да део културних промена неће бити регистрован у архивској грађи и, уопште, у писаним изворима. То значи да у трагању за културним променама део истраживања, осим по архивама, треба обављати на терену, и у раду са саговорницима.

Имајући у виду поменуте могућности истраживања, различите карактере грађе, архивске и теренске, различите теме и приступе истраживањима, као и пригоду којом о њима треба да говоримо, овом приликом ћемо, на основу властитих теренских и других извора,

²Видети: Архив Војводине, Нови Сад, Фонд 184, Главна комисија за насељавање бораца у Војводини, Нови Сад, 1945-1948, кутије 455, 456, 457

³Видети: Историјски архив Суботица, Фонд 434, Општина Бајмок, 1945-1965.

указати на неке најважније моменте у процесу уклапања колониста у нове услове живота.

Промене у култури

У процесу уклапања горанског становништва у нове услове живота, грубо узевши, треба разликовати два процеса. Један је прилагођавање на затечене услове живота. Ту се пре свега мисли на материјалне услове живота, културу становања, куће, систем насеља, технологију и начин обраде земље и слично, где колонисти нису имали много избора, осим да овладају понуђеним културним вредностима. Други процес је одржавање културних вредности које су донели са собом. Неке од ових горштачких вредности су у равници постепено замрле, неке су опстале, а неке су настале. Иако одавно постоји потреба да се уради преглед овог културног стања, нека врста културног инвентара, у садашњем прегледу ограничићемо се на најкрупније промене које су се догодиле у култури колониста.⁴

Прва видљива промена у култури колониста, на нивоу групе, догодила се 1972. године, када је у Клубу (резервних официра и подофицира) организовано прво прело једног дела дрежничког становништва, Кракарска вечера (касније названа Кракарско вече). Том приликом се на дружењу, уз вечеру (чобанац и паленту), окупило 96 мушкараца родом из Кракара и пет њихових потомака рођених у Бајмоку. (Сф. Ћупурдија 1993: 48) Иако је започето у патријархалном духу, прело се касније отворило према супругама и деци, снахама и зетовима, а то значи према другим верама и нацијама. (Ћупурдија 2012а: 153-161) Два проблема никада нису довољно објашњена у вези са овим преломом.⁵ Прво, ни до данас се не зна тачан датум одржавања

⁴Илустрације ради, указаћемо на две појаве које су постепено нестале. Једна од њих је солидарност са људима у невољи. Из Дрежнице је донета навика да у случају угинућа коња, вола, рушења куће и слично, када је егзистенција појединца и његове породице угрожена, чланови шире заједнице прискачу у помоћ. Још крајем педесетих и почетком шездесетих година XX века у Бајмоку је била пракса да појединац који је у невољи са запрежним колима обилази домаћинства земљака, који му дају једну, две или више корпи кукуруза, да би их продао и са тако стеченим новцем надокнадио властиту штету. Данас тога нема. То може бити знак економске еманципације појединаца или отуђења у њиховим односима, што зна ићи заједно. Друга појава која је нестала је бугарење, гласно тужење за покојником. Оно је нестало неколико деценија касније. Последње бугарење чули смо на Православном гробљу на Рати 13. јула 1995. године, од жена средње и старије генерације рођених у Дрежници. Данас тога више нема. Генерације девојака и жена, Дрежничанки које су рођене и које су стасале у Бајмоку, нису вичне овој врсти жаљења за људима који су преминули.

⁵Против организације прела су се интерно изјашњавали поједини људи који нису пореклом из Кракара него из других делова Дрежнице. Њима је сметало „групашење“ Кракараца. У томе су посебно предњачили поједини Маравићи, чије је презиме најбројније међу колонистима у Бајмоку, а и неки од њих су били на значајним партијским позицијама. Иначе, припадника презимена Маравић има и у Кракару, у засеоку Келићи

прела. Није сачуван никакав роковник који би евентуално сведочио о састанцима организатора и о припремама за одржавање прела. Осим тога, овај датум није остао упамћен ни у свести организатора. Све то сведочи о томе да они нису имали представу о значају појаве коју покрећу. Из тих разлога су морале бити одржане десетине разговора са учесницима првог прела и другим Дрежничанима и Бајмочанима, како би се утврдила година његовог настанка. О методологији реконструкције те године, односно о утврђивању једне историјске чињенице на основу усмених извора, би се могао написати посебан рад. Други проблем у вези покретања овог прела, који је остао нерешен, јесте зашто је оно баш тада покренуто. То је време партијског и државног обрачуна са маспоком у Хрватској и анархолибералима у Србији. Сасвим је могуће да су ова крупна превирања утицала и на буђење националне свести код Кракараца у Бајмоку, као делу најкомпактнијег дрежничког и горанског становништва у Бајмоку.

Сва три гробља у Бајмоку, католичко у Папрењачи, међународно у центру насеља и православно на Рати, су 1991. године добила нове капеле. До тада је једино међународно гробље у центру насеља имало стару капелу. Поменуте године је недалеко од ње саграђена и нова капела. Изградњом нових капела на гробљима се променила структура погребног ритуала. Чуварине, које су се до тада обављале из кућа умрлих, од тада су постепено почеле да се обављају у капели. Исти је случај и са сахранама, које су се до таа обављале из кућа умрлих, које су временом почеле да се обављају из капеле. Тако су временом нестали спроводи који су понекад пешачили до гробља и по неколико километара.

Српска православна црква Светог Георгија подигнута је у Бајмоку 1993. године, што је, након дугог социјалистичког поста, означило могућност повратка становништва цркви и приснијег односа са њом. До тада је српско становништво овог краја, уколико је уопште ишло у цркву, одлазило у цркву у Пачиру, који је десетак километара удаљен од Бајмока. Кад су у питању колонисти, па и српско становништво овог краја уопште, за њих је црква, због општих партијских и државних ставова, била идеолошки проблем. Они су одбијени од цркве на Петрову 1949. године, када се на црквеној слави у Пачиру догодио својеврстан инцидент. Такво стање је, мање или више, трајало око 40 година. Подизањем цркве у Бајмоку су створени услови за нормализацију црквеног и верског живота српског становништва овог краја. (Cf. Ђупурдија 2010: 87-93)

У етнички мешовитој средини српски колонисти у Бајмоку, а поготово њихови потомци рођени у новом крају, временом су осетили потребу за јаснијим сазнањима о властитој традицији, деценијама скрајнутој у социјалистичком систему вредности. Другим речима, показала се потреба да се неки аспекти кризе личног и регионалног идентитета превазиђу институционалним деловањем. Тако је 16. децембра 2006. године основана Матица дрежничка са седиштем у Бајмоку. У протеклих равно 10 година ова установа је покренула више значајних активности у истраживању, чувању и неговању некадашње дрежничке и уопште горанске традиције. Прво, 2007.

године је покренут Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност. У протеклих 10 бројева, које је уредио писац ових редова, објављена су многа истраживања, прилози и грађа, књижевни, ликовни и други радови. Часопис је открио и окупио значајан број стваралаца свих генерација, од дечијег узраста па до оних који су зашли у девету деценију живота. Працизан преглед аутора и њихових радова даће библиографија часописа чија је израда у току.⁶ Друго, покренут је двогодишњи пројекат (2012-2013) о народним песмама и колима Дрежничана у Бајмоку и двогодишњи пројекат (2014-2015) о народним рукотворинама и алатима Дрежничана у Бајмоку (Сф. Идвореан-Стефановић 2015: 51-61). Оба пројекта је финасирао Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање из Новог Сада, а водио их је писац ових редова. Треће, последњег викенда јуна 2012. године је на међународној смотри фолклора која се одржава у Бајмоку, премијерно изведен сплет кола и песама из Дрежнице. (Сф. Ћупурдија 2012б: 9-20) Четврто, 17. новембра 2012. године је у КПД Јединство-Egyseg одржано прво Дрежничко прело, које се успешно одржава већ пет година, окупљајући Дрежничане, Јасенчане, Дубравце, Гомирце и друге Горане насељене у Бајмок и њихове потомке рођене у Бајмоку и другим крајевима Војводине и, уопште, Србије. (Сф. Ћупурдија 2013: 64-66; Ћупурдија 2014а: 289-301; Ћупурдија 2014б: 119-125) Пето, преостаје да се на основу истраживања и познавања историјских и друштвених услова у којима су се развијале народне рукотворине и занати Срба у Горском котару крајем XIX и у првој половини XX века и на основу више стотина народних рукотворина и алата који су после Другог светског рата донети у Бајмок или су у њему настали, као и 206 музеолошки обрађених предмета, напишу студије о томе, а касније, у зависности од жеља, могућности и потреба Матице дрежничке, направи стварни или виртуелни односно сајбер музеј.

Могућност и потреба нових истраживања

У овом раду је указано само на неке могућности и резултате истраживања горанске културе у Бајмоку. Та истраживања треба наставити. Многе теме из свакидашњег и обичајног живота становништва чекају да буду обрађене. Посебно питање је језик односно говор колониста. О томе се, за сада, огласило неколико истраживача.⁷ Истраживање горанског, поготово дрежничког

⁶Према прелиминираним библиографским истраживањима у овом часопису су се огласила 63 ствараоца. (Миленковић- Вуковић 2017: 1-25). Ради се о научницима, књижевницима и уметницима (што поразумева и дечије радове) из Србије, Хрватске и Италије. Ако се томе дода и троје стваралаца из народа и двојица сликара, чије су рукотворине и слике обогатиле часопис, произилази да је он око себе окупио 68 сарадника. У овај број су урачуната и четворица сарадника који се истовремено јављају са научним и књижевним прилозима, са једне, и са ликовним прилозима, са друге стране.

⁷Двоје истраживача аматера је објавило своја виђења дрежничког речника (Гердијан 2012: 107-119; Боца 2015: 69-75), а поједини професори српског

становништва које је најбројније, може имати вишеструк значај. Овом приликом ћемо указати само на два момента који, чини се, имају општији значај од осталих. Од најопштијег значаја је сазнање да се ради о променама у култури које су добрим делом изазване крупним историјским и друштвеним процесима, као што су рат, аграрна реформа и колонизација становништва у Југославији, односно пресељавањем становништва из Динарида у Панонију. Други важан моменат у проучавању горанског становништва лежи у сазнању да су неке културне појаве забележене тек у Бајмоку. Оне нису биле регистроване у теренским истраживањима у Дрежници. Колонизацијом су донете у Бајмок, где су биле ван употребе, у некој врсти пасивног стања, прекривене друштвеним забором. Такав је, на пример, случај са поскочицама. (Cf. Ћупурдија 2016: 149-168) Откриће оваквих појава омогућава да проучавање културе (сада) у дијаспори баца допунско светло на стање културе у матици. А појединачних разлога за проучавање горанске културе у Бајмоку има онолико колико има и тема за проучавање.

Извори и литература

Извори

Архив Војводине, Нови Сад, Фонд 184, Главна комисија за насељавање бораца у Војводини, Нови Сад, 1945-1948, кутије 455, 456, 457.
Историјски архив Суботица, Фонд 434, Општина Бајмок, 1945-1965.

Литература

Боца, Петар. 2015. Рјечник мање познатих рјечи из Дрежнице. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (9), 69-75.
Gaćeša, L. Nikola. 1984. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. Novi Sad: Matica srpska.
Гердијан, Софија. Како се чему виче у Дрежници. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (6), 107-119.
Идвореан-Стефановић, Братислава. 2015. Народне рукотворине и алати Дрежничара у Бајмоку: истраживања и резултати у 2014. и 2015. години. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (9), 51-61.
Лекић, Богдан. 1997. *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948*. Београд: Архив Србије.
Миленковић-Вуковић, Биљана. 2017. Библиографија Годишњака Матице дрежничке: часописа за науку, културу, књижевност и уметност. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (11), 1-25 (рукопис у припреми за штампу, нумерација страна интерна).
Радуловић, Марко. 2016. Речник старих и мање познатих речи у говору Дрежничана. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу,*

језика и књижевности, прилоге о особинама гласовног система дрежничких колониста у Бајмоку (Томић 1985: 33-58) и Речник старих и мање познатих речи у говору Дрежничана (Радуловић 2016: 9-31).

књижевност и уметност (10), 9-31.

Томић, Емина. 1985. Особине гласовног система дрежничких колониста у Бајмоку. *Прилози проучавању језика* (21), 33-58.

Ћупурдија, Бранко. 1993. *Суботица и околина*. (Друго измењено и допуњено издање). Нови Сад: Прометеј.

Ћупурдија, Бранко. 2010. *Породица колониста у Бајмоку 1945-1948*. (Треће измењено и допуњено издање). Београд: Српски генеалошки центар.

Ћупурдија, Бранко. 2012а. Четири деценије Кракарске вечери: могућности хронике у етнологији и антропологији. *Гласник Етнографског музеја* (76), 153-161.

Ћупурдија, Бранко. 2012б. Премијерно извођење народних песама и кола из Дрежнице. *Годишњак Матице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (6), 9-20.

Ћупурдија, Бранко. 2013. Културни и уметнички садржаји првог Дрежничког прела. *Луча: часопис за културу, уметност и науку* (Бр. 4, Година XXII), 64-66.

Ћупурдија, Бранко. 2014а. Историјски и друштвени темељи првог Дрежничког прела. *Гласник Етнографског института САНУ* (LXII/1), 289-301.

Ћупурдија, Бранко. 2014б. Друго Дрежничко прело (Фолклор Дрежнице и Лике у Бајмоку). *Домети: часопис за културу* (Год. 41, двоброј 156-157), 119-125.

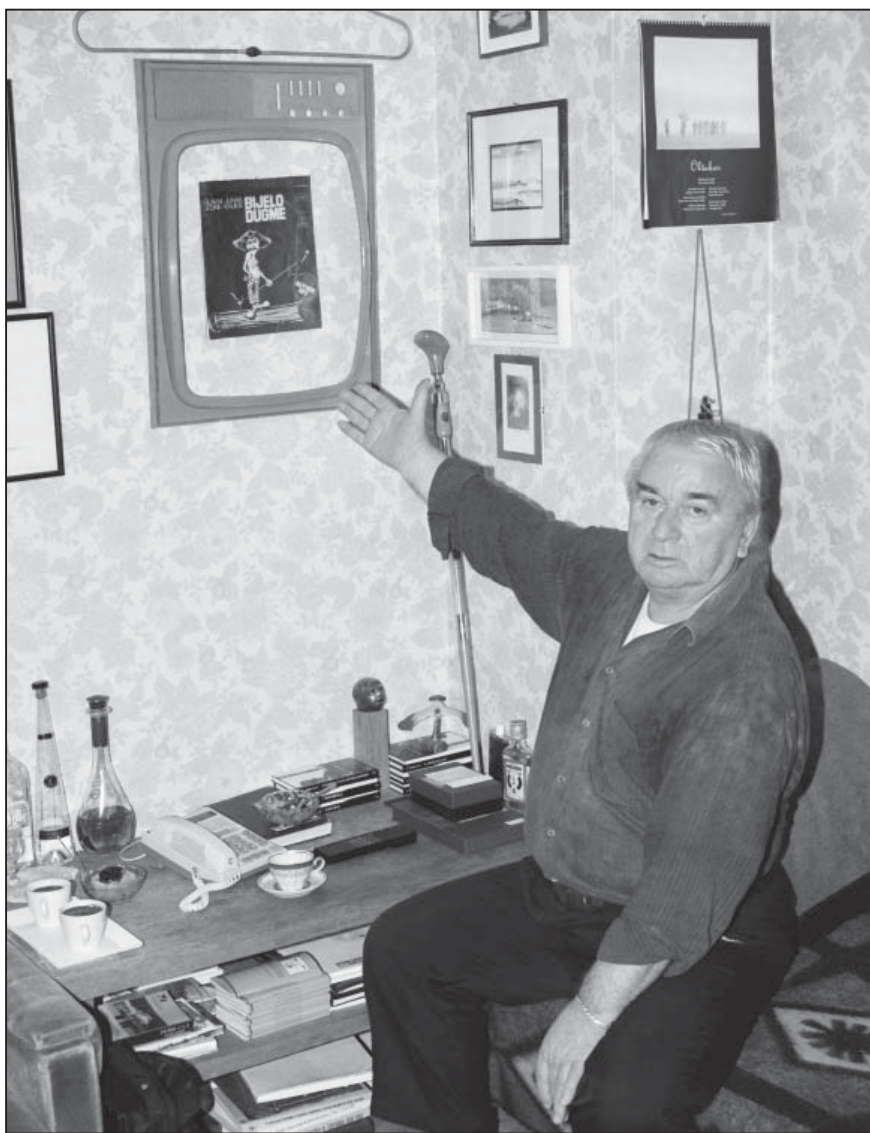
Ћупурдија, Бранко. 2016. Поскочице из дрежнице. *Зборник о Србима у Хрватској* (10), 149-168.

Ђорђе Лазих Ђапшиа

траг наслеђа - Бранко ЋУПУРДИЈА

Душко Трифуновић

Душко Трифуновић

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Бранислав Зубовић. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Петроварадин : „Футура”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407